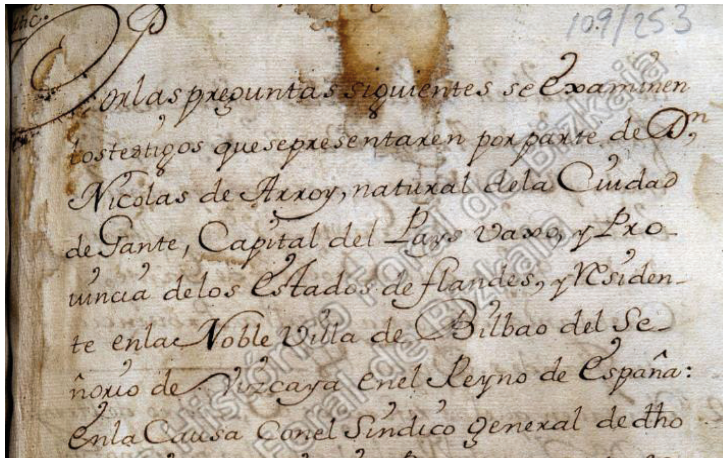

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR
IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
15e jaargang nr I-II - 2017
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

WOORD VOORAF

Beste lezer,

Een nieuw jaar en dus ook een nieuwe jaargang van dit tijdschrift, al zijn we er een beetje later mee dan vorig jaar. Bij wijze van excuus baseren we ons dit jaar op het Iraanse nieuwjaar, 21 maart (Noeroez), zo u wil. Dat het (internationaal) volkskundig verantwoord moge zijn! 2017 wordt een boeiend jaar voor de KBOV: met de lezingenreeks (12 mei en 9 juni) en een nieuwe expo voor Erfgoeddag treden we naar buiten maar ook intern staan er veranderingen op stapel.

In het vorige nummer verwoordde ik het als volgt: “Zoals iedereen nu stilaan weet, staan grote veranderingen de cultuursector maar ook de erfgoedsector te wachten, in het bijzonder op het vlak van financiering. Cultuur is geen commercieel product. Het realiseert ‘slechts’ intellectuele rijkdom. Het wordt koffiedik kijken als we stilstaan bij de vraag hoe we de financiering van onze vereniging rond zullen krijgen. Staan wij hier aan de grens van ons voortbestaan? Nee, wij aanvaarden dit niet en zullen strijdvaardig naar nieuwe mogelijkheden zoeken.”

Dit jaar zijn we dan ook volop bezig met de KBOV scherper op de kaart te zetten als een volwaardige organisatie die zich handhaaft in de erfgoedsector. Dankzij uw medewerking aan de enquête kan onze ploeg beginnen herbronnen en de noodzakelijke hervormingen uittekenen. Een eerste verandering die binnenkort wordt doorgevoerd, is de introductie van een nieuwe website voor de KBOV. We hopen u en met u nog vele anderen, snel en duidelijk te bereiken en duidelijkheid te scheppen over de verschillende facetten van de werking van de KBOV.

Maar eerst is er natuurlijk nog dit nummer. Het is een dubbelnummer dat betekent dus dubbel leesplezier. Het redactieteam werd uitgebreid met jong bloed. We verwelkomen Tim De Moerloose als nieuwe aanwinst en wensen hem veel succes bij het schrijven voor en samenstellen van dit tijdschrift. Hij is tevens ook de auteur van één van de bijdragen, hij vertelt het verhaal van Zuid-Nederlandse kooplui in Bilbao in de vroegmoderne tijd. Daarnaast ben ik zelf ook in de pen gekropen en kan u mijn juryverslag voor de Provinciale prijs voor Volkskunde die eind 2016 werd uitgereikt, lezen. Verder zijn er nog bijdragen over straatnaamgeving, fotografiefamilie Calphas, de alruin, melganzenvoet, lusthoftuinen, varkens en de vraag of VM&D en Ghendtsche Tydinghen zusterbladen zijn.

Tot slot hoop ik u te mogen verwelkomen op één van de activiteiten van de KBOV of gewoon eens op een vrijdagnamiddag in de bibliotheek van de KBOV ... u bent welkom!

Freya Vancraeynest
Voorzitter KBOV

DE ALRUIN IN HET VOLKSGELOOF

Johan Janssens

De alruin wordt botanisch aangeduid met de naam mandragora en kent vier subspecies waarvan de bekendste mandragora officinarum L. een grote rol speelde in de wereld van magie en toverkunst. De plant die afkomstig is uit het Middellandse-Zeegebied heeft een korte stengel en een rozet van ovaal-langwerpige bladeren. In het voorjaar verschijnen de alleenstaande bloemen, die eerst groenachtig-wit zijn en later blauwachtig worden. Na de bloei verschijnen gele, zachte bessen. Thans, na twee millennia van overmatige rooien, zijn de wilde populaties ernstig bedreigd. Het woord mandragora waarmee de Oude Grieken de plant aanduiden zou niet origineel zijn maar teruggaan op de Perzische uitdrukking mardum-gia, dit betekent 'mensenkruid'. Het Duits gaf deze plant een eigen naam, namelijk alraune waarvan het Nederlandse alruin afgeleid werd. Dit woord gaat terug op het oudhoogduitse alruna. Waarschijnlijk is dit woord samengesteld uit alb (elf) en run (gefluister, geheime raad, waarzeggerij) en kan aldus vertaald worden als 'die de geheimen van de elfen kent'. In de wortel zou namelijk een boze geest of demon huizen. Hoe deze plant nauw verbonden was met magie blijkt uit het feit dat de Germanen hun zieneressen Alraune noemden. Deze 'witte wijven' dwaalden blootsvoets, met losse haren en in linnen gewaden rond en voorspelden de toekomst uit het bloed van omgebrachte krijgsgevangenen.

De alruin had haar reputatie als toverplant te danken aan de vorm van de wortelstok. De wat onregelmatige opgezwollen penwortel vertoont met enige fantasie en na enig bijwerken, een vage gelijkenis met de menselijke figuur. Deze gelijkenis ontging reeds de Grieken niet; ze omschreven de plant bijgevolg als antropomorf. In de Romeinse literatuur verschijnt ze als semi-homo of half-mens. In Turkije kent men de alruin nog altijd als adam-kökü of mensenwortel.

De mystiek rond de plant gaat minstens tweeduizend jaar terug. De wortels waren zeer populair als amulet en als ingrediënt bij tover- middelen en liefdesdranken. Echte alruinen waren kostbaar en redelijk zeldzaam. Ze waren echter zo gezocht dat er een gouden handel ontstond in knappe vervalsingen. De klanten werden belazerd met wortels van o.a. de witte heggenrank, tormentil of ganzerik of de bollen van berglook, zwaardlelie of gladiool. De zwendelaars die werden betrapt kregen strenge straffen.

Rond deze plant hing altijd een waas van geheimzinnigheid die nauw aansloot bij de dood. De bijnaam van de alruin, 'plant van hecate', wijst in die richting. De plant was bij de oude Grieken immers toegewijd aan de meesteres van

De mandragoraplant in volle bloei

demonen en schimmen van de dood. In haar tuin te Colchis woekerden de mandragoras welig tussen de andere toverplanten. Deze godin was altijd vergezeld van haar zwarte, blaffende honden uit de onderwereld. Dit laatste feit verwijst hoogst waarschijnlijk naar de manier van opgraven van de wortel. Dit was streng verbonden met specifieke rituelen. Omdat de alruin bezeten was door donkere krachten was de omgang met deze toverplant uiterst hachelijk. De herborist die op zoek was naar de wortel moest zowel zuiver van geest als van lichaam zijn en mocht niet sceptisch staan tegenover magische handelingen. Zoals bij de meeste volksgebruiken was ook deze praktijk tijdsgebonden. Het rooien moest op een vrijdagnacht gebeuren. De plant verborg zich namelijk bij dag en gaf licht bij nacht; dit gedrag gaf aanleiding tot de Engelse naam voor de plant: 'Devil's Candle'. De plant kon ook gaan lopen toen ze de verzamelaar voelde naderen. Het verdwijnen van de wortel kon op twee manieren belet worden: driemaal omcirkelen met een zwaard of met urine of bloed begieten. De herborist nam aldus bezit van de plant. De occulte kracht kon niet meer ontsnappen en moest zich onderwerpen aan de wil van de mens. De voorschriften raadden de wortelgraver ook aan tegen de wind in te gaan staan omdat de plant gevaarlijke gassen verspreidde die blijvende oogletsels veroorzaakten. Eeuwenlang geloofde men dat de alruin een verschrikkelijke schreeuw uitstootte wanneer ze werd gerooid. Iedereen die de kreet hoorde werd gek—waanzinwortel, appel van de gek, Brain thief—of stierf. Vandaar dat honden werden gebruikt bij het verzamelen van de wortel. De mens stopte eerst zijn oren dicht en bond daarna via een koord de staart van een

uitgehongerde hond vast aan de gedeeltelijk uitgegraven wortel. Vervolgens lokte hij het dier met een stuk vlees. Het dier hapte toe en trok op die manier de alruin uit de grond. De mandragora stootte een angstwekkende kreet uit die de hond dodelijk trof.

Rooien van de plant door een hond. (Bodleian Herbal 1426)

De vindplaats van de plant getuigt eveneens van de sterke verbondenheid met de dood. Volgens de overlevering groeide de alruin op galgenplaatsen en ontsproot er uit het zaad of de urine van gehangen dieven. Dit vinden we terug in de volksnamen galgenjong, pisdiefje, Galgenmännchen. De verklaring is te vinden in de Germaanse mythologie waarop een deel van het Europese volksgeloof was gebaseerd. De alruin werd geassocieerd met de oppergod Odin/Wodan. Deze godheid werd aanzien als beschermheer van

dieven en gehangenen. Hij werd aanroepen als galgengod want hij hing zichzelf op aan de Yggdrasil of Wereldes. Daardoor kon hij de toekomst voorspellen. Het vrouwelijk aspect van Odin groeide later uit tot zijn vrouw Frea die als stormgodin de zielen van gehangenen begeleidde naar het hiernamaals. Op die manier werd bij het prepareren van de mandragora een onderscheid gemaakt tussen een mannelijke (Odin) en een vrouwelijke (Freawortel). Het christendom kerstende het volksgebruik van de alruin en vergeleek de wortel met de eerste man Adam. De benedictijnse non Hildegard von Bingen (12de eeuw) schreef in haar geneeskundige verhandelingen dat ze zag hoe in de wortel een duivelse kracht school. De alruin groeide in de christelijke traditie uit tot het symbool van de Boom van het Paradijs waarrond zich het kwaad kronkelde in de gedaante van een slang. De plant werd in verband gebracht met satan en werd in de volksmond bekend als duivelsplant, duivelsappel, duivelsjong of Devil's food.

Amuletten of talismans droeg men bij zich of bewaarde men in huis als gelukbrengende voorwerpen. Wie een als mannetje of vrouwtje gemodelleerde alruin bezat en hem of haar verzorgde kon grote voor- delen verwachten. Zo maakte de alruin soldaten onkwetsbaar en werden kinderloze vrouwen met erfgenamen verblijd. De wortel kon op alle gestelde vragen een antwoord geven. Hij of zij zag in de toekomst en bracht verborgen schatten aan het licht. In de volksgeneeskunde werden wortels verwerkt in drankjes die voorgeschreven werden tegen krampen en stuiptrekkingen, reumatische aandoeningen en tandpijn. Het medicijn werd ook gebruikt om agressieve aanvallen van psychische patiënten — maanzieken — te onderdrukken; vandaar de naam maankruid.

De mandragora was in de middeleeuwen ook zeer bekend in heksenmilieus. De alruin behoort net als belladonna en doornappel tot de groep van de nachtschaden. Al deze planten bevatten alkaloiden die een roesverwekkende, narcotische en tenslotte in hoge dosis een dodelijke werking hebben. Deze planten werden gebruikt in de zogenaamde heksenzalven. Op dunne plaatsen van de huid (onder oksels of in de vagina) werd deze zalf ingewreven. Op die manier drongen de alkaloiden in de bloedbaan en werden de vrouwen in een delirium gebracht. Dit ging gepaard met hallucinaties. De vrouwen dachten op bezemstelen door de lucht te vliegen en gemeenschap te hebben met de duivel. Het was ook moeilijk om van de alruin af te raken. De bezitter kon de wortel alleen kwijt als hij ze aan een lagere prijs doorverkocht. Dit herhaalde zich telkens tot de prijs niet meer kon verlagen. Deze persoon moest dan zijn ziel prijsgeven aan de duivel en eeuwig branden in de hel. Wanneer de bezitter de wortel om een of andere reden achteloos wegwierp dan keerde ze vanzelf terug. Door dit gedrag vertoonde de alruin veel gelijkenis met de huisgeest of kobold die eveneens nooit van zijn bezitter week.

De plant was eeuwenlang hecht verweven met de volkscultuur en kon zich

telkens opnieuw aanpassen aan de wisselende patronen binnen het volksgeloof. Vandaar dat de alruin zich door de eeuwen heen als supermagische plant kon handhaven.

Mandragoramannetjes

LITERATUUR

Delatte, Armand, 'Herbarius, recherche sur le cérémonial usité chez les anciens pour la cueillette des simples et des plantes magiques.' *Revue belge de philologie et d'histoire*. 1937 #3 p. 736–738.

Gessmann, G.W., *Die Pflanzen im Zauberglauben. Ein Katechismus der Zauberbötanik*. Couvreur, Den Haag, 1986.

Laarss, R.H., *Das Geheimnis der Amulette und Talismane*. Couvreur, Den Haag, 1970.

Ravensdale, Tom & Morgan, James, *The Psychology of Witchcraft*. John Bartholomew and Son Limited, Edinburgh, 1974.

Sherf, Gertrud, *Heksenkruiden en Toverplanten*. Zuidnederlandse Uitgeverij N.V., Aartselaar, 2003.

DE FOTOGRAFENFAMILIE CALPHAS.

Françoise Verhoosele

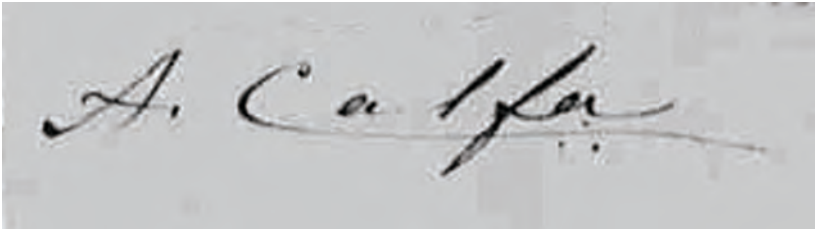
Toen ik de foto's uit de fotoalbums in de KBOV aan het scannen was, merkte ik onmiddellijk de naam van een fotograaf op, nl. Calphas. Die naam deed een belletje rinkelen want ik was de naam Calphas reeds tegengekomen in een ander project in het 'Lexicon der Oost-Vlaamse kunstenaars' van Daniël Van Ryssel (1). Op de fiche 000006798 stond dat Anasthase Calphas geboren was in Parijs in 1835, lichttekenaar was in de Kerkstraat te Ledeberg en dat zijn dochter huwde met een apotheker uit de Kerkstraat in Ledeberg. Dat is niet helemaal correct, zoals later uit officiële akten zou blijken: zijn voornaam was Athanase (Athanasio) en niet Anasthase, hij werd geboren in Constantinopel en niet in Parijs en niet in 1835 maar in 1837. Hij was wel lichttekenaar, maar in Parijs. Zijn dochter huwde met een apotheker maar uit Brussel. Na hun huwelijk zijn zij verhuisd naar de Kerkstraat in Ledeberg.

De fotograaf uit het fotoalbum van de KBOV was Nicolas Calphas, in de Boulevard Anspach 4, te Brussel. Familie van Athanase? Best mogelijk. Ik ging op onderzoek uit en kwam uit op een zeer interessante familie van Griekse Turken. Ik liet mij eerst leiden door hetgeen reeds verschenen was in boeken en tijdschriften over de familie Calphas, waarna ik aan de hand van akten (geboorte, huwelijk, overlijden) van de burgerlijke stand de juistheid van die geschriften kon staven of weerleggen.

1. Athanase Constantin CALPHAS (Constantinopel 1837 - Parijs 1915).

Athanase Constantin Calphas werd geboren op 10 januari 1837 in Scutari (Constantinopel) (2). Eigenlijk was Athanase Constantin Calphas een Griekse Turk, geboren in het Ottomaanse Rijk, uit Grieks-orthodoxe ouders. Zijn vader, Constantin, was, zoals ik in een latere akte zou lezen, architect en zijn moeder heette Maria Apostolou. De stad waar het gezin leefde was Scutari, tegenwoordig Üsküdar. Scutari was in de Grieks-Byzantijnse periode een stad naast het grotere Constantinopel, die in de 14de eeuw veroverd werd door de Osmanen en sindsdien in Turkse handen. Later werd de stad opgeslorpt door Constantinopel, aan de overkant van de Bosporus, en is nu een wijk in Istanboel.

Er werden nog 2 zonen geboren in het gezin van architect Constantin in Scutari, die ook naar Europa kwamen, nl. Nicolas, geboren in 1845, fotograaf van beroep, en Alexandre, geboren in 1856, op sommige akten als kok maar op andere als fotograaf vermeld. Hem vindt u terug in het derde hoofdstuk, hoewel ik geen enkele foto gevonden heb van zijn eventuele fotostudio.

Afb. 1. Handtekening van Athanase Calphas. Zelf tekende hij Calfa, dan weer Calphas.

In de officiële akten wordt zijn naam geschreven op meerdere wijzen: Calfa, Calfas, Calphas, Kalphas. Wij houden het in deze bijdrage op Calphas.

In het Ottomaanse Rijk, een moslimstaat, was het waarschijnlijk niet mogelijk om in de 19de eeuw het beroep van fotograaf volwaardig te beoefenen omdat het afbeelden van moslims niet gebruikelijk was en de archeologie, vondsten en opgravingen in wat nu Turkije is, nog in de kinderschoenen stond. Dus bleef er niet veel meer over om te fotograferen.

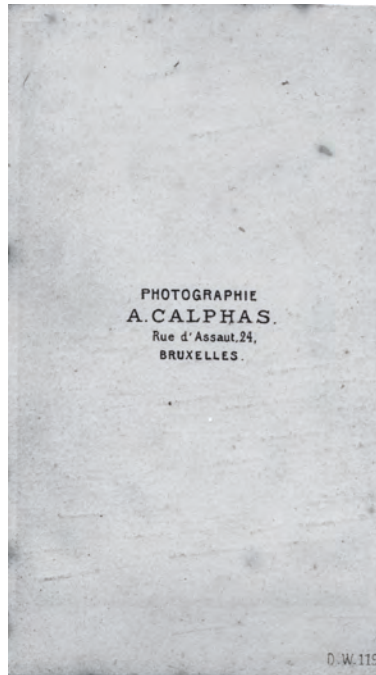
Athanase ging fotografie studeren in Parijs want Parijs was in de jaren 50-60 van de 19de eeuw één van de belangrijkste centra van de fotografie. Denk maar aan Niepce, Daguerre, Nadar en zoveel anderen.

8

Rond 1858 ging hij in Brussel wonen in de Rue d' Assaut, 24. Het eerste document in België, dat ik van hem vond, was een huwelijk van wat later zijn schoonbroer zou worden: op 12 augustus 1858 huwden Victor Van Beneden (1831-1899) en Mélanie Éléonore Charlotte Le Lorrain (1831-1871) in Elsene (3): Athanase, getuige voor de bruidegom, was 25 jaar, négociant, woonde in Brussel en was een vriend van het koppel.

Afb. 2 - 3

Afb. 4. Cartes de visite (4) uit zijn Brusselse periode. De grootte en de dikte van die twee foto's zijn eigen aan de jaren 1850-60, de kledij ook. (Fotoarchief F. Verhoozele)

Daarna reisde hij naar Griekenland waar hij in 1859 leermeester was van Petros Moraitis die later een beroemde Griekse fotograaf werd (5). Athanase fotografeerde in 1859 onder meer het standbeeld van de godin "Athena Lenormant" (6) in Athene en nam deel aan fotografische tentoonstellingen o.m. in Olympos, waar hij prijzen won.

Afb. 5. De "Athena Lenormant" (National Archaeological Museum, Athens inventory number 128.) (7)

In Griekenland kreeg hij op 31 augustus 1859 een dochter zonder gehuwd te zijn nl. Hortense te Syra, Griekenland (8). Moeder was Henrica Maria Van Beneden.

In 1860 huwde hij dan met de moeder van zijn dochter in Athene nl. de Belgische Henrica Maria (Henriette) Van Beneden (1839-1871) (9).

Een tweede dochter werd te Athene (Griekenland) in het huisgezin geboren op 6 oktober 1860 nl. Marie Augustine (10).

Na de samenwerking met Petros Moraitis werkte hij begin de 60er jaren van de 19de eeuw ook samen met Xenophon Vathi, een andere bekende Griekse fotograaf (11).

Afb. 6. Carte de visite van Xénophon Vathis en A. Calphas

“Maria Kriezis, dame d’honneur de la Cour, pose en costume traditionnel dans le studio des photographes”, Athene rond 1860. Collection de la Fondation culturelle de la Banque nationale de Grèce, Inv. 1F00.051. © Archives photographiques, ELIA-MIET.

In 1863 werd in het gezin Calphas-Van Beneden een zoon geboren: Alcibiade. Volgens het krantenbericht met het relaas van zijn overlijden in 1920 in Saint-Malo (Ille-et-Vilaine-35) (12) was hij geboren in Turkije in de stad Chrysopolis oftewel Scutari (13), de geboorteplaats van zijn vader. Alcibiade moet het grootste deel van zijn leven doorgebracht hebben in Saint-Brieuc (Côtes-d’Armor-22) in Bretagne, want hij komt meermalen voor in kranten uit die gemeente en omstreken. Hij was gehuwd met Marie Rose Françoise Richeux en had op zijn minst twee dochters, Marthe en Emelie. Voor de rest ontbreekt elk bewijs want de tienjaarlijkse tafels van de burgerlijke stand van het departement Côtes-d’Armor staan niet online.

Volgens Xanthakis (14) vestigde Athanase zich na Griekenland in Frankrijk, waar hij een studio opende in Tourcoing (Nord-59), daarna in Antwerpen en tenslotte in Mechelen. Van de studio in Mechelen heb ik nergens een spoor gevonden, noch in documenten, noch op foto. Dat is niet helemaal correct: na Griekenland vestigde hij zich in Antwerpen.

Volgens het immigratiedossier nummer 21121 kwam hij in maart 1864 in Antwerpen aan, in de Klapdorpstraat, 30. Zijn echtgenote Henriette wordt vermeld maar heeft geen immigratiepapieren want zij was Belgische, geboren in Sint-Joost-ten-Node. Van de twee dochters of zoon geen spoor. Als beroep staat 'Photographe associé à la Maison de photographie (15), Boulevard des Récollets, 30' (of 39: niet goed leesbaar). Zijn laatste verblijf in België vóór Antwerpen was Brussel in de Rue d'Assaut, 24, zoals hoger vermeld (16). Zijn persoonlijk fortuin gold als bestaansmiddelen (17).

In Antwerpen werd zijn tweede zoon geboren, nl. Ferdinandus Mattheus (Ferdinand) op 11 april 1865 in de Sint-Jacobsmarkt, nr 69. Vader Athanase was 32 jaar en fotograaf, moeder Henriette was 25 jaar. De ouders waren, zoals hoger vermeld, gehuwd in 1860 in Athene (18). Op 3 februari 1914 verkreeg Ferdinand de Franse nationaliteit hoewel hij reeds 41 jaar in Frankrijk woonde (19).

In de jaren 1868-69 werkte Athanase samen fotograaf Alfons Lints (20) in de Rue de la Station, 31, waarna hij voor eigen rekening begon op hetzelfde adres. Hij fotografeerde niet enkel personen, maar ook schilderijen in kerken en musea, o.a. de Kruisafneming van Rubens in de kathedraal van Antwerpen (21).

Het gezin verhuisde naar de Leysstraat, 31 in Antwerpen waar de volgende jaren nog drie kinderen geboren werden, nl. op 28 februari 1868 een doodgeboren mannelijk kind (22) en op 2 januari 1869 de tweelingmeisjes Rosalia Augustina (Rosalie) en Blanca Joanna (Blanche) (23).

Op 20 januari 1869 vroeg hij een patent aan voor een vergrotingstoestel voor fotografische clichés, dat met elk weertype zou werken, ook zonder zon, het zogenaamde "système-calphas". Dossier 1BB84052, voor 15 jaar. Depotnummer 84052 (24).

In de nacht van 21 op 22 januari 1869 woedde een hevige brand tussen 11 en 12 uur 's avonds in de winkel en woonhuis van fotograaf Calphas in de Leystraat te Antwerpen. De bewoners waren aan het slapen en werden zich pas van het gevaar bewust toen de brand al naar de eerste verdieping kwam. De winkel was al grotendeels verwoest en de trap naar de eerste verdieping ook gedeeltelijk, toen een toevallige voorbijganger een abnormaal schijnsel ge waar werd en ging aankloppen aan de deur. De bewoners werden plotseling

Afb. 7 en 8. Carte de visite uit de studio van Athanase Calphas en Alfons Lints te Antwerpen.
Foto archief F. Verhoosele.

12

in paniek wakker: vader Calphas wilde met de trap naar beneden gaan maar omdat de trap al voor een groot deel verwoest was en dus niet te gebruiken gingen vader en moeder met de kinderen in slaapkleed aan het venster roepen en gillen om de buurt wakker te maken. Binnen de kortste keren waren burens toegelopen en werd een estafette gestuurd naar de brandweer. Zaak was om zo vlug mogelijk zoveel mogelijk personen te redden want als men talmde waren die personen ten dode opgeschreven. Er werd een ladder tegen de muur geplaatst en 3 burens gingen naar boven op de eerste verdieping om samen met vader Calphas eerst moeder Calphas en haar tweeling van 14 dagen te redden, dan de andere kinderen. Tenslotte ging als laatste vader Calphas naar beneden. Iedereen was gered (25). Maar zijn volledige fotostudio alsmede de familiale bezittingen waren verloren. De studio was verzekerd bij Lloyd Belge en de schade in zijn studio beliep zo'n 3000 BEF (26).

Noodgedwongen moest het gezin verhuizen, ditmaal naar de Meirplaats, 89, maar nog waren de tragedies niet voorbij: de jaren 1870 en 71 moeten voor Athanase en zijn gezin 'anni horribili' geweest zijn. Immers op 26 februari 1870 overleed de eerste tweelingdochter Blanche (27) en op 27 januari 1871 de tweede tweelingdochter Rosalie (28). Op 16 februari 1871, om 14 uur, overleed een doodgeboren vrouwelijk kind (29) en een halve dag later, op 17 februari om 1 uur 's morgens, zijn echtgenote Henriette op 31-jarige leeftijd (30). Athanase ging de beide sterfgevallen tegelijk aangeven op 20 februari.

Na het overlijden van zijn eerste vrouw verliet hij Antwerpen in de loop van 1871 (31) en vestigde zich in Rijssele (Nord-59) in de Rue Saint-Etienne, 34. Zijn studio was in de Rue Esquermoise, 9 eveneens te Rijssele.

Afb. 9. Kaart van de stad Rijssele met 1. Rue Saint-Etienne en 2. Rue Esquermoise.

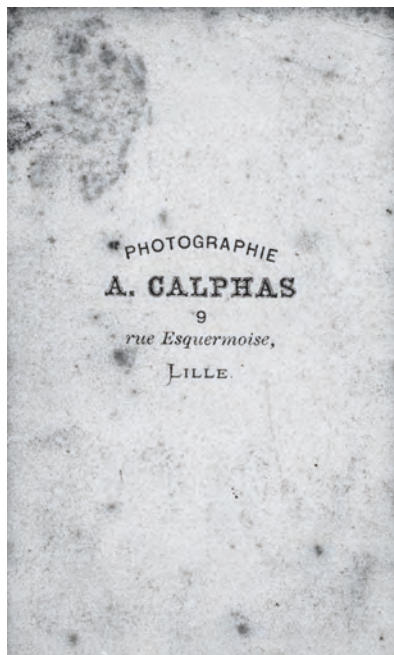
Op 20 november 1872 trad hij in het huwelijk met Lievina Barbara Maria Van Oudenhove (Liévine Barbe) te Rijssele. Athanase was 35 jaar en zijn bruid, geboren in Antwerpen op 30 september 1853 (32), pas 19 jaar oud (33).

Op 7 januari 1873 werd een dochter Rose Henriette in Tourcoing (Nord-59) geboren. Het gezin woonde toen in de Rue de Lille te Tourcoing (34). Niet te verwarren met haar zuster Henriette, die in 1874 geboren werd.

Op een foto in mijn bezit, genomen in zijn studio in de Rue de Lille, 51 in Tourcoing Nord staat de vermelding van twee prijzen die hij gewonnen heeft, één in zilver en één in brons in 1859, zonder aanduiding waar en hoe. Er staat wel S.G.D.G. (Sans garantie du gouvernement): zouden dat buitenlandse prijzen zijn? Misschien in 1859 in Griekenland, waar hij deelnam aan verschillende tentoonstellingen?

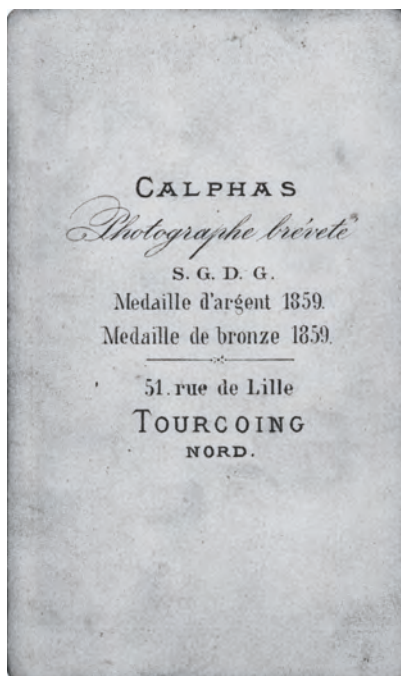
Rond 1874 kwam hij terug naar België, naar Sint-Gillis (Brussel) ditmaal waar op 26 maart 1874 dochter Henriette geboren werd in de Boulevard Jamar, 6, de woning van haar ouders. Getuige was haar oom Nicolas Calphas, 33 jaar, fotograaf, gedomicilieerd in Constantinopel (35). Henriette was lerares

in Saint-Bonaventure (Lyon) en dit sedert 1896. In 1937 kreeg zij een medaille voor haar verdienste (36). Op 25 juli 1902 verkreeg Henriette op 28-jarige leeftijd de Franse nationaliteit (37).

Afb. 10 en 11. Carte de visite uit zijn studio te Rijssel.

14

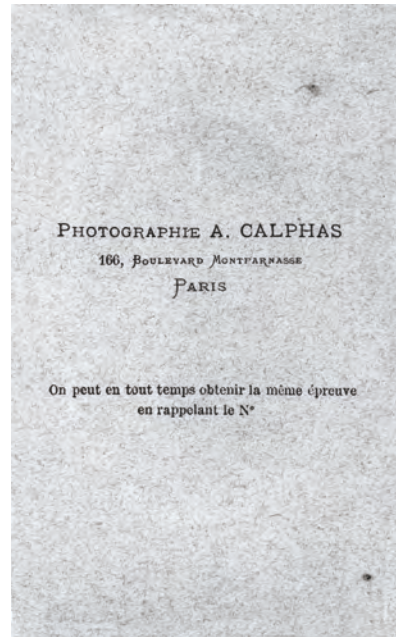

Afb. 12 en 13. Carte de visite uit zijn studio te Tourcoing. Foto archief F. Verhoozele.

Tenslotte vinden we hem in 1875 in Parijs waar hij overleden is in 1915.

In Parijs had hij een studio in de Avenue des Gobelins, 43 (13de arr.) (hij werd vermeld in de Archives commerciales de la France van 1886 (38)) en daarna in de Boulevard Arago, 31 (13de arr.). De studio's in de Avenue du Maine, 178 en de Rue Brézin, 15 waren volgens Boisjoly enkel bijhuizen (39).

In mijn archief heb ik een foto uit zijn studio op de Boulevard Montparnasse, 166 (14de arr.), studio die ik nergens anders gevonden heb, in geen enkele akte, in geen enkel boek. Naar de achterkant te zien, moet deze foto al vroeg genomen zijn, want hoe later in de tijd, hoe meer fantasie in de letters en het algemeen zicht.

Afb. 14 en 15. Carte de visite uit zijn studio in de Boulevard Montparnasse, 166.
Foto archief F. Verhoosele.

Ca. 1875 moet een dochter in Parijs geboren zijn, nl. Hélène. Op haar overlijdensakte van 1892 staat dat zij geboren is in Parijs maar zij komt niet voor in de 10-jarige klappers van de 20 arrondissementen van Parijs. En om de geboorteakten zelf na te gaan is het onbegonnen werk want je krijgt maar 20-21 bladzijden te zien (met daarop 4 of 5 akten van de in sommige arrondissementen meer dan 3500 akten).

Op 1 maart 1878 trad zijn oudste dochter Hortense (° 31/08/1859 te Syra, Griekenland) in het huwelijk met Solmon Jean Vathi, een Turkse Cyprioot geboren op 1 juni 1855, broer van Xenophon Vathi, die een tijdje met zijn schoonvader in Griekenland samenwerkte. Hortense woonde op dat ogenblik bij haar vader Avenue du Maine, 178 (14de arr.), en de bruidegom in

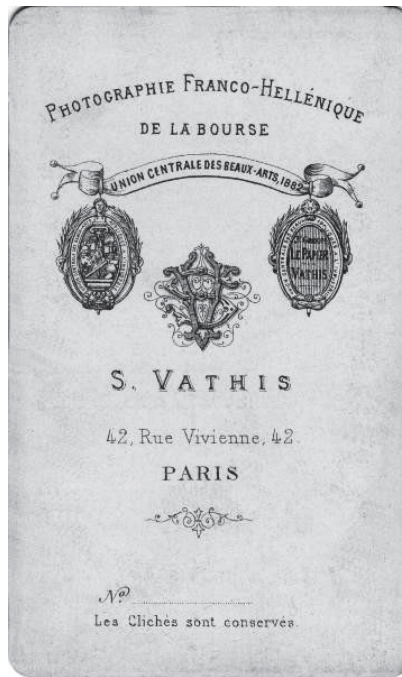
dezelfde straat op nummer 81. Het beroep van vader Athanase was émailleur photographe (40). Solmon Vathi werd later een beroemde fotograaf in Parijs, die vele prijzen won (41) en meedeed aan diverse tentoonstellingen. Zijn studio heette 'Photographie Franco-Hellenique de la Bourse' of ook 'Grande photographie des Familles' (What's in a name?).

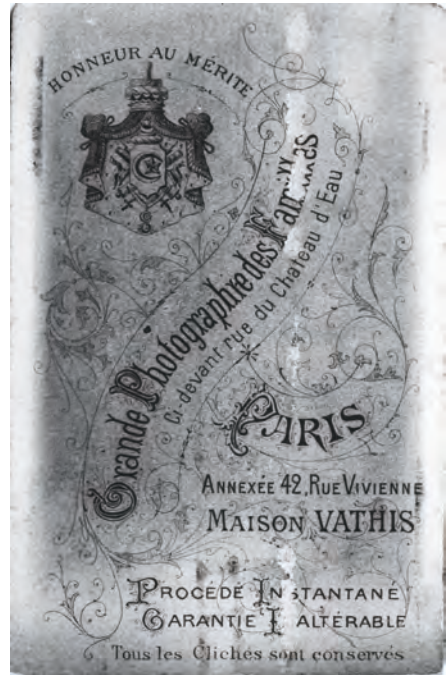
Afb. 16. Carte de visite uit zijn studio in de Boulevard des Gobelins, 43.
Fotoarchief F. Verhooesele.

Afb. 17 en 18. Carte de visite uit zijn studio Boulevard Arago, 31. Fotoarchief F. Verhooesele.

Afb. 19. Achterkant van de carte de visite 'Photographie Franco-Hellenique de la Bourse' van Solmon Vathi (42).

Afb. 20 en 21. Carte de visite 'Grande photographie des Familles' van Solmon Vathi. Fotoarchief F. Verhoozele.

Op 14 mei 1879 werd de derde zoon van het echtpaar Calphas-Van Oudenhove, nl. Georges Clément geboren in de Avenue du Maine, 178. Georges Clément huwde in 1915 en overleed in 1954 (43).

Afb. 22. Achterkant van een carte de visite uit de studio Avenue du Maine, 178 (44).

Afb. 23 en 24. Carte de visite uit de studio Rue Brézin, 15.
Foto archief F. Verhoosele.

Dan verhuisde het gezin naar de Rue Brézin, 15 (14 arr.), waar zijn vierde zoon Paul Constantin op 22 december 1882 geboren werd. Paul Constantin huwde in 1915 en in 1943 en overleed in 1972 (45). Op 29 januari 1899 heeft zijn va-

der de naturalisatieakte voor Paul Constantin verkregen van de vrederechter van het 13de arrondissement (46). Paul was ingenieur van beroep.

Op 22 november 1942, in volle oorlog, heeft Paul Constantin zijn uitvinding 'Procédé pour améliorer les qualités du gaz de gazogène, ou d'autres gaz utilisés comme carburants' gehomogoleerd (47).

Op 27 mei 1884 huwde zijn tweede dochter Marie Augustine (° 06/10/1860 te Athene, Griekenland) in Schaarbeek met Edmond Louis Hippolyte Samyn (° 12/01/1851 te Veurne), apotheker. De bruid woonde op het ogenblik van het huwelijk in de Rue de Cologne, 167 te Schaarbeek en de bruidegom in de Rue des Paroissiens, 10 te Brussel. Vader Athanase was niet aanwezig op het huwelijk maar gaf zijn akkoord via notaris Léon Roger te Parijs (48). Het echtpaar Samyn-Calphas verhuisde daarna naar de Kerkstraat in Ledeberg, waar 5 kinderen geboren werden (49).

Vervolgens verhuisde het gezin van Athanase naar de Boulevard Saint-Marcel, 84 (5de arr.), waar op 18 augustus 1891 een vijfde zoon Marc-Jules geboren werd, onder de naam Calfas. Op 15 juni 1905 heeft vader Athanase de naturalisatieakte voor hem verkregen van de vrederechter van het 13de arrondissement (50).

Op 22 november 1892 overleed dochter Hélène Calphas (17 jaar), in de Boulevard Saint-Marcel, 18 (51). De aandachtige lezer bemerkt het verschil in huisnummers met het adres waar zoon Marc-Jules is geboren. Van Hélène ontbreekt elk vroeger document (zie vroeger).

Op 20 januari 1898 om 11 uur deed Athanase aangifte te Ledeberg van het overlijden van zijn schoonzoon Edmond Louis Samyn, overleden dezelfde dag om 0.30 uur in zijn huis in de Kerkstraat te Ledeberg. Als beroep van Athanase staat vermeld: lichttekenaar, wonende te Parijs. Op deze akte tekende hij A. Calphas (52).

Vervolgens verhuisde de familie opnieuw, naar de Place d'Italie 20, ditmaal (13de arr.).

Op 18 april 1899 werd het brevet 'Nouveau genre de photographie imitant les émaux vitrifiés ou la porcelaine. (Arts industriels) n.287931' voor 15 jaar verleend aan Calfas dit Calphas, wonende op de Place d'Italie, 20 (53).

Op 22 april 1901 trad zijn tweede zoon Ferdinand Matthieu op 22 april 1901 in Alençon (Orne-61) in het huwelijk met de Bretoense Marie Perrine Le Bris (54). Vader Athanase wordt vermeld als fotograaf op de Place d'Italie, 20. Op het ogenblik van hun huwelijk hadden Ferdinand en Marie Perrine al drie kinderen, die op de huwelijksakte werden erkend.

Ferdinand was ook fotograaf zoals zijn vader, maar ambulante: op kermissen,

op feesten doorheen gans Frankrijk. En zo komt het dat zijn kinderen in kleine dorpjes in Frankrijk geboren werden: Janzé (Ille & Vilaine-35), Mézidon (Calvados-14), Antrain (Ille & Vilaine-35).

Op 7 mei 1901 werd een brevet van 15 jaar afgeleverd aan ene Calfas (voornaam niet vermeld) te Parijs, Place d'Italie, 20. Het gaat om een 'Lampe à acétylene pour appartement' (55).

In 1908 woonde het gezin nog altijd Place d'Italie, 20 (56).

Het gezin verhuisde daarna naar een laatste adres, nl. de Place Jeanne d'Arc, 41 (13de arr) waar zoon Marc Jules op 8 november 1913 overleed (57).

Op 10 oktober 1915, in volle WOI, overleed Athanase Constantin Calphas op de leeftijd van 78 jaar in het Pitié-Salpêtrièrehospitaal, Boulevard de l'Hôpital, 83 (13de arr). Zijn woonplaats, Place Jeanne d'Arc, 41, was bij wijze van spreken om de hoek en hij was met pensioen. Zijn tweede echtgenote leefde toen nog: zij op hetzelfde adres overleden op 6 februari 1932 (58).

Die periode van WOI moet moeilijk geweest zijn voor de leden van het gezin, hoewel de meesten al de Franse nationaliteit bezaten (59): het Ottomaanse Rijk koos de kant van Duitsland en na de oorlog werd het rijk verdeeld onder de Britten, de Fransen, de Italianen.

Op het adres Place Jeanne d'Arc, 41 woonde in 1920 een zoon van Ferdinand en dus kleinzoon van Athanase (60).

Tot 1955 was het huis nog altijd bewoond door een telg van het gezin Calphas-Van Oudenhove, nl. Rose Henriette Calphas. Zij is er overleden in 1955 (61).

Hierna volgt een overzicht van de kinderen uit zijn 1ste en 2de huwelijk:

Uit zijn eerste huwelijk met Henriette Van Beneden (Sint-Joost-ten-Node 28/12/1839-Antwerpen 17/01/1871):

1859 (31 augustus): dochter Hortense te Syra, Griekenland. Huwde in 1878 met Solon Vathi. Het gezin kreeg verschillende kinderen in Parijs.

1860 (6 oktober): dochter Marie Augustine te Athene. Huwde in 1884 met Edmond Samyn. Het gezin kreeg verschillende kinderen in Ledeberg.

1863: zoon Alcibiade. Overleden in 1920. Hij was gehuwd. Hij had op zijn minst twee dochters.

1865 (11 april): zoon Ferdinandus Mattheus te Antwerpen. Huwde in 1901 met Marie Perrine Le Bris. Het gezin kreeg verschillende kinderen.

1868 (28 februari): doodgeboren mannelijk kind te Antwerpen.

1869 (2 januari): tweelingdochter Rosalia Augustina († 1871) te Antwerpen.

1869 (2 januari): tweelingdochter Blanca Joanna († 1870) te Antwerpen.

1871 (16 februari): doodgeboren vrouwelijk kind te Antwerpen.

Uit zijn tweede huwelijk met Liévine Barbe Van Oudenhove (Antwerpen 30/09/1853 - Parijs 06/02/1932):

1873 (7 januari): geboorte van Rose Henriette (Tourcoing). Overleden in 1955. Ongehuwd.

1874 (26 maart): dochter Henriette te Sint-Gillis (Brussel).

1875 ca: geboorte van Héléne. Overleden in 1892.

1879 (14 mei): zoon Georges Clément in Parijs. Huwde in 1915 en overleed in 1954. Het gezin kreeg verschillende kinderen.

1882 (22 december): zoon Paul Constantin in Parijs. Hij huwde in 1915 en in 1943 en overleed in 1972.

1891 (18 augustus): zoon Marc-Jules. Overleden in 1913.

Als wij de opeenvolgende adressen in Parijs bekijken, valt op dat de familie Calphas niet zo ver verhuisde en bleef in dezelfde wijken wonen van het 5de, 13de en 14de arrondissement.

Afd. 25. Kaart van Parijs met de woonadressen en studio's (62).

Zijn woonplaatsen (donkerzwart) en studio's (lichtzwart) zijn:

Avenue du Maine (14de arr.): woonplaats in 1878 en 1879 en bijhuis

Rue Brézin (14de arr.): woonplaats in 1882 en bijhuis

Boulevard Saint-Marcel (5de arr.): woonplaats in 1892

Place d'Italie, 20 (13de arr.): woonplaats in 1899 en 1908

Place Jeanne d'Arc (13de arr.): woonplaats (1913-1955)

Avenue des Gobelins (13de arr.): studio

Boulevard Arago (13de arr.): studio

Boulevard Montparnasse (14de arr.): studio

2. Nicolas Calphas (Constantinopel 1845 - Parijs 1919).

In tegenstelling tot zijn broer Athanase, is er online niet veel te vinden over Nicolas, waarschijnlijk omdat hij maar korte tijd werkzaam was in België en Frankrijk.

Xanthakis (63) spreekt over het feit dat Athanase en Nicolas vader en zoon waren maar dat is niet correct zoals uit later onderzoek van officiële akten blijkt.

Nicolas Calphas wordt niet vermeld in de vreemdelingenregisters te Antwerpen, in tegenstelling tot zijn broer Athanase. In zijn Parijse periode wordt hij door de krant 'Gil Blas' van 26 juli 1894 vermeld als zijnde een Russisch genaturaliseerde Turk. Zijn broer Athanase was een Griekse Turk. Ik denk dat het voor de journalisten uit die tijd niet zeer duidelijk was: Turk, Griek, Rus ...

Het is in Parijs dat ik de eerste tekenen vond van zijn Europees bestaan: de huwelijksbannen op 9 maart 1879 tussen Nicolas en zijn verloofde werden gehouden in Parijs in het 14de arrondissement.

Na lang zoeken, want ik zocht eerst in Frankrijk vermits de bruid de Franse nationaliteit had, vond ik zijn huwelijksakte in Brussel (64): hij huwde in Brussel op 28 juni 1880 met Emélie Anna Houverte. Daarin staat dat Nicolas werd geboren in Constantinopel op 6 oktober 1845, als zoon van Constantin, architect, en van Marie Apostelou, dezelfde ouders als Athanase, dus waren ze broers. Nicolas was op dat ogenblik fotograaf en woonde toen op de Place de Brouckère, nr 37 te Brussel.

Zijn bruid werd geboren in Montigny (Metz, Allemagne (65)) op 22 februari 1859 en was op het ogenblik van haar huwelijk gedomicilieerd te Parijs maar woonde te Brussel op hetzelfde adres als de bruidegom.

Op hun huwelijksakte werd hun zoon Herman Demosthènes Calixte Calphas gewettigd. Hij was wel al erkend door zijn vader: hij droeg van bij zijn geboorte de naam Calphas. Herman Demosthènes werd geboren op 8 januari 1878 te Sint-Joost-ten-Node (66) in de Rue de la Rivière. Op de geboorteakte staan de vader en de moeder als echtpaar vermeld: een leugentje om bestwil, een vergissing van de ambtenaar? Vader Nicolas (36 jaar) was op dat ogenblik fotograaf, waar is niet vermeld, en moeder Emélie Anna (19 jaar) was naaister te Sint-Joost-ten-Node.

Andere kinderen van het echtpaar Calphas-Houverte heb ik niet gevonden.

In zijn Brusselse periode had Nicolas een fotografenwinkel in de Boulevard Anspach, 4 en hij profileerde zich als 'Grande Photographie Orientale'.

NOM	Houverte
PRÉNOMS	Emilie (Anna)
ADRESSE	2 Boulevard
FILIATION	de Calphas de Clair Marie Odette
CONJOINT	Calphas Milotus
PUBLICATION	9 Mars 1879
ARRONDI.	14
COMMUNE	

© GeneaService.com

Afb. 26. De huwelijksbannen in Parijs

N. Calphas
E. Houverte

Afb. 27. De handtekeningen van het echtpaar Calphas-Houverte op hun huwelijksakte.

Op 31 mei 1891 om 1.57 uur brak evenwel brand uit in de winkel van Nicolas in de Boulevard Anspach, 4. De 'Bulletins Communaux' vermeldt dat de brandweer de branden in Brussel in dat jaar bestreden heeft met emmers, natte dweilen en zand! (67)

In datzelfde jaar 1891 keerde Nicolas terug naar Constantinopel (68) bij zijn vader. Er wordt geen melding gemaakt of zijn echtgenote en kind meedingen dan wel in Brussel achterbleven.

Toen zijn vader in 1893 stierf, bleek de sultan een schuld te hebben tegenover de familie Calphas van 3 miljoen frank, som die de sultan samen met de Russische consul weigerde terug te geven. Nicolas, die niet op de hoogte was van de traagheid van de ambtenarij en dacht dat de aanvraag voor teruggave van de som van tafel geveegd was (69), liet van zich spreken in verschillende Parijse en buitenlandse kranten om die oplichting aan de kaak te stellen. Enkele 'fait divers' verschenen in Parijse dagbladen (70): op 23 juli 1894 heeft Nicolas Calphas een zelfmoordpoging gedaan in de Russische kerk in de Rue Daru te Parijs. Hij gebruikte daarvoor een revolver. Hij had weinig kwetsuren en na de eerste zorgen in het ziekenhuis mocht hij naar huis gaan. Naar verluid zou hij kartonnen kogels gebruikt hebben (!). De reden van die poging tot zelfmoord is dat de familie zoals hoger vermeld in Rusland opgelicht was voor heel veel geld (3 miljoen frank) en hij wou door zijn daad de aandacht vestigen op zijn probleem ten tijde van het bezoek van de tsaar Nicolaas II aan Parijs. Hij had volgens diezelfde kranten nog twee broers in Parijs: één als fotograaf in de Boulevard Arago en één als kok in de Rue de Presbourg.

In de jaren 1895 en 1896 trok hij opnieuw de aandacht naar die oplichtingaffaire door in Parijse straten als sandwichman met bloot bovenlijf en gekke kledij te wandelen. Op twee kartonnen schilden stonden op het ene het portret van de tsaar (71) en de sultan (72) en op het andere dat hij slachtoffer was van Russisch schelmerij en dat hij recht vroeg aan de tsaar. Natuurlijk had hij veel bekijks en sommigen vroegen zich af of hij wel 'normaal' was (73). Na die periode verdwijnt hij uit de Franse en Belgische online archieven tot aan het overlijden van zijn echtgenote in 1918.

Op 28 april 1918 overleed zijn echtgenote Emélie Houverte te Parijs in de Rue Descartes,44 (5de arr.). Zij was 59 jaar (74). Nog geen jaar later, op 17 februari 1919, overleed Nicolas op 74-jarige leeftijd in datzelfde huis. Als beroep wordt vermeld: mécanicien (75).

In The Camera Collector (76) wordt vermeld dat de fotograaf actief was in Brussel tussen 1875 en 1900 op de Boulevard Anspach, 4. Maar in sommige Parijse kranten uit 1894 staat dat hij al in 1894 een jaar in Parijs woonde met vrouw en kind op de Quai aux Fleurs, 7 en dat hij een winkel had in oosterse artikelen. Dus kunnen we veronderstellen dat hij werkzaam was in Brussel tot ongeveer 1893. Of hij het beroep van fotograaf in Parijs beoefende, heb ik niet kunnen nagaan. In ieder geval heb ik geen foto's uit de Parijse periode gevonden.

Zoon Herman Demosthènes (1878-1915).

Herman Demosthènes Calphas, geboren in Sint-Joost-ten-Node op 8 januari 1878, volgde blijkbaar de voetsporen van zijn vader niet, want nergens staat vermeld dat hij fotograaf was. Wel vroeg hij op 23 augustus 1909 een pa-

tent voor een snijder voor groenten en gekonfijt fruit (77) aan (78). Hij had immers een kok als oom en misschien had hij meer belangstelling voor het keukengebeuren.

Herman Demosthènes sneuvelde op 25 september 1915 in Souain (Marne-51) (79) in hevige gevechten waarbij het dorp Souain volledig werd verwoest. Hij was soldaat in het 2de 'Régiment Etrangère', het zogenaamde vreemdelingenlegioen (80). Hij sneuvelde op Frans grondgebied en kreeg de titel 'Mort pour la France'. Blijkbaar had hij de Franse nationaliteit.

En om het nog een beetje meer ingewikkeld te maken, kreeg Herman Demosthènes een dochter in Antwerpen in 1905 en wettigde haar in Parijs in 1910, waarbij ze de naam Calphas kreeg. Een huwelijk met de moeder heb ik niet gevonden: dochter Emilie Marguerite Leners werd op 14 februari 1905 in Antwerpen geboren als dochter van Esthérine Leners, wasvrouw, geboren in het Groot Hertogdom Luxemburg en wonende op dat ogenblik te Parijs (81). Dochter Emilie Marguerite Calphas (voorheen Leners) is overleden op 14 april 1924 in Sèvres (Hauts-de-Seine-92) en woonde toen in Ville d'Avray (Hauts-de-Seine-92) (82).

Van een kosmopolitische familie gesproken!

Afb. 28-29. Foto's uit de fotoalbums van de KBOV.

Afb. 30-31. Foto's uit de fotoalbums van de KBOV.

De levensloop van Nicolas Calphas en zijn gezin kunnen we in enkele zinnen samenvatten:

1845 (6 oktober): geboren in Constantinopel als zoon van Grieks-orthodoxe Turken.

1874 (26 maart): getuige op de geboorteakte van zijn nicht Henriette in Sint-Gillis, Boulevard Jamar, 6. Dochter van zijn broer Athanase. Beroep van Nicolas: fotograaf, 33 jaar, gedomicilieerd in Constantinopel.

1878 (8 januari): zoon Herman Demosthènes geboren te Sint-Joost-ten-Node. Beroep van Nicolas: fotograaf.

1879 (9 maart): huwelijksbannen in Parijs (14de arrondissement)

1880 (28 juni): huwelijk in Brussel met Emélie Anna Houverte uit Montigny. Nicolas woonde op dat ogenblik op de Place de Brouckère, nr 37. Beroep van Nicolas: fotograaf.

1891: terug naar Constantinopel.

1893: vermoedelijke woonplaats Parijs. Beroep: handelaar in Oosterse artikelen.

1894-1895-1896: vermeld in de 'fait divers' in enkele Parijse en buitenlandse kranten.

1905 (14 februari): geboorte van kleindochter Emilie Marguerite Leners te Antwerpen. Vader niet vermeld, moeder afkomstig uit het Groothertogdom Luxemburg maar gedomicilieerd op dat ogenblik te Parijs.

1910 (15 februari): erkenning van zijn kleindochter door zijn zoon Herman Demosthènes in Parijs.

1915 (25 september): overlijden van zoon Herman Demosthènes in Souain (Marne-51).

1918 (28 april): overlijden van zijn echtgenote te Parijs.

1919 (17 februari) overlijden van Nicolas te Parijs.

3. Alexandre Calphas (Constantinopel 1856 - Parijs 1921)

De derde zoon van het gezin van architect Constantin Calphas was Alexandre, geboren in Scutari op 18 november 1856 en overleden te Parijs op 20 februari 1921 in de Rue Descartes, 44, waar zijn broer Nicolas in 1919 is overleden (83). Hij huwde met Marie Antonine Tisseau, geboren in Niort (Deux-Sèvres-79) en overleden in Parijs, Rue Dolomieu (5de arr.) op 17 november 1906. Zowel op de overlijdensakte van zijn echtgenote als van hemzelf staat zijn beroep 'cuisinier' vermeld. Op de geboorteakte van zijn zoon Emile staat hij als fotograaf vermeld.

Het echtpaar Calphas-Tisseau had op zijn minst twee kinderen:

Alexandra Maria (° Constantinopel 20/09/1882), modiste van beroep. Huwde in 1906 met Emile Delauney in het 5de arrondissement. Zij was 23 jaar en volgens de Turkse wetten had zij geen toestemming van haar ouders nodig om te huwen en moesten er geen bannen uitgehangen worden in Turkije (84).

Emile Arthur Calphas, geboren in Parijs op 26 januari 1887 (85). Vader Alexandre was op dat ogenblik fotograaf. Hij sneuvelde in Souain (Marne-51) op 28 september 1915 als soldaat 2de klasse van het 354de infanterieregiment, een paar dagen na zijn kozijn Herman Demosthènes (86).

Besluit:

Als men heel aandachtig de akten van de burgerlijke stand leest, komt men soms veel te weten over de protagonisten. Dat maakt de studie van die personen zo boeiend. En vandaag de dag is het veel eenvoudiger dan vroeger omdat er veel officiële akten online te vinden zijn, zowel in België als in Frankrijk. Griekenland daarentegen huppelt een beetje achteraan: in 2015 heb ik de burgerlijke stand van Griekenland online willen raadplegen. 'Soon' stond er.

Waarschijnlijk betekent ‘Soon’ voor de Grieken niet hetzelfde als voor ons want na een jaar staat er nog altijd ‘Soon’ op hun website.

Wat een wonderbaarlijk leven heeft die familie gehad: zowel tragedies als blijde gebeurtenissen maakten deel uit van hun leven. Maar welk een verrijking te leven en te werken in verschillende culturen.

Het viel mij ook op dat die familie met nieuwe ideeën kwam. Getuige de vele brevetten van uitvinding, door Athanase zelf maar ook door zijn zoon Paul, die ingenieur was.

Er zijn nog nazaten van Athanase doorheen Frankrijk, die misschien niet op de hoogte zijn van het leven van hun voorvader. Dat komt meer voor: niet iedereen is geïnteresseerd in zijn voorouders. Maar zoals Gustave Flaubert (1821–1880) zegt: ‘*Bien des choses s’éclaireraient si nous connaissions notre propre généalogie*’: door in het verleden te zoeken naar voorouders begrijpt men soms beter het heden.

Ook werd vanaf 1883 de Oriëntexpres geïnstalleerd tussen Parijs en Istanboel. Sommige leden van de Calphasfamilie kunnen die trein naar hun geboorteland genomen hebben, zij hadden daar de middelen voor. Of ze getuige waren van een moord is niet bekend.

Noten

- 1 <http://lib.ugent.be/nl/catalog/dbs01:001250801>. Niet meer online te raadplegen.
- 2 Volgens de huwelijksakte van zijn tweede huwelijk op 20 november 1872 te Rijsel (zie verder).
- 3 “Belgique, Brabant, registres d’état civil, 1582-1914,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11115-15340-80?cc=1482191>), Elsenne > Geboorten, huwelijken, overlijden 1858 > image 372 of 575; België Nationaal Archief, Brussels (Belgium National Archives, Brussels)
- 4 De zogenaamde “Cartes de visite” en cabinetfoto’s zijn fotoportretten, zeer populair in de 19de eeuw. Meer uitleg vindt u op <http://www.madeingent.be/cdv.htm>.
- 5 Petros Moraites was de hofschilder van de koninklijke familie van Griekenland en dankte zijn succes ook aan het feit dat hij de titel kreeg van ‘*photographe de S.A.R. le roi*’. Koning Georges I en zijn familie lieten zich dikwijls fotograferen door Moraites in zijn studio en bijgevolg de adel en de rijke Griekse bourgeoisie ook. Moraitis was actief tussen 1860 en 1886, jaar van zijn overlijden. Zie: <http://www.guimet-photo-grece.fr/presentation/grece.php>
- 6 De “Lenormant Athena” (of “Athena Lenormant”) is vernoemd naar de Franse archeoloog Charles Lenormant (1802-1859), die het in 1859 voor het eerst geïdentificeerd heeft als een replica van het Athena Parthenos standbeeld van Phidias.
Het is in Pentelisch marmer en dateert uit de 2-3e eeuw na Christus. Lengte 34 cm, met een basis 42 cm. Het beeldje bevindt zich in het Nationaal Archeolo-

gisch Museum van Athene (Inv. No. 128).

Na zijn ontdekking leek het beeldje onbelangrijk en werd het geplaatst in een hoek van de Tempel van Hephaestos (de Hephaestion), dat toen nog bekend stond als de Theseion dat gebruikt werd als museum van 1834 tot 1934. Lenormant merkte het tijdens een bezoek aan de Hephaestion met zijn zoon François Lenormant (1837-1883), die hem begeleidde naar Griekenland, en het wordt gezegd dat Lenormant onmiddellijk het belang ervan erkend had. Hij deelde de Griekse regering zijn ontdekking mee, en Kyriakos Pittakis, de eerste Griekse 'Be-waarder van de Antiquiteiten', heeft opdracht gegeven aan Athanase Calphas om het sculptuur te fotograferen.

Zie <http://my-favourite-planet.de/english/middle-east/turkey/pergamon/pergamon-photos-02-014.html>

- 7 Een afdruk van het beeldje door Athanase Calphas heb ik niet gevonden. Zie https://commons.wikimedia.org/wiki/File:NAMA_128_Athena_Lenormant_1.JPG#/media/File:NAMA_128_Athena_Lenormant_1.JPG
- 8 Volgens de huwelijksakte van Hortense met Solon Vathi op 1 maart 1878 te Parijs (zie verder).
- 9 Volgens de geboorteakte van zoon Ferdinandus Mattheus op 11 april 1865 te Antwerpen (zie verder).
- 10 Volgens de huwelijksakte van Marie Augustine met Edmond Samyn op 27 maart 1884 te Schaarbeek (zie verder).
- 11 Zie <http://www.guimet-photo-grece.fr/presentation/grece.php>. Xenophon Vathi moet actief geweest zijn in de jaren 60 en 70 van de 19de eeuw. Verder is er niets bekend over hem. Zijn jongere broer daarentegen, Solmon Vathi, werd in Parijs één van de vooraanstaande Hellenistische fotografen en hij huwde in 1878 met Hortense Calphas, dochter van Athanase.
- 12 http://ouestfrance.cd-script.fr/opdf/1920/12/10/22/Cote-du-Nord/1920-12-10_22_03.pdf
- 13 <https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%9Csk%C3%BCdar#Chrysopolis>
- 14 Alkis X. Xanthakis, *History of Greek Photography 1839-1960*, Hellenic Literary and Historical Archives Society, Athens 1988, blz. 70 e.v.
- 15 *Maison de Photographie*: behalve in het immigratiedossier van Athanase Constantin Calphas is er online niets te vinden. Het is zeer goed mogelijk dat dit huis gekend was onder de naam van de eigenaar/uitbater.
- 16 Het laatste adres in België: daarmee bedoelen ze dat de immigrant enkele jaren in het buitenland kan verbleven hebben. In dit geval verbleef Anasthase na Brussel in Griekenland en dan in Frankrijk.
- 17 "Belgique, Anvers, immigration recorde par la police de la ville, 1840-1930," images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1961-28168-13673-43?cc=2023926> : 20 May 2014), nr. 21101-21417, 1864-1865 > image 100 of 1065; België Nationaal Archief, Antwerp (Belgium National Archives, Antwerp).
- 18 "Belgique, Anvers, registres d'état civil, 1588-1913," database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11082-2423-80?cc=2138481>), Antwerpen > Geboorten 1865 > image 149 of 482; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 19 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k63515344.image.r=Calphas.f10.hl>
- 20 Steven F. Joseph e.a., *Directory of photographers in Belgium, 1839-1905*, Antwerp, Museum voor fotografie, 1997, vol. I, p. 87.
- 21 *Le Moniteur belge*, 36ième année, mardi 1 mai 1866, numéro 121, blz. 2751.
- 22 "Belgique, Anvers, registres d'état civil, 1588-1913," database with images,

- FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12349-67562-68?cc=2138481>), Antwerpen > Overlijden 1868 > image 77 of 382; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 23 “Belgique, Anvers, registres d’état civil, 1588-1913,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-11860-124319-61?cc=2138481>), Antwerpen > Geboorten 1869 > image 31 of 499; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 24 <http://bases-brevets19e.inpi.fr/>
- 25 Journal de Charleroi dd 22/01/1869.
- 26 Gazette van Lokeren 24/01/1869.
- 27 “Belgique, Anvers, registres d’état civil, 1588-1913,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-266-12873-150643-85?cc=2138481>), Antwerpen > Overlijden 1870 > image 102 of 437; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 28 “Belgique, Anvers, registres d’état civil, 1588-1913,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11599-51876-7?cc=2138481>), Antwerpen > Overlijden 1871-1872 > image 38 of 816; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 29 “Belgique, Anvers, registres d’état civil, 1588-1913,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11599-50577-97?cc=2138481>), Antwerpen > Overlijden 1871-1872 > image 62 of 816; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 30 “Belgique, Anvers, registres d’état civil, 1588-1913,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11599-50577-97?cc=2138481>), Antwerpen > Overlijden 1871-1872 > image 62 of 816; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 31 Jan Coppens, Laurent Roosens, Karel van Deuren: ‘... door de enkele werking van het licht ...’ Introductie en integratie van de fotografie in België en Nederland, 1839-1869, Gemeentekrediet, Antwerpen, 1989, blz. 127
- 32 “Belgique, Anvers, registres d’état civil, 1588-1913,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1-18197-101953-69?cc=2138481>), Antwerpen > Geboorten 1853 > image 266 of 367; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 33 <http://www.archivesdepartementales.lenord.fr/>: Archives en ligne: Etat Civil: Lille, Marriages 1872, acte numero 1367 du 20 novembre 1872.
- 34 <http://www.archivesdepartementales.lenord.fr/>: Archives en ligne: Etat Civil: Tourcoing, Naissances 1872-1874, acte numero 27 du 7 janvier 1873.
- 35 “Belgique, Brabant, registres d’état civil, 1582-1914,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1-18187-12817-52?cc=1482191>), Sint-Gillis > Overlijdens, huwelijksafkondigingen, huwelijken 1873, geboorten, overlijden, huwelijksbijlagen, huwelijksafkondigingen, huwelijken 1874-1875 > image 215 of 772; België Nationaal Archief, Brussels (Belgium National Archives, Brussels).
- 36 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6308446s/f649.item.r=calfas.zoom>
- 37 <http://www.genealogie.com/>
- 38 <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55923270/f6.item.r=Calphas>. Archives commerciales de la France : journal hebdomadaire...25 septembre 1886
- 39 François Boisjoly, Répertoire des photographes parisiens du XIXe siècle, Paris, Les Éditions de l’Amateur, 2009, p. 59
- 40 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Mariages 14e arr., 01/03/1878. V4E 4444.
- 41 François Boisjoly, op. cit., 2009, p. 284.

- 42 <http://www.photo-carte.com/fiche-photo-carte-photographie.php?idcarte=8981>
- 43 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Naissances 14e arr., 16/05/1879, V4E 4453. Zie ook: <http://gw.geneanet.org/desire1937?n=calfas&oc=&p=georges>
- 44 <http://www.photo-carte.com/fiche-photo-carte-photographie.php?idcarte=19231>
- 45 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Naissances 14e arr., 25/12/1882, V4E 4497.
- 46 <http://www.genealogie.com/>
- 47 <http://bases-brevets.inpi.fr/>: onder het publicatienummer FR876261 A op datum 1942-11-22. CIB C10L 1/06 C10L 3/00.
- 48 “Belgique, Brabant, registres d’état civil, 1582-1914,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1-18188-10542-43?cc=1482191>), Schaarbeek > Geboorten, huwelijken, huwelijksafkondigingen, overlijdens 1884, geboorten, huwelijken 1885 > image 265 of 736; België Nationaal Archief, Brussels (Belgium National Archives, Brussels).
- 49 <http://zoekakten.nl/plaatsen.php?id=VO%7C44021G%7C&id=VO%7C44021G%7C%23gb>
- 50 <http://www.genealogie.com/>
- 51 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Décès, 5e arr., 21/11/1892, V4E 5840.
- 52 “Belgique, Flandre-Orientale, registres d’état civil, 1541-1914,” database with images, FamilySearch (<https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-21090-26674-62?cc=2138513>), Ledeborg > Overlijden 1884 (n? 202)-1899 > image 159 of 260; België Staatsarchief, Oost-Vlaanderen (Belgium State Archives, Oost-Vlaanderen).
- 53 https://hal.inria.fr/tel-01124292/file/These_LOZANO_-_CAJAMARCA_vol2.pdf: Innovations des techniques verrières au XIXe siècle et leurs applications dans la réalisation de vitraux Vol. 2. Annexes. Thèse présentée par Alba Fabiola LOZANO CAJAMARCA soutenue le 28 novembre 2013 pour obtenir le grade de : Docteur du Conservatoire National des Arts et Métiers. Discipline/ Spécialité : Histoire de Techniques - Ecole Doctorale 546 Abbé Grégoire, blz 149.
- 54 <http://archives.orne.fr/mdr/index.php/docnumViewer/afficheDocnum/30/N/image>.
- 55 <http://www.genealogie.com>
- 56 <http://www.geneaservice.com/>
- 57 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Décès, 13e arr., 08/11/1913, 13D 191.
- 58 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Décès, 13e arr., 07/02/1932, 13D 290.
- 59 Ik heb niet gevonden of Athanase de Franse nationaliteit heeft verkregen.
- 60 <http://www.geneaservice.com/>
- 61 Met dank aan de Burgerlijke Stand van het 13de arrondissement van Parijs voor het toesturen van de geboorteakte. Zie <http://www.paris.fr/services-et-infos-pratiques/aides-et-demarches/demarches/etat-civil-100>.
- 62 <https://www.google.be/maps/@48.8339683,2.3388936,16z>.
- 63 <http://www.19thcenturyphotos.com/Belgian-milkmaid-124348.htm>: A.X. Xanthakis, History of Greek Photography 1839-1960. Hellenic Literary and Historical Archives Society, Athens, 1988 blz. 70.
- 64 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1-18272-49460-52?cc=1482191>: Brussel > Geboorten 1880 (nr 4214-5604), huwelijken 1880 > image 423 of 699;

België Nationaal Archief, Brussels (Belgium National Archives, Brussels).

- 65 In 1859 behoorde Metz tot Frankrijk. Na de Frans-Duitse oorlog behoorde Metz van 1871 tot 1918 tot het Duitse Rijk. In 1918 werd die streek (Moezel) teruggegeven aan Frankrijk. Zie https://fr.wikipedia.org/wiki/Histoire_de_la_Moselle.
- 66 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1-18208-13176-94?cc=1482191>: Sint-Joost-ten-Noode > Overlijdens 1876, geboorten, huwelijken, huwelijksafkondingen, overlijdens 1877-1878, geboorten 1879 > image 392 of 753; België Nationaal Archief, Brussels (Belgium National Archives, Brussels).
- 67 http://www.brussels.be/Colossus/BulletinsCommunaux/Bulletins/Documents/Bxl_1892_Tome_I2_Part_5.pdf, blz. 415.
- 68 http://opac.kbr.be/pageview.php?all_q=Calphas&any_q=&exact_q=&none_q=&from_d=&to_d=&per_lang=&per=&sig=JB836&lang=NL: Het Laatste Nieuws van 01/12/1895
- 69 Le Matin van 25 juli 1894 (Nummer 3799): repliek van een familielid naar de krant Le Matin.
Zie <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k555947d.texte>.
- 70 Le Temps dd 24/07/1894; Le Gaulois dd 25/07/1894; Le Figaro dd 23/07/1894
- 71 Tsaar Nicolaas II regeerde van 1894 tot aan zijn overlijden in 1917.
- 72 Abdülhamit II regeerde van 1876 tot 1917. Zie https://nl.wikipedia.org/wiki/Abd%C3%BCIhamit_II
- 73 Le Petit Parisien dd 28/08/1895; De Amsterdammer dd 24/09/1896.
- 74 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Décès 5e arr., 28/04/1918, 5D 220.
- 75 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Décès 5e arr., 18/04/1919, 5D 223.
- 76 <http://thecameracollector.skynetblogs.be/archive/2010/12/16/nicolas-calphas-cartes-de-visite-8.html>
- 77 Het gekonfijt fruit is Rahat Loukhom ofte Turks fruit, een zoete specialiteit uit Turkije.
- 78 https://worldwide.espacenet.com/publicationDetails/biblio?II=0&ND=3&adjacent=true&locale=en_EP&FT=D&date=19101013&CC=GB&NR=191007279A&KC=A
- 79 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Souain-Perthes-l%C3%A8s-Hurlus>
- 80 <http://www.memorialgenweb.org/memorial3/html/fr/complementter.php?table=bp&id=3657911>
- 81 <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1951-21072-42840-74?cc=2138481>: Antwerpen > Geboorten 1905 > image 99 of 781; België Staatsarchief, Beveren (Belgium State Archives, Beveren).
- 82 <http://www.geneaservice.com/>
- 83 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Décès 5e arr., 20/02/1921, 5D 229.
- 84 Met dank aan de Burgerlijke Stand van het 5de arrondissement van Parijs voor het toesturen van de huwelijksakte. Zie <http://www.paris.fr/services-et-infos-pratiques/aides-et-demarches/demarches/etat-civil-100>
- 85 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/archives_etat_civil/index.php: Naissance 13e arr., 26/06/1887, V4E 6848.
- 86 http://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/fr/arkotheque/client/mdh/base_morts_pour_la_france_premiere_guerre/detail_fiche.php?ref=227513

HOMBRES DE NEGOCIOS: DE ZUID-NEDERLANDSE AANWEZIGHEID IN BILBAO IN DE VROEGMODERNE TIJD

Tim De Moerloose

Inleiding

Sinds Keizer Karel V in 1516 de troon van Spanje erfde tot het begin van de Spaanse Successieoorlog in 1700 was het staatshoofd van de Zuidelijke Nederlanden tevens de Koning van Spanje. Hoewel de Spaanse vorsten sinds Filips II geen voet meer gezet hebben op Zuid-Nederlandse bodem, was er een innige band tussen beide regio's op politiek, economisch en cultureel vlak, zelfs na de overgang van de Nederlanden naar de Oostenrijkse Habsburgers. In mijn masterproef onderzocht ik een heel specifiek aspect van die Spaans-Nederlandse relaties: de migratie van Zuid-Nederlandse koophandelaars naar Bilbao en hun reilen en zeilen in die Spaanse havenstad. Bilbao, de grootste stad aan de Baskische kust in het Noorden van Spanje, was een belangrijke handelsplaats voor de trafiek in wol en textiel tussen het Spaanse binnenland en het Noordzeegebied.

Vragen die daarbij gesteld werden zijn onder andere: hoe oefenden de Zuid-Nederlanders er hun koopmansberoep uit? Hoe vertaalde hun eventuele rijkdom zich maatschappelijk gezien, bv. in het verwerven van adellijke titels? En met welke moeilijkheden kampten ze in het uitbouwen van hun (familie-) firma's in een vreemde stad? Ondanks de vrij specifieke context kunnen ook algemenere conclusies getrokken worden uit een studie van de Zuid-Nederlanders in Bilbao. Zo speelde de Noord-Spaanse regio een belangrijke rol in de handelsoorlog tussen Spanje en de Nederlandse Republiek, een belangrijk onderdeel van de Tachtigjarige Oorlog waarin Spanje uiteindelijk het onderspit delfde. Een ander aspect dat de stad overstijgt is de strategie die de Zuid-Nederlanders ontwikkelden om in Spanje sociale promotie te verkrijgen. Enkelen konden dermate lucratief handel drijven dat ze met hun vergaarde fortuin tot het lokale bestuur toetraden of grote hoeveelheden geld leenden aan de schatkist in Madrid. Met voldoende geld was in Spanje bovendien zowat alles te koop: van een adellijke titel tot een post als Inquisiteur of bestuurder in een provincie. Nochtans lag de weg naar de top zeker in een Baskische provincie zoals Biskaje en haar hoofdstad Bilbao bezaaid met vooroordelen, belangenbescherming en juridische obstakels die de autochtone beau monde opwierp tegen buitenlanders. Het relaas van die Zuid-Nederlandse families die deze obstakels toch konden overwinnen is vaak erg interessant.

Om enigszins binnen de limieten van een tijdschriftartikel te blijven, zal ik me beperken tot het bespreken van drie interessante archiefstukken en de lotgevallen van één Gentse familie in Bilbao die goed illustreren wat voor informatie een Spaans archief kan opleveren over Zuid-Nederlanders. Eerder dan te algemene beschouwingen hoop ik een indruk te kunnen geven van het dagdagelijkse leven van Zuid-Nederlandse koopmannen in Bilbao. Voor een algemenere aanpak die ook meer een bespreking van en een vergelijking met de bestaande literatuur inhoudt, verwijs ik de lezer naar mijn masterproef en andere auteurs. De tekst zelf bevat omwille van de leesbaarheid ook niet de originele voetnoten, waarvoor ik de lezer andermaal naar mijn masterproef verwijs, alsook naar de korte bibliografie onderaan dit artikel.

1. Piraterij in de golf van Biskaje

Eén van de eerste documenten waarin melding wordt gemaakt van Zuid-Nederlanders in Bilbao geeft een indruk van de woelige situatie op zee tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Op 3 januari 1591 verlenen een aantal Zuid-Nederlanders in Bilbao een volmacht aan Juan Beraguer (wellicht "Verhagen", veel namen werden gehispaniseerd door de griffiers of klerken), een Antwerpenaar residerend in Spanje, om aan het Spaanse Hof een oplossing te gaan vragen voor een gekaapt schip met handelswaar dat voor hen bestemd was. Enige tijd daarvoor was namelijk het volgende gebeurd: drie schepen uit Duitsland waren onderweg naar Bilbao met hun handelswaar toen één van hen op een achttal kilometer voor de kust van Biskaje was gekaapt en meegevoerd door de zabras (kleine Baskische schepen) van Fuenterrabía, een havenstadje op een vijftigtal kilometer van Bilbao. De twee anderen bevonden zich ondertussen geblokkeerd langs de Franse kust.

Hoe kan het dat deze schepen bestemd voor Zuid-Nederlanders in Spanje zomaar aangevallen werden door Spaanse piraten? Het antwoord ligt in de oorlog met de Republiek: in een poging om de gekelderde Baskische scheepvaart levendig te houden én terzelfdertijd de handelsvloot van de Nederlandse Republiek aan te vallen had Madrid allerlei vormen van piraterij aangemoedigd. Een tactiek die nu duidelijk tot ongewenste neveneffecten leidde: de lokale Baskische piraten vielen namelijk zonder onderscheid ook Zuid-Nederlandse of Duitse schepen aan. De Zuid-Nederlandse koophandelaars verzochten de Consejos nu om een oplossing, te meer "[omdat] we onderdanen zijn van de Koning Filips onze Heer en omdat we katholieke en trouwe christenen zijn uit die landen die gehoorzaam zijn aan Zijne Majesteit" (de los paisés que estan a la hoberdencia de su magestad).

De volmacht laat toe om een inschatting te maken van wie op dat moment als handelaar in Bilbao verbleef. De gedupeerden, meestal met gehispaniseerde naam, zijn Christian Antonio, Pedro Adriaensen, Augustijn Casier, Juan Vlacq,

Juan Vandenbogaerde en Gaspar de Laete uit Antwerpen, Justo Reyphnis uit Brugge, Paulo de Hertoge uit Brussel, Daniel Aleman uit Keulen, Juan Beq uit Oudenaarde, Guillermo Vandael uit Brabant, Joos De Bock uit Gent en Alonso Deocio. Op afbeelding 1 zijn hun handtekeningen te lezen. Of de schepen uiteindelijk gerecupereerd werden is helaas niet te achterhalen.

Afbeelding 1: Handtekeningen volmacht Juan Verhagen ivm gekaapte schepen.

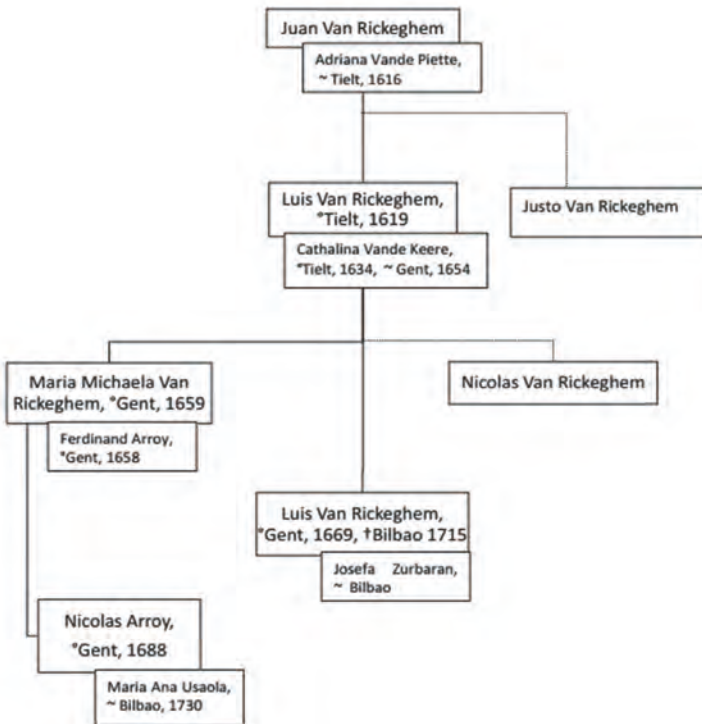
2. Een Gentenaar in Bilbao: Jacob Van Haute

Een strafproces dat van in het begin mijn aandacht trok bij het doorzoeken van de indices van het archief in Bilbao was de zaak van een zekere Jacobo “Bonahut”, een jongeman uit Gent die in het jaar 1636 verdronk in de rivier die het centrum van de stad Bilbao doorkruist. Dankzij de processen-verbaal die gemaakt werden kan zijn verhaal min of meer gereconstrueerd worden.

Op een zondag in 1636 verschijnt Antonio Lorenci de Oude (mayor en días) voor de stadsmagistraat van Bilbao in naam van zijn zoon, Antonio de Lorenci de Jonge. Antonio Lorenci de Oude woonde al meer dan twintig jaar in Bilbao en was een geëmigreerde Italiaan uit Antwerpen. Hij was een bekend figuur onder de buitenlandse koophandelaars in de stad en deed regelmatig zaken met andere Zuid-Nederlanders. Zijn zoon had hem eerder die dag op de hoogte gebracht van een tragische gebeurtenis: Jacobo Bonahut, een Zuid-Nederlandse koophandelaar die in Lorenci’s huis verbleef, was die middag dood teruggevonden langs de rivier in de stad. Jacobo was afkomstig uit Gent, en heette eigenlijk Jacques Van Haute. In 1624 had hij zijn geboortestad Gent verlaten om in Engeland koophandelaar te worden. In Londen was hij kort daarna bevriend geraakt met een Engelsman, Abraham Ruter, met wie hij regelmatig reizen maakte naar Bilbao. In februari 1636 was hij samen met diezelfde Ruter en een Ier per schip aangekomen in Bilbao en gaan inwonen bij Antonio Lorenci de Jonge.

Die zondag op 24 juni 1636 was Jacques Van Haute gaan zwemmen met twee kennissen, jonge Engelsen uit Bilbao. Ze ontkleedden zich en de laatste die het water indook was Jacques. Al snel weerklinken hulpkreten en raken de Engelsen hem kwijt. De Gentenaar verdrinkt uiteindelijk zonder dat ze hem kunnen bereiken. De stadsmagistraat, die dit verhaal had laten noteren, begaf zich vervolgens samen met de chirurgijn van de stad naar de plek des onheils waar het lijk bovengehaald werd. Hij stelde geen verwondingen vast, behalve een paar kleine beten van vissen of krabben “die de dood niet kunnen veroorzaken en volgens de dokter na zijn dood werden toegebracht”. Het verdict was dat Jacques Van Haute getroffen was door een plotse spierkramp of zenuwtrek, “wat vaak voorkomt bij zwemmers”, waarmee de zaak op strafrechtelijk vlak afgehandeld was.

De financiële afwikkeling van het overlijden zorgde echter voor meer rompslomp. Allerlei schuldeisers – Spanjaarden, Engelsen en Ieren – daagden op aan wie Jacques nog een vergoeding moest betalen. Ook Antonio Lorenci had nog tegoeden uit de nalatenschap van Jacques: in een memoriaal gaf hij de begrafenis kosten aan die hij zelf had opgehoest na het plotse overlijden van zijn tijdelijke huisgenoot. Hetgeen nog overbleef van Jacques’ goederen kwam tenslotte bij gebrek aan erfgenamen toe aan een religieuze orde, die in 1637 de goederen nogal bruusk opeiste.

Afbeelding 2: Stamboom Van Rickeghem-Arroy.

Waar diezelfde orde niet op had gerekend was dat in 1645, maar liefst acht jaar na datum, de broer van Jacques vanuit Gent afreisde naar Bilbao om in naam van zijn moeder de goederen terug te eisen (*aviendo yo venido desde la ciudad de Gante a cobrar la herencia [...] de mi hermano*). Eens aangekomen schrijft Adriaan Van haute, de broer van Jacques, in een verzoekschrift dat het tot dan toe voor hem onmogelijk was geweest naar Bilbao te reizen of brieven te sturen door de Frans-Spaanse oorlogen. De brief in het latijn (zie afbeelding 3) van het Gentse schepencollege die hij mee had gebracht als extra slag om de arm dateerde inderdaad van mei 1637. Na een half jaar procederen verliet ook Adriaan Van Haute uiteindelijk de stad: met of zonder erfenis op zak, weten we ook hier helaas niet.

3. Tussen Antwerpen, Kortrijk en Bilbao: de familie Van Heule

Een bijzondere bron om meer te weten te komen over de Zuid-Nederlanders in Bilbao zijn de *avecindamientos*, verslagen van een procedure waarmee iemand in Bilbao het burgerschap kon verwerven (de *vecindad*, van het Spaanse *vecino*, burger). Iemand die zich ten volle wilde integreren in de lokale gemeenschap en dezelfde rechten wou krijgen als een lokale inwoner moest die procedure doorlopen. De voorwaarden om *vecino* te worden in de meeste Spaanse steden waren niet zo bijzonder: vaak volstond een verblijf van tien jaar om automatisch *vecino* te worden. In het vroegmoderne Biskaje bestond echter een specifiek concept van burgerschap: de *limpieza de sangre* (letterlijk: zuiver bloed). In Spanje was het belangrijk om geen Joodse, Moorse of ketterse voorouders te bezitten als men een zeker aanzien wilde genieten in de samenleving: wie van adel was bezat per definitie zgn. zuiver bloed.

Het bijzondere aan de *avecindamiento* in de Baskische provincies Biskaje en Guipúzcoa was dat men die *limpieza de sangre* die het adeldom kenmerkte, ook moest bewijzen om als eenvoudige burger toegelaten te worden tot de *vecindad* (burgerschap). De Basken hadden namelijk de regeling verkregen dat iedereen die in de provincies Biskaje – waar Bilbao de hoofdstad van was – of Guipúzcoa geboren was, erkend werd door de Spaanse kroon als bloedzuivere edelman. Hier verschilt de wetgeving rond burgerschap in Biskaje en Guipúzcoa sterk van andere streken in Spanje, zelfs in die mate dat ook Castilianen, Catalanen of Aragonezen op dat punt als buitenlanders werden gezien en een *avecindamiento* moesten aanvragen als ze zich wilden beroepen op bepaalde rechten die aan het burgerschap verbonden waren.

De hele procedure bespreken zou ons te ver leiden maar bestond voornamelijk uit een uitgebreid getuigenonderzoek in de geboortestad van de aanvrager van de *avecindamiento*, dat tot doel had het bewijs te leveren van de adellijke en katholieke afkomst van de aanvrager. Vandaar ook de dure kost van de procedure: tenzij er een volmacht werd gegeven moest de commis-

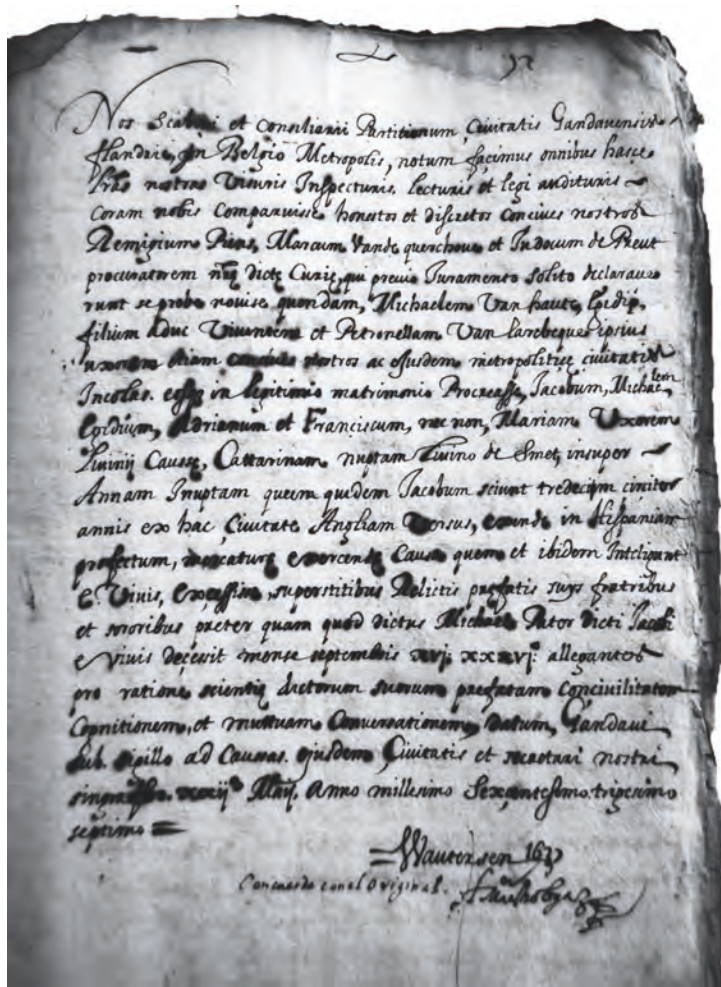
saris vanuit Bilbao afreizen naar de geboortestreek van de aanvrager om het getuigenonderzoek te voeren. Niet zelden werd zo'n aanvraag ook versierd met wapenschilden om aan te tonen dat de Zuid-Nederlander zeker tot de lokale adel gerekend kon worden. Dit laatste is voor de historicus meestal van geringe waarde; zulke aanvragen zijn net als heel wat andere adelbrieven of nuttige documenten heel vaak vervalst door degene die het kon betalen. Het getuigenonderzoek en een bijgevoegde stamboom kan echter wel interessante informatie opleveren.

De eerste gevonden aanvraag waarvan vaststaat dat het om een Zuid-Nederlandse koopman ging, is die van "Juan Van Huele" (waarschijnlijk "Jan Van Heule") in 1605. Die aanvraag bestaat uit twee delen; het getuigenonderzoek, dat gedaan is in Antwerpen, en een korter attest van de stad Kortrijk waar ook een paar getuigen ondervraagd werden. Er zijn geen uittreksels uit de doop-, trouw- of begrafenisregisters in opgenomen. Deze aanvraag is de kortste van alle gevonden procedures: in de loop der jaren werden de vereisten in verband met het getuigenonderzoek steeds strenger en de procedure gemiddeld dus ook langer, tot wel honderd of meer handgeschreven folio's per aanvraag.

Jan Van Heule, koopman in Bilbao, had zijn broer Orlando (waarschijnlijk Roeland in het Nederlands), in 1604 een volmacht geschonken om in zijn naam de nodige documenten te verkrijgen bij de Antwerpse instellingen. Orlando biedt zich aan bij de stad Antwerpen met een vragenlijst van de stad Bilbao dd. 18 juli 1604. Bijgevoegd zijn vijf vragen over de afkomst van Juan Van Heule die door een aantal getuigen – liefst notabelen van de stad – beantwoord moeten worden. Het getuigenonderzoek zal gedaan worden door "Juan de Stembor", schepen van de stad Antwerpen en "maestro Juan Boghe", secretaris. Deze Jan Boghe, alias Joannes Bochius, is een vrij bekend figuur. Hij was een reiziger, vermaard neolatijns dichter en humanist die in 1585 door Alexander Farnese tot stadssecretaris was benoemd. Na het afleggen van een eed komen de vier getuigen aan het woord, waaronder ook de secretaris zelf. Hij lijkt de familie Van Heule persoonlijk gekend te hebben. Zo getuigt hij dat hij de ouders van Juan Van heule goed gekend heeft, net als diens grootouders langs moederszijde, die overleden zijn in het huis van Juans vader in Antwerpen. De Van Heules mochten met andere woorden tot de hoogste sociale kringen van het Antwerpse stadsleven gerekend worden, waar Boghe zéker toe behoorde.

Na dit getuigenonderzoek volgt een tweede deel, een certificaat in het Nederlands dat afkomstig is van de burgemeesters en schepenen van Kortrijk. Zowel de Nederlandstalige originele versie als de vertaling in het Spaans zijn opgenomen in het dossier. In Kortrijk treden vier getuigen op: "Gilles Coelembier, oudt 64 jaren notable deser stede, Jan Ghelinck, oudt 72 jaeren, Jacob vander Haeghe ende Roelandt Coelembier, oudt t zestich jaeren alle cooplief-

den ende ons inwonende poorters die wij houden ende kennen voor mannen waerdich van trouwe ende ghelooove". Hun getuigenis wordt samengevat in één betoog, waarin ze verklaren de grootouders van Juan Van Heule langs vaderskant goed gekend te hebben. Ze vermelden ook de overgrootvader van de aanvrager te kennen. Dit doet vermoeden dat deze kant van de familie uit Kortrijk afstamt.

Afbeelding 3: Brief in het Latijn van de schepenen van Gent waarin ze bevestigen dat Adriaan Van Haute, in naam van zijn moeder, de erfenis van zijn broer kan gaan opeisen in Bilbao, Spanje.

Op het einde voegen ze er nog iets aan toe: “Joan Van Huele gheboren binnen dese voornoemde stede, in zeker huus staende op marct des voornoemde stede alsnu ghedestineert ende gheworden de schole vanden heilighe gheest daerin de arme kinderen ende weeskens onderhouden ende gheleert worden bijdt aelmosse van goede lieden.” Die school is na wat zoekwerk terug te vinden: het betreft de “Roeland” of het “Hoog Huys” op de Grote Markt van

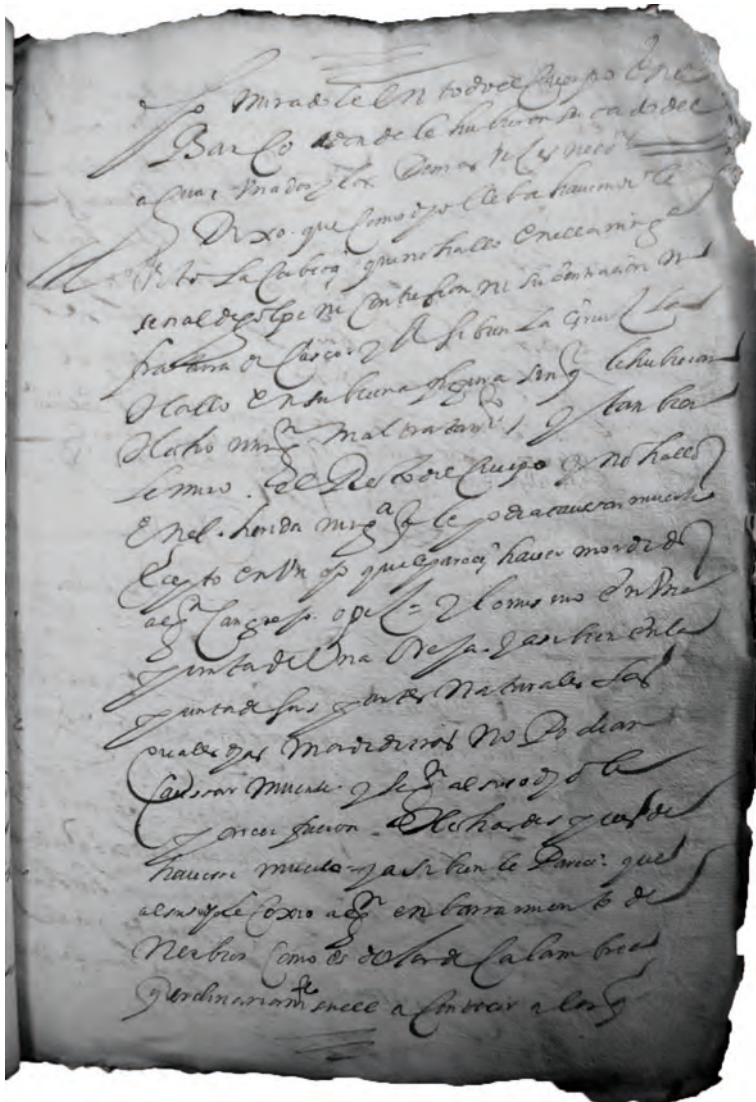
Kortrijk. In een artikel over de geschiedenis van het goed vond ik inderdaad het volgende: “in 1570 kopen de schepenen ’t huis “den grooten Roeland” op de markt, een eigendom van Jan Van Heule, om er de School van den Heilige Geest in te richten.” De familie van Heule moet dus wellicht van goede komaf geweest zijn, gezien de fraaie locatie en bekendheid van het huis. In 1605 wordt de aanvraag van Juan Van Huele goedgekeurd en wordt hij zo officieel erkend als edelman (hidalgo) en burger van Bilbao en Biskaje. De doopregisters in Bilbao geven aan dat Juan na z’n aankomst nog minstens twee keer getrouwd is en er vijf kinderen van hem geboren werden in Bilbao.

4. Een Gents-Spaanse familie: Van Ryckeghem-Arroy

Het combineren van allerlei types documentatie – procesdossiers, notariële archieven, *avecindamientos*, parochieregisters en literatuur – maakt het mogelijk, indien er voldoende materiaal is, een Zuid-Nederlandse familie enkele generaties te volgen in de archieven in Bilbao. In mijn masterproef gaat het voornamelijk om families uit Gent, Kortrijk, Antwerpen, Brugge en Doornik die meerdere generaties in Bilbao verbleven. Eén van die families is de familie Van Rickeghem-Arroy uit Gent. Drie generaties verblijven in de periode 1675-1740 in de stad Bilbao. Het eerste lid van deze Gentse familie met roots in Tielt (zie stamboom) dat in Bilbao verblijft is Justo Van Rickeghem: in 1676 voert “Justo van Rike y compañía” een proces over een pak kaneel dat hij in 1675 had verkocht voor 1296 reales. In 1677 verkoopt hij een partij korden (presillas) en gekleurde touwen (hilos de colores) in Bilbao. Deze waren geleverd met een Engels schip vanuit Oostende, maar de koopwaar was eigenlijk afkomstig uit Brugge. Er bevindt zich tevens een verklaring van het Spaans consulaat van Brugge in het dossier. In Brugge verbleven op talrijke wijze Spaanse handelaars die nauwe contacten onderhielden met Bilbao en andere steden. In 1678 krijgt Justo het aan de stok met een ambtenaar die verantwoordelijk is voor de wolhandel. Volgens deze laatste zou een Engels schip waarin Van Rickeghem samen met andere Zuid-Nederlanders wol wil versturen niet zeewaardig zijn, en zouden ze te weinig belastingen hebben betaald. Justo verblijft ten minste tot 1694 in Bilbao, wanneer hij veroordeeld werd tot het betalen van 1341 reales aan een zekere Antonio Durán in ruil voor een hoeveelheid tabak die die laatste hem verkocht had.

Op dat moment waren wellicht twee andere leden van de familie al in Bilbao aangekomen: de broers Nicolás en Luis Van Rickeghem, wiens precieze band met Justo onduidelijk is maar bijna zeker familie zijn. Luis duikt voor het eerst op in een proces in 1695, wanneer hij samen met Nicolás Van Duffel, een andere bekende Zuid-Nederlander, een proces begint tegen een Noord-Nederlandse kapitein. Bij een reis van Middelburg naar Bilbao waren de goederen die Van Rickeghem en anderen wilden ontvangen beschadigd geraakt. Nicolás Van Rickeghem is in 1687 dan weer gevolmachtigde van de consul van de Noord-Nederlandse natie van Bilbao. Zo’n “consul” was een belangrijk

figuur die de belangen van zijn landgenoten in een bepaalde Spaanse stad verdedigde. De onderlinge connecties tussen de Noord- en Zuid-Nederlanders zijn zoals wel vaker manifest aanwezig. Dit was al zo in de tijd van de smokkelhandel met de Republiek honderd jaar eerder, en zou nog lange tijd belangrijk blijven.

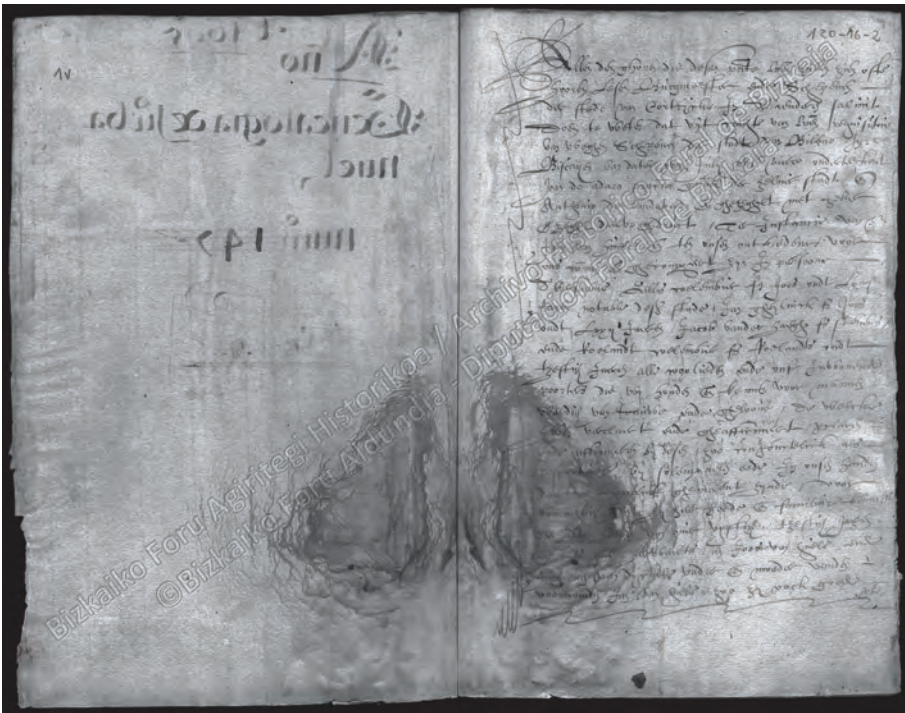

Afbeelding 4: Fragment uit de verklaring van de chirurgijn over de dood van Jacques Van Haute.

Van Nicolás Van Rickeghem valt verder niks terug te vinden in de archieven. Een procesdossier van Luis Van Rickeghem in 1714 biedt een gedeeltelijke opheldering: om een rekening te kopiëren voor een rechtszaak komt een griffier een uittreksel uit de koopmansboeken van de firma Van Rickeghem over-

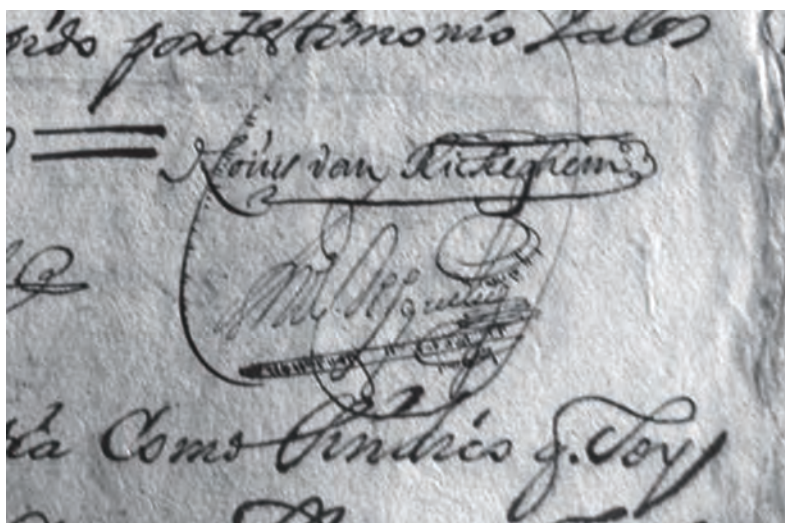
schrijven. Hij stelt vast dat het kasboek uit twee delen bestaat: een deel dat begint 1693, waarin enkel rekeningen van Nicolás staan, en een tweede deel met de gezamenlijke boekhouding van Luis en Nicolás, dat tweehonderdentwaalf pagina's telt en begint in januari 1697. Wanneer Nicolás overleden is of de stad verliet werd niet teruggevonden.

Luis Van Rickeghem, gedoopt in 1669 in de Sint-Michielskerk in Gent, was in de periode van de Successieoorlog met Frankrijk een zeer actieve handelaar in Bilbao. In 1703 start hij samen met Servasio Mortel, opnieuw een Noord-Nederlander, een proces tegen de douanecontroleur van Bilbao omdat deze een lading voor hen bestemde balen en tonnen wil openen tijdens het uitladen van twee schepen uit Frankrijk en Oostende. Normaal gezien worden deze, volgens Van Rickeghem, pas geopend in de magazijnen van de koopmannen en niet op de kaai waar het schip aangemeerd ligt. Mortel en Van Rickeghem beweren dat ze grote verliezen zullen lijden door regenschade en diefstal, en "dat het daarna niet makkelijk is om de tonnen en pakken weer samen te rapen en naar onze magazijnen te voeren". Het is echter niet onrealistisch dat deze maatregel vooral de smokkel van verboden goederen moest voorkomen, die na het ontschepen makkelijk verborgen konden worden in huizen van koopmannen of hun dienstboden.

Afbeelding 5: Fragment uit het Nederlandstalige stuk van de *avecindamiento* van Juan Van Heule

In 1704 raakt Van Rieckeghem in een conflict betrokken met de autochtone handelaars: deze beweren dat de vreemdelingen zoals Van Rieckeghem verplicht zijn om hun koopwaar in Spaanse schepen te laden. Bovendien zou het Zuid-Nederlandse schip dat Van Rieckeghem voor ogen heeft ook een pirate-rijlicentie bezitten wat volgens hen incompatibel is met zuiver mercantiele doeleinden. Van Rieckeghem en Andres Hendricksen, de Oostendse kapitein van het schip waarin Van Rieckeghem ijzer en wol wil versturen naar Nantes, hebben echter militaire bezwaren tegen het Spaanse schip: “het telt maar zes bemanningsleden en geen enkel vuurwapen.” Bovendien zijn ze nog steeds onderdanen van de Spaanse kroon, “en kan niemand ons verplichten om tegen onze wil onze koopwaar ergens in te laden.” Wat de pirate-rijlicentie betreft, beweert Hendricksen dat dit enkel voor vijanden van Spanje geldt en geen probleem oplevert (es para hacer ostilidades a enemigos desta corona). Hoewel het schip uiteindelijk zonder problemen vertrekt, laten Van Rieckeghem en de andere Zuid-Nederlanders het daar niet bij. Ze verkrijgen van de Consejo de Flandes te Madrid in 1706 een koninklijk besluit waarin gestipuleerd wordt dat de handelsvrijheid wederzijds moet gerespecteerd worden: voor de Spanjaarden in Oostende, en voor de Zuid-Nederlanders in Spanje.

Afbeelding 6: Handtekening onder een processtuk van Louis Van Rieckeghem, in Bilbao meestal bekend als “Luis” Van Rieckeghem.

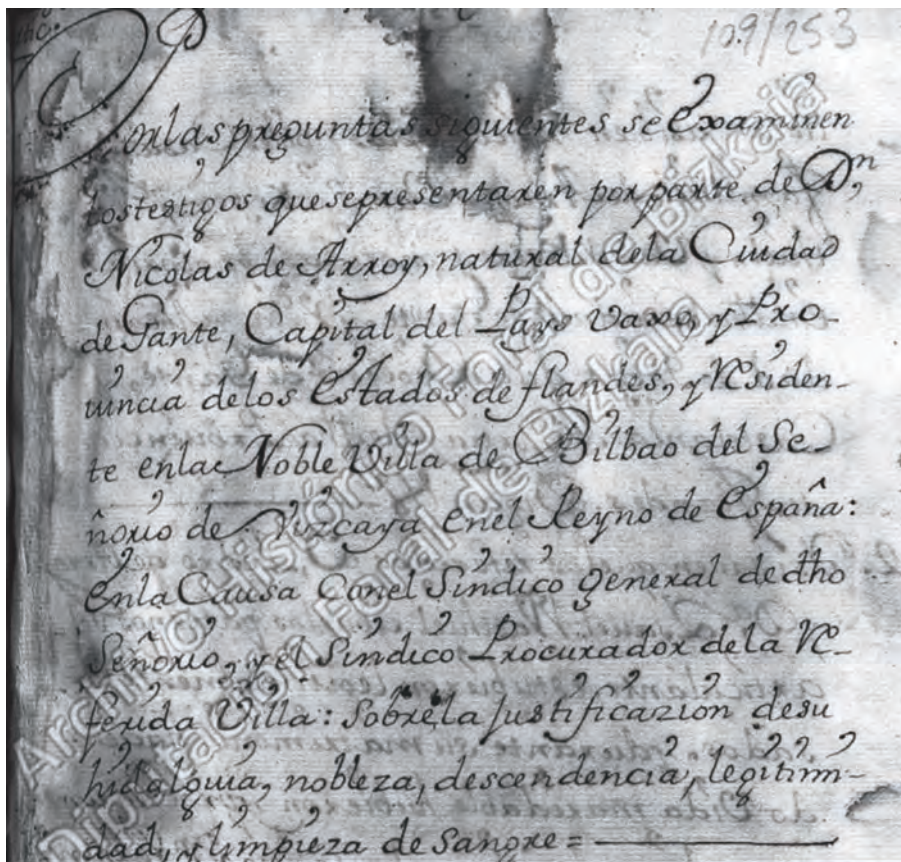
In 1712 koopt Van Rieckeghem een schip met een capaciteit van honderd ton uit Fuenterrabía voor 35.000 reales. Op dat moment blijkt dus al dat hij een rijke handelaar is geworden. Het schip wil Van Rieckeghem naar Londen sturen met een grote hoeveelheid wol en ijzer, naast kleinere hoeveelheden zoethout, baleinen (barba de ballena), kastanjes, sinaasappels, limoenen, olie en olijven. Hiervoor verkrijgt hij paspoorten van koning Filips V en van de koningin van Engeland. Die paspoorten blijken echter een bewuste dekmantel

te zijn om het schip naar Frankrijk te kunnen sturen: Van Rickeghem en de andere belanghebbenden leggen daarover een verduidelijkende verklaring af bij een notaris in december 1712. De paspoorten voor Londen moesten als vervalsing dienen opdat het schip “niet door vijandige Hollandse en Zeelandse kapers belaagd of gekaapt zou worden”. In 1712 woedt de Successieoorlog nog, en om het schip naar hun vrienden in Le Havre en Rouen te sturen was het aan boord hebben van Engelse paspoorten een middel om met rust gelaten te worden.

In 1713 verzekert Luis Van Rickeghem samen met andere Zuid-Nederlanders een Engels schip; zijn deel bedraagt vierhonderd escudos. Mogelijks heeft hij hier grote verliezen geleden want de verekeringspolis maakt deel uit van een procesdossier waarin de verzekeraars tezamen vijfendertigduizend escudos moeten betalen. Het schip was tijdens een zware storm te pletter geslagen voor de kust van Wales, in de buurt van Bardsey Island, terwijl het op weg was naar Bilbao. In 1714 voert hij nog een proces over witte lilas, een soort gewezen wol uit Rijsel, maar daarna houdt elk spoor op. Tijdens de successieoorlog was Van Rickeghem dus zeer actief als handelaar. In 1705 bevond zijn magazijn, waar alle handelsgoederen werden opgeslaan, zich in de Sombrerería-straat in Bilbao. Toen al was ook zijn aandeel in de wolhandel aanzienlijk: bij een inspectie in hetzelfde jaar vormt hij samen met vier anderen een groep grote wolexporteurs die de helft van de wolexport van Bilbao voor hun rekening nemen. De carrière van Luis Van Rickeghem nam dus, misschien niet toevallig, in volle Successieoorlog een hoge vlucht. Oorlogen waren een buitenkansje voor zij die zich op de smokkelhandel stortten. Hij hield zoals gezegd ook contacten met andere Nederlandse koopmannen: zo was hij een goede kennis van Pedro Beckwelt, één van de belangrijkste handelaars in Bilbao in de achttiende eeuw, van wiens kind hij in 1710 de peetvader was.

In 1713 vraagt hij een *avecindamiento* aan waardoor hij erkend zou worden als officiële *vecino* van Bilbao. Kort daarna echter, rond 1715, moet Luis gestorven moet zijn, want vanaf dan beweert een zekere Marcos de Salcedo dat hij Josepha de Zurbaran, “de weduwe Luis Van Rickeghem”, en een zekere Nicolás Arroy heeft geholpen in het runnen van hun handelshuis. Deze laatste arriveerde op het einde van 1715 vanuit de Zuidelijke Nederlanden, “op dat moment nog onervaren en niet in staat in het regelen van zijn handelszaken in dit land”. Hij gedoopt in Gent in 1688 in de Sint-Michielskerk, had er school gelopen (*estudió [...] los primeros rudimentos de latinidad*) en was tweëntwintig jaar bij zijn aankomst in de havenstad. Misschien was zijn verhuis noodzakelijk door het overlijden van Luis Van Rickeghem, zijn nonkel: de vader van Nicolás, Fernand Arroy, was getrouwd in Gent met de zus van Luis Van Rickeghem. Van 1715 tot 1723 hielp een inwoner van Bilbao, Marcos de Salcedo, hem dus bij het schrijven van zijn brieven in het Spaans. In 1725 start Nicolás Arroy in naam van Josefa de Zurbaran, weduwe van zijn nonkel, een proces tegen diezelfde Salcedo omdat hij hen weigert te betalen

voor verschillende ladingen linnen weefsels die ze hem hadden bezorgd. In de rekeningen die bij het proces werden gevoegd worden een aantal goederen opgesomd die de weduwe-Zurbaran en Arroy kochten en verkochten. Het gaat naast zilverstaven voornamelijk om allerlei types weefsels, en kaneel en cacao. Volgens een auteur was Arroy gespecialiseerd in de handel in hazelnoten, walnoten, sinaasappelen, cacao en kaneel.

Afbeelding 7: Eerste pagina uit de Avecindamiento van Nicolas Arroy.

Nicolas Arroy en de weduwe van Van Rickeghem hadden sterke connecties met Amsterdam. In 1730 startten ze een proces omdat een lading carros de oro (type zeer fijn wolweefsel) uit Amsterdam beschadigd zou zijn tijdens de zeereis. In 1740 worden drie Noord-Nederlandse schepen, allen bestemd voor Nicolás Arroy, gecontroleerd op een pestbesmetting. Ze zijn onder andere geladen met dennenhout, Noord-Nederlandse kaas en sokken. Wanneer Arroy overleden is kon niet teruggevonden worden, maar in 1760 duikt een zekere María Ana de Usaola, “weduwe van Nicolás de Arroy” op in de archieven. Ze was in 1730 getrouwd met Nicolás Arroy. In 1733 vroeg Arroy net als zijn nonkel vijftien jaar eerder de avecindamiento aan. Volgens een lijst van scheepsbelastingen (averías) zou de firma-Arroy nog tot 1775 handel

gedreven hebben in Bilbao maar het is goed mogelijk dat dit vanaf de jaren '50 enkel nog de "weduwe van Arroy" is.

Gedurende minstens vijftien jaar was deze Gents-Tieltse familie dus actief in Bilbao. Ze dreef handel met de Zuidelijke Nederlanden, met Engeland, met de Republiek en met Frankrijk. Naast de klassieke textielproducten en wol en ijzer ging het in beperkte mate ook over koloniale producten zoals tabak of cacao. Net als de voorgaande generaties Zuid-Nederlanders wist de familie Van Rickeghem-Arroy steeds weer te ontsnappen aan de vijandigheden waarmee de Noord-Nederlandse en Engelse kooplui vaker te maken kregen, en speelden haar leden een bemiddelende en ietwat dubbelzinnige rol waarin ze nu eens als buitenlanders dan weer als vazallen van de Spaanse kroon gezien werden. Ze integreerden zich in het lokale leven en huwden ook met een Baskische vrouw. Na 1750 houden de sporen echter op.

46

Afbeelding 8: Uittreksel uit de boekhouding van Nicolas Arroy en de weduwe Van Rickeghem in een procesdossier.

Besluit

De gekozen voorbeelden tonen elk op hun manier de potentiële informatie die bepaalde bronnen kunnen bieden over Zuid-Nederlanders. Ook in andere steden is al gelijkaardig onderzoek gevoerd. Maar zoals hier blijkt hoeft de studie van Zuid-Nederlandse handelaars op het Iberisch Schiereiland zich dus niet per se te beperken tot Sevilla, Cadíz en Madrid, waarover reeds literatuur en onderzoek bestaat. Ook in het Noorden en bij uitstek in Bilbao waren ze aanwezig en integreerden zich in de Castiliaanse en Baskische samenleving. Wie in de lokale archieven speurt treft er namelijk tientallen Zuid-Nederlanders aan die voorheen nauwelijks besproken waren in Nederlands-talige noch Spaanstalige literatuur. Om een inschatting te kunnen maken van

de numerieke aanwezigheid en de impact van die Zuid-Nederlandse migratie in geheel Spanje is verder onderzoek nog steeds nodig. Onderzoek in Bilbao laat alvast uitschijnen dat het fenomeen nog steeds nieuwe resultaten kan opleveren. Het blijkt in ieder geval dat de Zuid-Nederlanders er allesbehalve een marginale rol vertolkten in het stadsleven.

Tot slot is het nog interessant op te merken dat de *avecindamientos* in mijn masterproef het mogelijk maakten om af en toe terug te koppelen naar de oorspronkelijke familie in de Zuidelijke Nederlanden. Op dit vlak is echter eveneens nog veel verbetering mogelijk. Het Antwerpse archief van de Insolvente Boedelkamer dat Eddy Stols gebruikte in zijn studie was een zeer rijke bron voor de studie van emigratie naar Spanje. Mogelijks zijn er echter in andere stads- of familiearchieven – in Antwerpen, Gent, Brugge, Doornik en Brussel maar ook elders – documenten die meer kunnen vertellen over de Zuid-Nederlanders die in mijn masterproef opduiken in Bilbao. Een grondige digitalisering van de inventaris of het beschikbaar stellen van online catalogi vormt een noodzakelijke voorwaarde voor zo'n onderzoek.

Bibliografie

- DE MOERLOOSE, T. "Hombres de negocios: de Zuid-Nederlandse aanwezigheid in Bilbao in de vroegmoderne tijd", Gent, Masterproef Universiteit Gent, 2016, 192p. De vier delen van dit artikel werden voornamelijk en resp. gebaseerd op p. 64-67, p. 11-12, p. 118-120 en p. 98-103. URL: http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/271/860/RUG01-002271860_2016_0001_AC.pdf.
- ARAGÓN RUANO, A. en ANGULO MORALES, A. "The Spanish Basque Country in Global Trade Networks in the Eighteenth Century". In: *International Journal of Maritime History*, 2013 (nr. 149), pp. 149-172.
- BLONDÉ, A. *Ontstaan en ontwikkeling van de functie van consul van de (Zuid-)Nederlandse handelsnaties in Spanje tijdens de 16de en 17de eeuw*. Gent, onuitgegeven masterproef, 2009, 93p.
- BRIL, L. *De handel tussen de Nederlanden en het Iberisch schiereiland (midden XVle eeuw): een kwantitatieve peiling*. Gent, onuitgegeven licentiaatverhandeling R.U.G., 1962, 176p.
- BRULEZ, W. "De diaspora der Antwerpse kooplui op het einde van de 16de eeuw". In: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 1960 (vol. 15), pp. 279-310.
- FAGEL, R. *De Hispano-Vlaamse wereld : de contacten tussen Spanjaarden en Nederlanden 1496-1555*. Nijmegen, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1996, 573p.
- FAGEL, R. "De koopmansboeken van Juan Bautista de Olanda: een Nederlands koopman in Medina del Campo 1565-1566", in: *Archives et bibliothèques de Belgique*, 1997 (vol. 68), pp. 225-311.

- GARAY BELATEGUI, J. en LÓPEZ PÉREZ, R. E. "Los extranjeros en el Señorío de Vizcaya y en la villa de Bilbao a finales del Antiguo régimen: entre la aceptación y el rechazo". In: *Estudios Humanísticos*, 2006 (nr. 5), pp. 185-210.
- GÓMEZ-CENTURIÓN JIMÉNEZ, C. Felipe II, la empresa de Inglaterra y el comercio septentrional (1566-1609). Madrid, Editorial Naval, 1988, 406p.
- GUIARD Y LARRAURI, T. Historia del Consulado y Casa de Contratación de Bilbao y del comercio de la villa. Bilbao, Imprenta y Librería de José de Astuy, 1913-1914, 2 vol., xcv+652p. en 892p.
- KELLENBENZ, H. Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590-1625. Hamburg, Verlag der Hamburgischen Bücherei, 1954, 424p.
- MARÍA BILBAO, L. en LANZA GARCÍA, R. "Entre Castilla y Francia: comercio y comerciantes en Bilbao a mediados del siglo XVI." In: *Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 2009 (Vol. 27.), pp. 103-140.
- PHILIPS, C.R. "The Spanish Wool Trade 1500-1780", *The Journal of Economic History*, 1982 (vol. 42), pp. 775-795.
- PHILIPS, W.D. "Spain's northern shipping industry in the sixteenth century". In: *Journal of European economic history*, 1988 (vol. 17, nr. 2), pp. 267-301.
- PRIOTTI, J.-P. Bilbao et ses marchands au XVIe siècle. Genèse d'une croissance. Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2004, 459p.
- STOLS, E. De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld, 1598-1648. Brussel, Paleis der Academiën, 1971, 2 vol., IL+421p. en V+265p.
- ZABALA URIARTE, A. "Los Holandeses en Bilbao. La reconstrucción de la comunidad tras el tratado de Münster". In: *Bidebarrieta*, 2006, pp. 147-184.
- ZABALA URIARTE, A. Mundo urbano y actividad mercantil: Bilbao 1700-1810. Bilbao, Bilbao Bizkaia Kutxa, 1994, 793p.

DE GENTSE STRATEN, WEGEN EN VERBINDINGEN TUSSEN 1780 EN 1840

Jean Paul De Cloet

Inleiding

Dit artikel heeft niet de pretentie wetenschappelijk te zijn. Ik heb het enkel samengesteld als “bijproduct” bij een lezing die ik enkele keren gegeven heb. Als voornaamste bronnen heb ik enkele boeken gebruikt die door de V.Z.W. Geschiedkundige Heruitgeverij, waarvan ik de voorzitter ben, opnieuw uitgegeven werden. Ik heb delen van deze boeken woordelijk overgenomen, dus zelf heb ik zeer weinig verdienste bij het samenstellen van het artikel dat U aan het lezen bent.

De bedoelde boeken zijn:

- 1) Gent onder Jozef II, door Prosper Claeys, oorspronkelijk uitgegeven in 1910.
- 2) Mémorial de la ville de Gand, door Prosper Claeys (1902).
- 3) Gent sedert 1831, door Désiré Destanberg (1903).
- 4) De oude straatnamen van Gent, door Victor Fris (1925).
- 5) De historische persoonsnamen der straten van Gent, door Victor Fris (1922).
- 6) Enkele oude straatnamenlijsten die door mezelf gebundeld en geordend werden in «De Gentse Straatnamen (1799-1942)» (uitgegeven in 2002).

Om U een beter idee te geven van een aantal prijzen van de periode tussen 1780 en 1840 heb ik het nuttig geoordeeld om de prijzen van toen in euro van 2017 om te zetten.

Omrekenen van franken en guldens van 1780 tot 1840 naar euro van 2017 is een moeilijke oefening, maar we mogen aannemen dat 1 F van 1830 ongeveer € 10 waard was, en dat één gulden ongeveer € 21,10 waard was. Als aanknopingspunt volstaat het te vermelden dat een goedbetaalde mannelijke arbeider in 1840 2 F per dag verdiende. Wanneer ik het hieronder over centen heb, bedoel ik een Nederlandse cent (dus 1/100 van een gulden), heb ik het over centiemen, dan heb ik het over Belgische centiemen (1/100 van een frank).

De methode die ik bij deze omrekening gebruikt heb is zeker niet wetenschappelijk te noemen, het was dan ook enkel de bedoeling om aan de lezer een idee te geven van wat bepaalde diensten kostten in de periode waarover dit artikel handelt.

Versterkte stad

Gent was in 1780 nog een versterkte stad. In Gent in 1708 lagen rondom de stad gebieden die in geval van belegering onder water konden worden gezet.

Gent in 1780

De Muidepoort stond rechts van de Sint Salvatorstraat, die toen “Voormuide” heette. Op het einde van de toenmalige Voormuide was er in 1796 een bastion, waarop in 1796 een windmolen stond.

De Dampoort stond binnen de stadswal, dus net voor de huidige Dampoortbrug (op het einde van de Dampoortstraat).

Rechts van de Dampoort verhief zich de reusachtige massa van het Spaansjaardskasteel met daarrond de erbij horende verdedigingswerken.

De stadsmuur was voorzien van twee bastions tussen de Dampoort en de Keizerpoort of Brusselsepoort die zich bevond op het einde van de huidige Brusselsepoortstraat.

Tussen de Keizer- of Brusselsepoort en de Sint-Lievenspoort was er een driedubbele rij van muren, wallen en versterkingen.

De Sint-Lievenspoort bevond zich op het einde van de huidige Sint-Lievenspoortstraat.

De Sint-Lievensvest liep tot aan de Schelde, daar was de stad afgesloten door

een “boom” die de rivier versperde. Er waren meer dergelijke “bomen” te Gent, namelijk aan de Veergrep aan de huidige Kortrijksepoortstraat, aan de Keizerpoort (Heernis), aan de Brugsepoort, aan het Scheiergat en op de Sas-sevaart.

De “boomhouders” waren gemeentelijke ambtenaren die een klein pachtgeld moesten betalen en in ruil daarvoor een zeker “inkomrecht” op sommige waren mochten heffen. Het ambt van “boomhouder” werd, net als vele andere bedieningen, openbaar verpacht aan de meestbiedende.

Tussen de Schelde (de huidige Terplatenbrug) verhieven zich, via de Heuvelpoort tot aan de Petercellepoort (1) (of Kortrijksepoort) meerdere bastions en het Fort van Monterey, de voorloper van de latere Citadel.

De andere zijden van de stad waren minder verdedigd door muren maar waren beschermd door uitgestrekte meersen die bij het eerste alarm konden overstroomd worden. Het overstromen van stukken land was zeker geen uitvinding die gedaan werd gedurende de eerste wereldoorlog. Voordien was het een veel gebruikte manier om steden te beschermen.

Voorbij de Bijloke stonden er twee bastions en was de stad beschermd door een enkele muur. De vestingen (Bijlokevest) liepen verder via het Einde Were tot bij de Brugsepoort. Het laatste deel van deze vestingen heette Imbysevest. De Brugsepoort was rechtstreeks verbonden met de Muidepoort door grachten, vesten (Blaisantvest), bastions, de Pijnshoofdtoren en het Rabot. De “voorsteden” van Meulestede en der Brugsepoort waren eveneens door muren omgeven.

Bestuurlijk was niet het volledige grondgebied dat door muren omsloten werd aan het stedelijk bestuur van de stad Gent onderworpen.

Het deel dat omsloten werd door de Schelde, de Ketelvest, de Leie en de zuidelijke vestingen tussen de Petercellepoort en de Heuvelpoort, vormde het Sint-Pietersdorp, dat samen met Sint-Pieters-Aaigem en Sint-Pieters-Le-deberg een andere gemeente uitmaakte.

Het bestuur der “Heerlijkhede en Vierschaere van Sint Pieters nevens Gend” bestond uit een baljuw en dertien schepenen. Van deze veertien gezagsdragers woonde er evenwel slechts één enkele op Sint-Pieters, de anderen woonden te Gent.

Het Sint Pietersdorp werd pas in 1795 bij de stad Gent ingelijfd. Gent telde in 1780 ongeveer 48.500 inwoners (kloosters en garnizoen inbegrepen).

Volgens de Wegwijzer van 1780 woonden er in de diverse abdijen, kloosters en begijnhoven die de stad rijk was niet minder dan 2055 geestelijken.

Gent in 1831

Gent had in 1831 acht stadspoorten:

1. De Muidepoort, aan de Muidebrug;
2. De Antwerpse poort, aan de Dampoortbrug;
3. De Brusselse poort, aan het einde van de Brusselse straat;

4. De Sint-Lievenspoort, aan het einde van de Sint-Lievensstraat;
5. De Heuvelpoort, aan het einde van de Heuvelstraat;
6. De Kortrijkse poort, aan het begin van de Kortrijkse Steenweg;
7. De poort genaamd Scheyergat, aan de brug van die naam, bij Ekkergermerk;
8. De Brugse poort, aan het begin der huidige Noordstraat.

Het ziekenhuis de Bijloke had een kleine uitgang, aan de hoek van de huidige Godshuizenlaan en de Bijlokekaai. Dit poortje gaf toegang tot de meersen tussen de Leie en de Bijlokevest.

De poorten waren 's nachts gesloten; het uur van het openen en sluiten van de stadspoorten varieerde volgens het jaargetijde en veranderde bijna om de twee weken. Hieronder enkele voorbeelden:

	Openen	Sluiten
1/jan	6.30 u.	17.00 u.
1/feb	6.00 u.	18.00 u.
1/mrt	5.00 u.	19.30 u.
15/mei	3.30 u.	21.30 u.
1/sep	4.30 u.	20.00 u.
1/nov	6.00 u.	18.00 u.
1/dec	7.12 u.	17.00 u.

Wie buiten deze uren de stad wilde verlaten of binnenkomen, moest «poortgeld» betalen. Het nachtelijk openen van de poorten werd openbaar aanbesteed; in 1831 bracht het ongeveer 8000 gulden (170.000 Euro) op.

Dit «poortgeld» werd met veel tegenzin betaald, ook was er elke avond, en vooral op zon- en kermisdagen, een algemene vlucht uit de talrijke herbergen buiten de poorten om nog voor het sluiten terug in de stad te zijn. Natuurlijk bleef iedereen tot het laatste ogenblik zitten en dan stormde men de poort binnen. De poortwachter, de schildwacht en de bediende van het octrooi werden daarbij regelmatig omver gelopen.

Voor het «poortgeld» bestond er een tamelijk ingewikkeld tarief waaruit hieronder enkele uittreksels volgen.

Er waren per nacht drie tarieven volgens het uur van de nacht, het eerste tarief betaalde men wanneer men door de poorten wou tot 2 u na het sluiten ervan of 1 u voor het openen van de poorten. Het tweede tarief betaalde men wanneer men binnenkwam van 2 u na het sluiten tot middernacht, en het derde tarief betaalde men wanneer men door de poorten wou na middernacht tot 1 of 2 u voor het openen.

Een voetganger betaalde respectievelijk 6, 12 of 24 cent (€ 1,20, € 2,40 of € 4,80), een ruiter betaalde 17, 21 of 42 cent (€ 3,40, € 4,20 of € 8,40). Een rijtuig met 4 wielen en 2 paarden betaalde respectievelijk 42 cent, 51 cent of

1,02 gulden (€ 8,40, € 10,20 of € 22), bovendien betaalde elke passagier daar bovenop nog eens de prijs van een voetganger. Sommige werklieden kregen van de stad een kaart die hen vrijstelling verleende van betaling van het poortgeld.

Buiten het weinig geliefde poortgeld werden er aan de ingangen van de stad door de beambten van het gemeentebestuur octrooirechten ontvangen. Het betrof hier een soort «douanerechten» die dienden betaald te worden wanneer men bepaalde goederen in de stad bracht. Uiteraard zochten de Gentenaars naar middelen om deze rechten te omzeilen, er werd duchtig gesmokkeld of «gelold» zoals dat heette. Hierover waren er zeer veel anekdotes die het dan hadden over heren met dikke buiken, dames met grote haarwrongen, hoge hoeden waarin droge worstjes hingen enzoverder...

Enkele voorbeelden van de octrooirechten die moesten betaald worden:

Voor een stuk vlees, gezouten of niet, 2,5 cent (€ 0,50) per pond, kippen, konijnen enz. 4 cent (€ 0,80) per stuk, gebuideld brood 2 cent (€ 0,40) per pond, tarwebrood 1,5 cent (€ 0,30) per pond, steenkolen 30 cent (€ 6) per 1000 pond.

Wekelijks vertrokken er uit Gent vele diligences naar de naburige steden. Naar sommige grotere steden zoals Brussel en Antwerpen reden tot 7 diligences per dag, kleinere steden konden rekenen op 1 diligence per twee dagen, of zelfs 1 diligence per week.

De barge naar Brugge voer elke dag heen en weer, er waren 7 bootdiensten per week naar Antwerpen, 2 naar Dordrecht, 1 naar Amsterdam, Brussel, Doornik enz...

Elke vrijdag kwamen er marktschepen aan uit Aalter, Axel, Bellem, Dendermonde, Stekene, Zelzate enz...

Op 1 januari 1836 werd het reglement in verband met het «poortgeld» drastisch gewijzigd. Tot tien uur 's avonds mocht men de stad vrij binnen en buiten. Na tien uur betaalde een voetganger 10 centiemen (€ 1), een ruiter 25 centiemen (€ 2,50) en een rijtuig 50 centiemen (€ 5). Van middernacht tot het openen van de poorten is er dubbele taks te betalen.

De poorten worden wel nog volgens het seizoen gesloten om 17, 18 of 19 u maar er is gratis doorgang tot 22 u. Soldaten, ambtenaren, boden en iedereen die een vrijstellingskaart heeft mag vrij binnen en buiten.

De stad en de veranderingen die zij onderging tussen 1780 en 1840

De stad Gent onderging in het tijdsbestek dat ons bezighoudt grote veranderingen. Ik tracht deze hieronder kort te schetsen.

30 December 1781. Afgevaardigden van Keizer Jozef II en leden van het stadsbestuur komen bijeen om het slechten van de stadsversterkingen te bespre-

ken en te regelen. Er zullen vier bastions en een halve maan of ravelijn afgebroken worden die zich bevinden buiten de Kortrijksepoort tussen het Fort van Monterey en de stadsmuur. Tussen de Opper- en de Benedenschele zullen de bastions afgebroken worden en de borstwering van de stadsmuur zal «plat gelegd» worden. De magazijnen en arsenalen zullen voor de stadsdienst gebruikt worden en de poternen (2) worden gesloten om het smokkelen te vermijden. De vestingen rond het Spanjaardskasteel uitgenomen het inwendige van het bastion en de sluis, worden de eigendom van de stad. In de loop van 1781 was de Dampoort vernieuwd, deze poort werd in 1828 verplaatst naar het begin van de Antwerpse Steenweg, dit ten gevolge van het graven van het Handelsdok.

Nog in 1781 werden de gronden tussen de Sint-Pietersabdij en de Schelde genivelleerd. Dertig werklieden werkten de ganse zomer om de helling trapsgewijs te laten afdalen naar de stroom.

Op 23 en 25 februari 1782 werden voor rekening van de staat de “ravelijnen (3) en brilschansen (4), de borstweringen voor de contregarde (5) der Keizer-, Sint-Lievens-, Heuvel- en Petercellepoort, van het fort van Monterey, de versterkingen welke de voorsteden van de Brugse Poort en van Meulestede omringden, en de versterkingswerken aan de voet van het Spanjaardskasteel openbaar verkocht. Deze verkoop bracht 45.934 gulden op (€ 970.000). Al deze verdedigingswerken verdwenen in de loop van het jaar 1783. Bovendien werden de vesten verlaagd om gemakkelijk in de stad te kunnen komen.

54

Op 31 mei 1782 besliste het college om de “Ottergemsche en Swynaerdsche straeten” te doen kasseien, het werk duurde twee jaar.

15 November 1782. Op de Groentenmarkt worden de zuilen afgebroken die er in 1483 opgericht waren door de heer van Maldegem. Op deze zuilen stonden leeuwen die de schilden van Oostenrijk, Bourgondië, Vlaanderen en Gent vasthielden.

30 Januari 1784. Er heerst werkloosheid in de stad en het stadsbestuur beslist om daar iets aan te doen. Het vraagt aan het gouvernement om een som van 6000 tot 7000 gulden (€ 127.000 tot € 148.000) te mogen besteden om de werklozen werk en een inkomen te verschaffen. Reeds op 1 februari wordt er beslist om met ingang van 3 februari 480 werklozen tewerk te stellen tegen acht stuivers per dag (72 centiemmen van 1830 of € 7,20 van 2016).

80 arbeiders worden ingezet om de Kortrijksesteenweg te verbreden, 50 om de steenweg buiten de Heuvelpoort te verbeteren, 100 om het fort van Monterey af te breken, 150 om de bastions te slechten en 100 om tussen de Heuvel- en de Petercellepoort te werken.

Op 28 januari was een afvaardiging van de werklozen al aan het stadsbestuur komen vragen om de resterende versterkingen van de Petercelle- en de Heuvelpoort te mogen afbreken tegen daghuur. Het stadsbestuur zegde echter dat de nieuwe eigenaars bij de verkoop de verplichting op zich hadden genomen om alles binnen de vier jaar te laten verdwijnen en liet buitengewone “onderstand” uitbetalen door de wijkmeesters.

In november 1789 beslissen de Staten van Vlaanderen om onmiddellijk de

houten bruggen aan de Keizer-, de Dam-, de Sint-Lievens- en de Muidepoorten door ophaalbruggen te vervangen. Deze beslissing heeft alles te maken met de onzekere tijden (de Brabantse Omwenteling).

3 Augustus 1792. Een deel van de Huidevettershoek wordt voor het eerst gekasseid. In 1792 waren een groot aantal straten van Gent nog steeds niet gekasseid. De Gentenaars die buiten de muren woonden en die mee moesten betalen aan het kasseien van de straten van de stad protesteerden tegen dat kasseien.

1 Maart 1797. De resten van de Vijfwindgatenpoort worden afgebroken. Deze poort lag op het einde van de Lange Viollettestraat bij de Vijfwindgatbrug. Het past hier om een woordje uitleg te geven over de groei van de stad in de Middeleeuwen. In die richting werd de stad eerst begrensd door de Braempoort, daarna (13e eeuw) door de Hoypoort of Steempoort en de Koepoort, daarna door de Vijfwindgatenpoort en tenslotte door de Keizer- of Brusselsepoort en door de Sint-Lievenspoort. Deze beide laatste poorten werden in de veertiende eeuw gebouwd.

4 December 1808. Inhuldiging van de nieuwe Kortrijkse Poort, die de naam krijgt van Napoleonpoort. Deze poort verdween net als alle andere stadspoorten ten gevolge van het opheffen van het octrooi bij wet van 18 juli 1860.

6 December 1810. Aanbesteding van de bestratingswerken die in de stad moeten uitgevoerd worden. De toewijzing gebeurt tegen 3.30 F per vierkante meter (€ 33).

15 april 1820. De beruchte Kiekepoost, de auteur van “De Ontwerpmaker van Vlaanderen” legt een plan voor van een steenweg die rechtstreeks van de kerk van Ekkerghem naar Drongen gaat. We mogen niet vergeten dat de huidige weg van Gent naar Drongen pas in 1826 aangelegd werd zoals we nog zullen zien. Dit project, dat bekend werd onder de spotnaam “Kiekeweg”, werd niet aangenomen. Een deel van dit project werd uitgevoerd in 1899 toen de Ekkerghemlaan werd verlengd tot aan de steenweg van Gent naar Drongen, en toen er op het einde van de Nieuwe Wandeling een vaste brug werd gebouwd over de Leie.

29 april 1821. Er wordt voor het eerst gesproken over het trekken van een straat tussen de Kouter en het Recollettenplein, langs de schouwburg. Dit project werd gerealiseerd in 1837 toen men de oude schouwburgzaal van de Hoofdgilde van Sint-Sebastiaan afbrak en ze verving door de huidige Schouwburg.

21 Mei 1821. Het stadsbestuur beveelt een burger uit de Zonnestraat om de twee palen in natuursteen die hij aan beide kanten van zijn voordeur had laten plaatsen, terug weg te nemen. Het motief daarvoor is dat de Zonnestraat zeer smal is en dat de palen een ernstige hinderpaal zijn voor het verkeer. De Zonnestraat die verbreed werd in 1828, had in 1821 nog geen voetpaden.

8 Augustus 1825. De werken aan de nieuwe steenweg van Gent naar Drongen worden gestart. Deze steenweg was eigendom van een private vennootschap. Men moest dus tol betalen voor het gebruik van de steenweg. Deze tol moest betaald worden bij de brug te Drongen. De tol werd pas op het

einde van de negentiende eeuw afgeschaft. Vóór 1825 was men verplicht om via Mariakerke naar Drongen te gaan. Het project van Kiekepoost waarover wij het reeds hadden bestond erin dat er een weg zou aangelegd worden te beginnen bij Ekkergermerkerk en eindigend bij de kerk van Drongen.

22 Mei 1826. Inhuldiging van de Steenweg van Gent naar Drongen. De eerste brug komend van Gent werd Willemsbrug genoemd, de tweede van Crombruggebrug. Meer dan honderd rijtuigen rijden langs de nieuwe weg, deze wordt 's avond prachtig verlicht.

20 Augustus 1827. Afbraak van de Heuverpoort, die verkeerdelijk Heuvelpoort (6) genoemd wordt. Deze afbraak is nodig voor het aanleggen van nieuwe verdedigingswerken. De eerste Heuverpoort, Porta Superior, werd gebouwd in de XIIIe eeuw en twee eeuwen later vervangen door een andere. Deze laatste werd na talrijke keren verbouwd te zijn, in 1827 vervangen door twee gemetste pilaren, die verbonden waren door een ijzeren hek. Deze laatste poort verdween in 1868, samen met de andere stadspoorten, ten gevolge van het afschaffen van het octrooi.

23 September 1828. De gouverneur van Oost-Vlaanderen legt de eerste steen van de nieuwe steenweg van Gent naar Dendermonde. De ceremonie heeft plaats te Destelbergen.

25 September 1832. In de «Messenger de Gand» verschijnt een lijst van openbare werken die door het Hollands bewind te Gent uitgevoerd werden. Enkele van deze werken waren:

De verbreding van de Brabantstraat in 1821-1822, 92.942 gulden (€ 1.960.000).
Aankopen van het Sint-Denijsplein (630 m lang en 430 m breed, oppervlakte 27 ha), 34.938 gulden (€ 740.000).

Aankopen van het Recollettenplein, 40.266 gulden (€ 850.000).

Maken van de kaai aan het Recollettenplein, 9.463 gulden (€ 200.000).

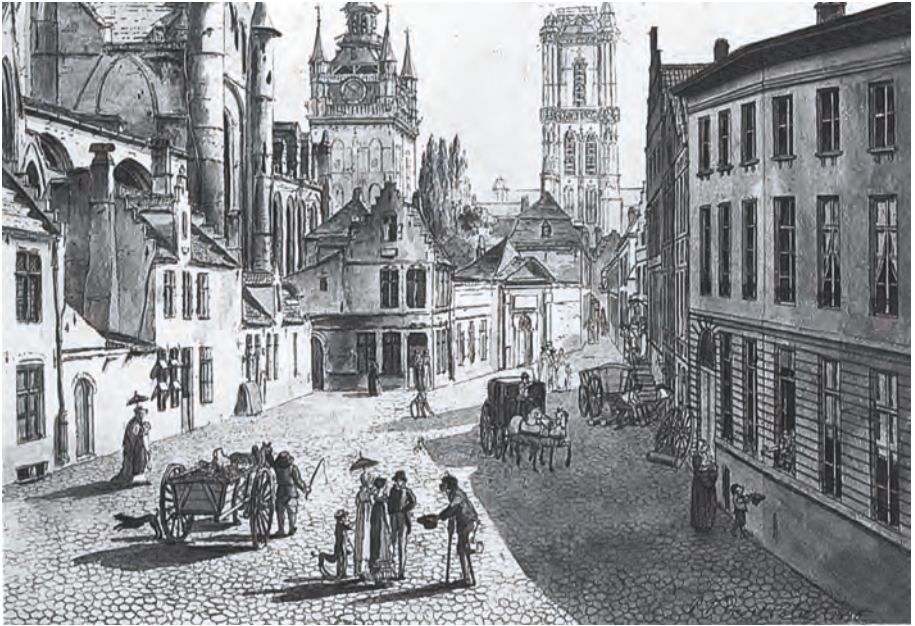
Verbreden van de Zonnestraat (1825), 109.088 gulden (€ 2.300.000).

Maken van het Dok (1829), 472.319 gulden (€ 10.000.000).

11 Augustus 1834. De gemeenteraad beslist om de Catalognestraat te laten verbreden. Als begin koopt de stad de afspanning «De Grootte Kroon» op de hoek van de Magelein- en de Catalognestraten. Op die plaats was de Catalognestraat slechts 3,30 meter breed.

11 November 1834. De gekende Kiekepoost (ook Kiekepoot genaamd) doet een reeks voorstellen voor openbare werken. Hij stelt onder meer voor om de volgende werken aan te vatten:

1. een straat van de Muide naar Wondelgem
2. een straat van de St-Elisabethsgracht naar het Prinsenhof (de huidige Rabotstraat)
3. een straat van de St-Jacobsnieuwstraat naar de Hoye (de huidige Keizer Karelstraat)
4. een straat en een brug van het Sluizeken naar de Ottogracht enz., enz.

De Cataloniëstraat rond 1830, bemerk de gebouwen die de Sint-Niklaaskerk helemaal insloten en de versmalling ter hoogte van het Belfort.

13 Mei 1835. De “Burgerlijke Godshuizen” krijgen de toelating om het Bijlokepoortje dat uitgeeft op de Leie, te verbreden.

2 Maart 1836. De gemeenteraad beslist om de toelating aan het staatsbestuur te vragen om een nieuwe straat van 13 m breed aan te leggen tussen de Kouter en het Recollettenplein. Op dezelfde zitting wordt beslist om de ingang van de Stoppelstraat die slechts drie meter breed is, te verbreden.

10 September 1836. Openbare aanbesteding voor het herbouwen van de Verlorenbroodbrug, een draaiende brug.

22 September 1836. De Dekstraat die loopt van het Sint-Pietersplein naar het Eekhout, wordt gekasseid tot groot genoegen van bewoners en voorbijgangers.

5 November 1836. De Sleutelkensbrug, een hoge stenen brug tussen de Lange en de Korte Steenstraat, wordt vervangen door een houten brug. Het was zeer moeilijk om over deze brug te rijden met een geladen wagen.

24 September 1840. De Heer Poelman-Hamelinck krijgt van de gemeenteraad de toelating om een straat te openen tussen de Brabantdam en de Statieplaats, rechtover de gewezen Capucienkerk. De straat moet 6 m breed zijn en zal op kosten van de stad met oude stenen gekasseid worden. De straat zal Poelmanstraat of Kleine Statiestraat heten.

10 October 1840. Het stadsbestuur beslist om “onderaardse waterleidingen”, duikers en riolen in alle straten van de stad te maken.

De stadsverlichting

Een fakkeldover in de Savaanstraat.

58

In 1780 werd voor de verlichting van de stad het decreet toegepast van 25 november 1762 waarvan hieronder een samenvatting van de voornaamste artikelen volgt.

Op kosten van de provincie of van de stad moesten twee lantaarns branden aan iedere brug. Verder moest er een lantaarn branden aan de hotels, de abdijen, de lokalen van gilden, neringen en confrerieën.

Er brandden ook lantaarns boven de deur van de Raad van Vlaanderen aan de Voldersstraat, aan het Stadhuis, aan afspanningen, herbergen, wijn- en koffiehuizen en bij al wie paarden hield of verhuurde.

Verder moest er per vijf of zes huizen, en op kosten van de bewoners, een lantaarn branden.

Deze stadsverlichting was verplicht gedurende de vijf donkerste maanden van het jaar.

Dit reglement was in 1780 echter grotendeels in onbruik gevallen.

In de winter van 1787-1788 brandden er op kosten van de stad lantaarns aan het Stadhuis, het Sint Jorishof, de Hoofdwacht der "Stadswaekende Mannen", op de hoek van de Schepenhuisstraat, aan het Pakhuis (Koornmarkt), aan de Appelbrug, bij het Jongensweeshuis, bij Sint-Baafs, aan de Sint-Niklaaskerk, aan het "Cafféhuys" op de Koornmarkt, aan de Hoofbrug, de Torenbrug, de Lievebrug, het houten Lievebrugsken, de Sleutelkensbrug, de Karnemelkbrug, de Nieuwbrug, bij de Volmolen, bij de Hoofdwacht van het Garnizoen

(Kouter), twee aan de Comedie (Schouwburg van Sint Sebastiaan - Huidige Opera), één op de hoek van de Zonnestraat en de Kouterdreef, aan de Walpoortbrug, de Watermolenbrug, de Ursulinen, de straat der Posterijen (bij Sint Baafs), de Dampoort, het Lakenmetershuis, het standbeeld van Karel V (twee lantaarns - daar waar nu het standbeeld van Jacob van Artevelde staat), de Keizerpoort, het Pesthuis, het Vijfwindgat, de Sint Lievenspoort, het Keizerlijk Hospitaal, het Capucijnenklooster, het Muidebrugskens, de Muidepoort, de Sluizekensbrug, de Brugsepoort, de Heuvelpoort, de Petercellepoort en de Zottepoort.

In november 1789 wordt de stadsverlichting heringericht. Er worden in alle straten lantaarns geplaatst. De buurtedekens worden met het toezicht gelast. De patrouilles ingericht door de gilden worden geschorst, evenals het verlichten der woningen 's nachts, en het branden van vuren aan de "vierweegsen".

Op 17 augustus 1796 wordt er een verordening uitgevaardigd waarbij de bewoners van Gent 's avonds moeten licht dragen. Wie zich 's zomers na 22 uur en 's winters na 21 uur buiten waagt zonder licht wordt opgepakt en tot 11 uur de volgende morgen vastgehouden voor controle. Er stonden toen te Gent 700 straatlantaarns.

20 September 1796. Aanbesteding van de stadsverlichting met "reverbers of uytwerpende lichten". De stadsverlichting voor het budgettaire jaar 1796-1797 kost 11.805 gulden (€ 250.000).

18 Oktober 1797. Wegens de belabberde toestand van de stadsfinanciën, die geen dergelijke grote uitgaven meer toestaan, ziet de gemeenteraad af van het bekostigen van de stadsverlichting. Men valt terug op het oude systeem waarbij de verschillende gebuurten de stadsverlichting moeten organiseren.

11 Mei 1802. De burgemeester beslist om de kosten voor de stadsverlichting opnieuw door de stadskas te laten dragen. De kosten bedragen voor het eerste jaar van deze regeling ongeveer 40.000 F (€ 400.000). Over het algemeen wordt er teruggekeerd naar het systeem van 1789. Er waren in 1802 slechts 400 lampen om Gent te verlichten. Om duidelijker aan te tonen hoe weinig dit is volstaat het om te zeggen dat de Vrijdagmarkt slechts verlicht was door zeven lantaarns.

1 Januari 1809. In uitvoering van de beslissing van de Gemeenteraad van 11 mei 1808 neemt de stad opnieuw de kosten van de publieke verlichting te haren laste. In de loop van 1809 worden de twaalf lantaarns die de Kouter verlichten en die aan de woningen bevestigd zijn, vervangen door achttien lantaarns die bevestigd zijn aan houten palen. Deze houten palen werden in 1820 vervangen door stenen palen die op hun beurt rond 1900 verdwenen. In 1809 werd de stad verlicht door 765 olielantaarns.

3 Oktober 1810. Gemeentelijk reglement waarbij herbergiers, hoteliers en uitbaters van cabareten verplicht worden om een lantaarn te plaatsen bij de ingang van hun etablissement. Deze lantaarns die 's avonds verplicht moeten aangestoken worden zijn van hetzelfde model als die van de straatverlichting. Dit reglement herhaalt enkel dat van 1806.

De gasfabriek aan de Grote Huidevettershoek.

20 December 1820. Toewijzing van de stadsverlichting met olielantaarns, tegen de prijs van twee centiemen (20 cent) per brander en per uur. Het contract loopt over zes jaar, van 1 mei 1821 tot en met 30 april 1827.

Het gemeentebestuur verwerpt het voorstel om de toewijzing voor de olie-verlichting slechts voor één jaar te laten lopen en intussen inlichtingen te nemen over het nieuwe systeem van straatverlichting met gas.

10 Februari 1823. De voorbijgangers stoppen in de Korte Ridderstraat bij het uitstalraam van apotheker Story. Dit uitstalraam is verlicht met gasverlichting. Het gaat hier om een eerste proef te Gent met deze manier van verlichten die de petroleumlamp zal verdringen. Deze petroleumlamp had op haar beurt de plaats ingenomen van de kandelaar. Het gas werd aan particulieren geleverd door de gasfabriek aan de Huidevettershoek die eigendom was van architect Louis Roelandt. Het gas dat men er maakte heette oliegas en werd onttrokken aan vette en olierijke substanties. We zullen verder zien dat het nog duurde tot 1827 voor er openbare gasverlichting geïnstalleerd werd te Gent.

12 April 1826. Nieuwe proefneming met gasverlichting. Drie lantaarns aan de Kouter worden met gas gevoed. De andere lantaarns gebruiken nog steeds olie als brandstof.

6 September 1827. De ganse Kouter is nu verlicht met gasverlichting. De oude lantaarns worden vervangen door nieuwe "waervan het maeksel zeer sierlyk is" volgens de "Gazette van Gent".

10 October 1840. Het stadsbestuur beslist om de stadsverlichting uit te breiden; in 1840 was de stad verlicht door 684 gas- en 218 olielantaarns.

De straatwegen en het transport over de weg

In de achttiende eeuw reisde men per diligence of postrijtuig. Men reisde zelden te voet. Rijke of hooggeplaatste personen trokken te paard of met een privérijtuig van stad naar stad.

Drukke op de Koornmarkt.

Het bestuur der postrijtuigen had zijn zetel in het Hof van Sint Sebastiaan op de Kouter.

De afstanden tussen Gent en de andere steden van het rijk waren verdeeld in een zeker aantal “posten” of rustplaatsen, die telkens 10 à 12 km. van mekaar lagen, waar men de paarden wisselde en waar de reizigers konden op- of afstappen. Een “post” kostte in het Oostenrijks Keizerrijk 4 schellingen Brabants courant geld. Eén schelling was ongeveer 56 centiemen waard, dus een reis van één post kostte 2,04 F.

Reizen per postkoets was dus zonder meer verschrikkelijk duur. Een reis van Gent naar Wenen (dat in 1780 de hoofdstad was van de Oostenrijkse Nederlanden) was 79 posten lang en kostte omgerekend ongeveer 161 frank (€ 1610). Zoals ik in mijn inleiding al zegde verdiende een goedbetaalde mannelijke arbeider in 1840 2 F (€ 20) per dag. Met andere woorden, een reisje van Gent naar Wenen kostte ruim 80 daglonen van een goedbetaalde mannelijke arbeider. En dan ging het nog enkel om de (enkele) reis op zich, men moest dan nog het nodige geld voorzien om onderweg te eten en om te overnachten.

De (eerder chaotische) aankomst van een diligence.

Een reisje van Gent naar Brussel (enkele reis) was 6,25 posten lang en kostte dus omgerekend 12,75 frank (van 1830) of bijna € 130 (van 2017), of 6,5 daglonen.

Gent was op het einde van de achttiende eeuw met de andere steden verbonden door regelmatige diensten per diligence, per koets of per chaise (7). Er waren per dag meerdere diensten naar Brussel, men reed dagelijks naar Rijsel, Kortrijk, Antwerpen, Temse en Oudenaarde, er waren vijf diensten per week naar Sint-Niklaas, drie naar Dendermonde en twee naar Lokeren. Men kon ook kleine pakjes meegeven met deze passagiersdiensten.

Zwaardere vrachten dienden meegegeven te worden met de vrachtwagens die daarvoor gebruikt werden. Er waren regelmatige vrachtdiensten tussen Gent en Brugge, Brussel, Antwerpen enz... en wekelijks vertrokken er uit Gent twee wagens naar Rijsel en Parijs, één naar Luik, Namen, Doornik, Ronse en Leuven.

5 December 1819. In de omgeving van Asse rijden twee diligences om het hardst om eerst te Gent aan te komen. Eén van deze diligences botst tegen een boom en kantelt omdat de dissel breekt. De elf passagiers moeten te voet naar Aalst waar ze de nacht doorbrengen. Deze "wedstrijden" tussen de koetsiers en tussen postillons (8) en openbaar vervoer leidden tot veelvuldige ongevallen.

15 Juli 1820. Grote toeloop op de Koornmarkt. Er wordt een nieuwe dienst ingehuldigd die de verbinding verzekert tussen Gent en Brussel. Deze diligence kan negentien passagiers vervoeren. Ze wekt de bewondering wegens haar elegantie, haar stevigheid en haar comfort. De Koornmarkt was de trefplaats van wandelaars die kwamen kijken naar het vertrek en de aankomst van de diligences, net zoals de buitenwijk van de Brugse Poort dat was voor diegenen die het vertrek en de aankomst van de barges wilden bijwonen.

1 Juni 1821. De diligence van de directeur van het kantoor voor personenvervoer, de Heer Seghers, legt, getrokken door drie paarden het traject Brussel-Gent af in drie uur, paarden wisselen inbegrepen. De uitbaters van de verschillende diensten voor personenvervoer gaan onder mekaar echte wedstrijden aan om de snelste verbinding te verzekeren. Op 1 juni wedde de Heer Seghers met een concurrent om wie het snelst van Brussel naar Gent kon rijden. Inzet waren twee vaten wijn. De Gouverneur van Oost-Vlaanderen vaardigde een besluit uit om deze snelheidswedstrijden tegen te gaan maar dit kon deze wedstrijden niet beëindigen.

2 April 1823. Een karos en een diligence komen mekaar tegen op het einde van de Zonnestraat, bij de Veldstraat. Vermits de voertuigen mekaar niet kunnen kruisen is de diligence, die door drie paarden getrokken wordt verplicht om achteruit te rijden. Dit om aan te tonen hoe smal de Zonnestraat was voor zij in 1828 verbreed werd.

15 Januari 1826. Oprichting van een nieuwe dienst met snel-diligences die elke morgen om acht uur vanuit Gent naar Brussel vertrekken. Het traject (rustplaatsen inbegrepen) werd afgelegd in vijf uur. De burelen zijn gevestigd in het Pakhuis op de Koornmarkt.

15 Februari 1826. Opnieuw een ongeval met openbare voertuigen. Een diligence die de lijndienst verzekert tussen Rijsel, Kortrijk en Gent, wil langs de Kortrijksepoortstraat haar concurrente inhalen. Ze kantelt echter en komt in een gracht terecht. Meerdere reizigers worden gekwetst.

26 Oktober 1826. Weer een ongeval met een openbaar voertuig. De diligence van Gent naar Dendermonde kantelt in de omgeving van Zeveneken. Er zijn meerdere gekwetsten waarvan enkele er erg aan toe zijn. Enkele dagen voordien was de diligence van Gent naar Brugge het slachtoffer van een soortgelijk ongeval. Ondanks alle verbodsbepalingen en ondanks alle reglementen reden de koetsiers tegen waanzinnige snelheden wanneer ze mekaar telkens opnieuw probeerden in te halen.

25 Juni 1827. De Koninklijke Messengerdienst Busso en Cie opent twee nieuwe diensten met openbare rijtuigen van Amsterdam naar Parijs. De ene gaat via Brussel en Valenciennes, de andere via Gent en Rijsel. De prijs voor een ritje van Gent naar Parijs is traditioneel zeer hoog. Er zijn vier klassen volgens de geboden luxe, ze kosten respectievelijk 24 F (€ 240), 20 F (€ 200), 15 F (€ 150) en 13 F (€ 130).

13 Juli 1828. De firma J.B. van Gend en Cie start een nieuwe lijndienst per diligence van Gent naar Arnhem, via Antwerpen, Breda, Gorcum en Utrecht. Het traject van Gent naar Arnhem wordt afgelegd in 24 uur. De Firma Van Gend

(later Van Gend en Loos) bestaat ondertussen ruim 220 jaar.

20 Juni 1830. Een uitvinder, de Heer Roeges, rijdt door enkele straten van Gent met een automobiel. De machine wordt in beweging gebracht door een mechanisme dat door een kind kan bediend worden. Er kunnen in de wagen zonder paarden drie personen plaats nemen.

Dit was niet de eerste «automobiel» die in Gent gezien werd. Reeds in 1589 demonstreerde ene Gillis Van Bon een automobiel te Gent.

18 Juni 1830. In de namiddag van zaterdag 17 juli en in de morgen van 18 juli vertrekken meer dan 500 rijtuigen uit Gent naar Brussel waar ze de opening van de nationale tentoonstelling gaan bijwonen. De openbare rijtuigen waarvan er meer dan vier keer zoveel rijden als op gewone dagen, zijn hier niet inbegrepen.

26 Augustus 1830. De gebeurtenissen van 25 augustus te Brussel, na de voorstelling van «De Stomme van Portici» hebben een diepe indruk gemaakt te Gent. De massa haast zich naar de Koornmarkt om er de aankomst van de diligences uit Brussel bij te wonen ten einde de reizigers uit Brussel te kunnen ondervragen.

2 Augustus 1833. Kettingbotsing ! De diligence Gent-Avelgem kantelt bij herberg «De Hert» buiten de Kortrijkse poort wegens een asbreuk. Op hetzelfde ogenblik komt de diligence van Ronse aan, rijdt tegen het gekantelde rijtuig en kantelt zelf. Een derde diligence, die uit Deinze, kan de beide vorige niet ontwijken en kantelt ook. Gelukkig valt er bij dit zware ongeval slechts één gekwetste.

8 October 1833. Een Engelse diligence die sedert enige tijd de verbinding naar Brussel verzekerde in slecht drie en een half uur, houdt ermee op.

15 Februari 1838. Sedert enkele dagen bestaat er een nieuwe dienst te Gent. Die der huurkoetsen of «fiacres». Deze brengen iedereen, tegen betaling van 1,50 F (€ 15) voor het eerste uur, en 1 F (€ 10) voor de volgende uren, waar men wil zijn.

14 Oktober 1838. Onwaarschijnlijk maar waar. Langs de Brusselse poort rijdt een stoomtuig dat meerdere rijtuigen voorttrekt, de stad binnen. Een grote menigte verdringt zich in de straten om het wonderlijke voertuig te zien. Het voertuig dat een uitvinding is van een Duitser, de Heer Dietz manoeuvreert met het grootste gemak. Van Gent trekt de Heer Dietz naar Parijs om nog andere stoomvoertuigen te laten maken die zullen dienen voor het vervoer van koopwaren.

De waterwegen en het transport over het water

Aan het einde van de achttiende eeuw waren er dagelijkse verbindingen per «bargie» naar Brugge (vertrek om 8 u aan de Brugsepoort) en naar Sas van Gent (vertrek 's middags aan de «Platten Steeger»). Deze «bargies» waren bekend voor hun uitstekende keuken. Verder waren er op sommige dagen marktschepen naar de volgende steden: Eeklo op dinsdag en vrijdag (aanlegplaats aan de Brugsepoort), Lokeren op zaterdag (aanlegplaats op de Koornlei), Wachtebeke en Zelzate op vrijdag (aanlegplaats aan het Sluizeken).

De "barge" op de Brugsevaart.

In de 18e eeuw was Gent reeds een zeehaven. De schepen kwamen langs Oostende en Brugge naar Gent, waar ze langs de Lieve en de Leie gelost werden. Na het bouwen van het Stapelhuis (het "Keizerlijk Entrepot") aan de Coupure legden de meeste schepen daar aan.

In 1780 was de Schelde gesloten, de schepen die bestemd waren voor Antwerpen en Brussel, kwamen langs de Brugse Vaart en voeren dan verder via de Schelde. De voornaamste Belgische zeehaven was in 1780 Oostende.

In 1783 voeren 1694 schepen Gent binnen en er vertrokken 1780 schepen. We hoeven ons niet al te veel voor te stellen bij de tonnenmaat van deze schepen, een schip van 300 ton was uitzonderlijk groot.

Op 11 juni 1781 was er een openbare aanbesteding voor het bouwen van een nieuwe houten draaibrug rechtover het "Correctiehuys". Sedert 1753 lag er een houten voetgangersbrug over de Coupure waarvan het onderhoud ten laste was van de parochie Ekkerghem.

De nieuwe brug werd gebouwd op kosten van de provincie, er werden bij de bouw veel oude materialen gebruikt die door het provinciebestuur ter plaatse gebracht waren.

Op 7 juni 1782 werd er beslist om de brug aan de Petercellepoort af te breken en om een rechte weg aan te leggen door de stadsvesten tussen de poort en de Kortrijksesteenweg. Dit omdat het zeer gevaarlijk was om over deze brug te rijden en om de weg te verkorten. De Petercellepoort was de sterkste der stad schrijft Laval (een achttiende-eeuwse dagboekschrijver) "want daer waeren er dry".

1 Maart 1784. Het "Casteelgelt" wordt afgeschaft. Het "Casteelgelt" was een taks welke een vreemd schip dat voorbij het Spanjaardskasteel voer, moest betalen.

21 Januari 1789. Na zeven weken strenge vorst is de dooi ingetreden. Met

een “ijsbreker” die getrokken wordt door twaalf paarden opent men de Brugse Vaart zodat de barge voor het eerst sedert zeven weken haar dienst kan hernemen.

3 September 1806. De Oordeelbrug tussen de Lindenlei en de Recollettenlei wordt aanbesteed. Het betreft een draaibrug die later werd omgebouwd tot een vaste brug en die in 1899 verdween bij het dempen van de Houtlei. Tot 1899 was er dus een echt “kruispunt” van waterlopen op die plaats, in de Leie kwam langs rechts de Ketelvest en langs links de Houtlei.

27 Februari 1809. Aanbesteding voor het herstellen van de verharding van een drenkplaats aan de Wijngaardbrug over de Reep. Er waren op de oevers van de rivieren wateringen of drenkplaatsen waar de paarden konden drinken of gewassen worden. Wij noemen die op de waterloop bij Sint-Jacobs (gedempt rond 1900), en die bij de Lieve in de buurt van de Donkere Poort van het Prinsenhof.

10 Februari 1810. Aanbesteding voor de som van 11.888 F (€ 119.000) van een ophaalbrug over de Leie aan de Minnemeers, de Minnemeersbrug. Het was één van de weinige ophaalbruggen te Gent.

16 Oktober 1812. Oprichting van een regelmatige botendienst tussen Gent en Sas van Gent door de boot “La Flecha”. Er zijn drie vertrekken per week en de prijs per passagier wordt zeer matig gehouden (1 F of € 10 van 2017).

31 Juli 1816. Het Stadsbestuur wordt betrokken bij een vraag die gans Gent bezighoudt. Het gaat er om vast te stellen of de dagelijkse bargiediensten die de verbinding tussen Gent en Brugge verzekeren moeten links aanleggen dan wel of zij verder rechts moeten aanleggen. Tot 1799 werd er op de rechteroever aangelegd en van 1799 tot 1809 legde men links aan. In 1809 werd er opnieuw beslist om rechts aan te leggen. In 1816 werd er via heel wat petitie gevraagd om het inschepen en het ontschepen van de reizigers zoals vroeger op de linkeroever te laten gebeuren. De gemeenteraad beslist, om iedereen tevreden te stellen, dat het inschepen links zal gebeuren en het ontschepen rechts. “Hierdoor” zegt het proces-verbaal, “zal er stilte zijn tussen de partijen”. De voorstad van de Brugsepoort was in die tijd een geliefkoosd doel voor een wandeling bij de Gentenaars, die graag de aankomst en het vertrek van de bargies bijwoonden.

25 November 1816. Stadsarchitect Pisson dient een plan in om de Houtlei te dempen. Het stadsbestuur is hierdoor verrast. Het vindt dat het enige voordeel van dit plan zou zijn dat er een kanaal zou omgevormd worden in een publieke wandelplaats, die beplant zou zijn met bomen. Er was op dat ogenblik geen sprake van om het gedempte kanaal als bouwgrond te verkopen. Hier volgt de conclusie van het rapport: “Het project om de Houtlei te dempen is tegen de belangen van de stad Gent en in de huidige stand van zaken is het baggeren van het kanaal absoluut nodig”. Op 27 november werd er dan ook beslist om het kruispunt van de Leie en de Houtlei te baggeren, deze werken gebeurden in 1817.

12 Maart 1824. Eerste aankomst te Gent van een stoomboot. Deze boot, de “De Hoop” verbond Gent met Antwerpen via de Schelde en legde dit traject

af in acht uren. Hij meerde aan bij de Keizerpoort. De raderen bevonden zich achteraan de boot.

30 Oktober 1825. De Heer F. De Moerloose krijgt de toelating om een lijndienst tussen Gent, Brugge en Oostende met stoombarken op te richten. Het bleef echter in zwang om te reizen met de oude "Bargiën", waarschijnlijk wegens hun buitengewoon goede keuken.

1 September 1826. Transporteur Torreborre opent een nieuwe "Nacht-Bargie" tussen Gent en Brugge. Er zijn tweeëntwintig bedden in zeven kajuiten. De aankondiging in de "Journal de Gand" zegt onder meer het volgende: "Deze bark is het rijkst en elegantst ingericht van alle barken die op het kanaal gevaren hebben. De kajuiten en de bedden zijn in mahoniehout, net als de sofa's en de deuren. Deze boten kunnen gemakkelijk de vergelijking met de mooiste Engelse stoomboten doorstaan". Er waren drie afvaarten per week om tien uur 's avonds, men kwam te Brugge aan om vijf uur 's morgens. Deze nieuwe dienst was een gebeurtenis waar iedereen in Gent over sprak.

17 November 1827. Er is een vennootschap opgericht die bestaat uit industriëlen en handelaars, met als doel het transporteren van personen en goederen van Gent naar Antwerpen. Deze vennootschap noemt "Mercurius". Ze liet een stoomboot bouwen waarvan de machine een vermogen heeft van 54 PK. De directeurs van deze vennootschap kondigen aan dat de keuken op deze nieuwe stoomboot zo goed zal zijn als die op de barge van Gent naar Brugge. De eerste reis heeft plaats op 17 november. De reis duurt acht uur.

18 November 1827. Inhuldiging van het Kanaal van Terneuzen. De koning is weerhouden door een sterfgeval in de familie en laat zich vertegenwoordigen door de Heer H.J. Van Doorn, gouverneur van Oost-Vlaanderen. De officiële vloot die begeleid wordt door een groot aantal boten en bootjes verlaat Sas van Gent om tien uur in de voormiddag en komt in de namiddag te Gent aan. De beide oevers van het Kanaal, vooral in de omgeving van Gent, staan vol rijtuigen, ruiters en voetgangers.

De autoriteiten worden in stoet naar het Provinciaal Gouvernement gebracht. Alle straten zijn bevlagd en versierd met een luxe waarover wij ons vandaag moeilijk een voorstelling kunnen maken, triomfbogen, vlaggen, wimpels, opschriften, chronogrammen enzoverder.

4 December 1827. Aankomst te Gent van het eerste schip dat via het nieuwe kanaal komt. Het is een zeilschip, de "Harmonie". Het komt uit Bordeaux met een lading wijn voor het huis de Crom. Dit wijnhuis werd later herdoopt naar Hye de Crom.

19 April 1831. De Commissie der Openbare Veiligheid beslist om de waterloop "Het Sleksken" te dempen, wegens het gevaar voor de gezondheid dat deze waterloop meebracht. "Het Sleksken" begon aan de Ottogracht achter het Godshuis van Sint Jan in d'Olie en eindigde in dezelfde Ottogracht, dicht bij de monding van de Ottogracht in de Leie.

19 April 1832. Wegens het dreigend gevaar voor cholera heeft het stadsbestuur enkele dringende maatregelen genomen; de waterlopen en de riolen zijn gekuist, in de kleine, smalle straten zijn de mesthopen weggenomen, de

stad heeft aan de Hoye een terrein gehuurd om het vuilnis op te stapelen. Kazernen, vleeshuizen, scholen zijn gekalkt. In 1832 woedde er een zeer hevige cholera-epidemie in België.

6 Mei 1834. Een ijzeren stoomboot, de “La Reine”, begint een regelmatige beurdienst tussen Gent en Oostende. Hij vertrekt ‘s morgens uit Gent en komt daar normaal gezien ‘s avonds terug aan. Deze boot, de eerste van zijn soort die te Gent gezien wordt, kent echter veel technische problemen waardoor hij zeker niet klokvast kan genoemd worden. Hij biedt echter wel concurrentie aan de barge van Gent naar Brugge die nu de reis sneller doet, de reis van Gent naar Brugge duurt nu 30 minuten korter.

14 Mei 1834. De gemeenteraad beslist om de Lieve te doen kuisen van aan de Leie tot aan de brug van het Tolhuis en meteen de zwaikom tussen de Lievebrug en de Academiebrug deels te doen dempen, op die manier dat er enkel een doorgang voor de schepen overblijft. Het gedempte deel zal een plein vormen waarop nadien de verhuiswagens en allerhande andere vrachtwagens zullen parkeren.

1 Oktober 1835. Tussen Gent en Antwerpen wordt een nieuwe stoombootdienst gestart. De dienst wordt verzekerd door twee schepen, “Le Phenix” en “L’Hirondelle”. Elke dag om 8 u is er een vertrek uit Gent. Prijs: 1e klas 4 F (€ 40), 2e klas 3 F (€ 30), 3e klas 2 F (€ 20). Er worden ook goederen meegenomen.

1 Oktober 1838. Door de concurrentie van de spoorweg wordt de barge Gent-Brugge geschorst. De bargedienst werd opgestart op 15-05-1623 en telde onder haar passagiers onder meer tsaar Peter de grote van Rusland, Lodewijk XV, Keizerin Maria-Theresia, Jozef II, Napoleon, Willem I, Leopold I, koning Christian VI van Denemarken enz...

18 Juli 1839. Er wordt een nieuwe stoombootdienst geopend tussen Rotterdam en Gent. De reizigers en de koopwaren moeten echter voorlopig nog overstappen te Terneuzen, want de sluis moet daar eerst nog hersteld worden en het kanaal dient er verdiept te worden.

De spoorwegen

3 Maart 1837. De plaats voor de aankomst der ijzeren wegen uit Brussel, Oostende en Rijsel is aangeduid in de Muinkmeersen.

29 Juni 1837. Men begint met het bouwen van het station van de ijzeren weg in de Muinkmeersen. Om de brug aan de Sint-Lievenspoort te maken heeft men de Schelde droog getrokken en daardoor kan er in de katoenfabriek van de Heer Van Loo niet gewerkt worden, dit wekt hevige ongenoegen bij de arbeiders.

2 September 1837. De werken aan het station vorderen goed. De “Gazette van Gent” publiceert een artikel over het panorama dat men bij het binnenkomen van het station geniet. Hier volgt een gedeelte ervan: “Langs den rechten kant heeft men de geheele parochie van Ste-Anna, den oorspronkelijken toren van den Nieuwen-Bossche en den schoonen voorgevel der kerk van het klein Begijnhof. Langs de linker zijde verheft zich in amphitheater de

De Muinkmeersen rond 1830.

parochie van St-Pieters, met haar schoone witte huizen, als 't ware, omzet in het groen der hovingen welke tot op den oever der Schelde afdalen. Voor zich ziet met het grootsch tafereel van het middendeel der stad ontrollen, beheerscht door den zwaren toren onzer statige hoofdkerk, door de aloude torrekens der St-Nicolaeskerk, door de draek van het Belfort en door een groot getal kaven, torrekens van het fabriekwezen. In de verte, boven den voorgrond, zoo zonderling door de verzameling van huizen met trapgevels en de duizende schouwen welke de kim doorsnijden, ziet men de andere kloktorens, door eenen lichten nevel omringt, aanbreken."

28 September 1837. Opening van de spoorweglijn Gent-Dendermonde. De genodigden worden 's morgens per spoor uit Gent, Antwerpen, Brussel, Tienen en Leuven naar Mechelen gebracht. Reeds de 27ste was er klokkengelui te horen en werden er kanonschoten afgevuurd. De 28ste vertrekt de stoet uit Mechelen, eerst zijn er vier treinen die getrokken worden door de locomotieven Karel V, Rubens, Justus-Lipsius en Godfried van Bouillon. Deze vier treinen worden gevolgd door twee locomotieven zonder wagons, de Olifant en de Zon. Meer dan 2400 personen hebben in de feestelijk versierde en bevlagde treinen plaats genomen. De grote Harmonie van Brussel en de muziekmaatschappijen van Dendermonde en Wetteren voeren onderweg verscheidene stukken uit. De verschillende treinen komen om 17 u te Gent aan, waar Koning Leopold wacht; hij was reeds om 13 u 30 te Gent aangekomen. De gouverneur der provincie en de Heer Minne-Barth, dienstdoend burgemeester van Gent houden redevoeringen. Daarna begeven de koning en de koningin zich, voorafgegaan door een schitterende stoet naar het gouvernementshotel waar de Koning een banket van 200 couverts aanbiedt aan de overheden. Verder feestte de hele stad, er waren gratis vertoningen, wedstrijden, concerten, verlichtingen, enzoverder.

Oud en nieuw in één beeld gevat.

De prijzen voor een ritje met het spoor waren niet mals, vergeleken met de prijzen die we vandaag betalen. Voor een enkele reis van Gent naar Antwerpen of naar Brussel betaalde men voor een plaats in de "Berline" 5,20 F (€ 52), voor een plaats in de "Diligence" 4,50 F (€ 45), voor een "Char à Banc" 3,05 F (€ 30,50), en voor een plaats in de "Wagon" 1,75 F (€ 17,50). Deze "wagon" had geen dak, de reizigers zaten dus naar gelang de weersgesteldheid in de brandende zon, in de regen of in de bijtende koude.

Ik wil er hier toch even de nadruk op leggen dat er slechts 6 maanden en 25 dagen voorbijgingen tussen de beslissing om het station in de Muinkmeersen te bouwen en de opening ervan. Vandaag zou dit absoluut onmogelijk zijn.

7 Mei 1838. Wij klagen vandaag wel eens over de diensten van de Spoorwegen. Wat moesten de mensen van 1838 echter denken. De trein die gisteren om 22 u moest aankomen, is pas deze morgen om 7 u aangekomen. De locomotief heeft te Buggenhout panne gekregen. De "Gazette van Gent" troost de reizigers in de volgende bewoordingen: "Zij hebben eenen allerschoonsten koelen meinacht onder den blauwen hemel mogen doorbrengen !!!". Er waren in die jaren heel veel klachten over de stiptheid van de Spoorwegen.

12 Augustus 1838. Opening der spoorweglijn Gent-Brugge. Rond drie uur in de namiddag vertrekken verschillende treinen met de genodigden uit Gent.

20 Augustus 1838. Zwaar ongeval op de spoorwegdijk Gent-Brugge aan de Snepbrug over de Leie. De brug was opengedraaid, de brugwachter nam zijn avondmaal in herberg "Het Patijntje". Een bijzondere trein die koning Leopold en zijn gevolg naar Oostende gebracht had, keerde naar Brussel terug. De machinist gaf het sein van aankomst en stoomde rustig verder. De locomotief vloog over het water, stootte tegen de brug en viel met de tender en een rij-

tuig in het water van de Leie. De tweede wagon bleef op het stenen deel van de brug staan. Deze bijzondere trein bevatte gelukkig slechts zes personen. Hoofdingenieur H. Cabary werd zwaar gewond aan dij en been, machinist J. Pieret had een ernstige hoofdwonde, stoker P. Meulemans werd “den schedel verbrijzeld”, hoofdgeleider Filips Haerden werd gedood, de twee andere andere bedienden kwamen er vanaf met ernstige kneuzingen.

6 December 1838. Sedert het ongeluk aan de Snepbrug, heeft men over de Leie een voorlopige, niet draaiende brug gebouwd. Deze belemmert echter de scheepvaart ernstig. De schippers zijn daarover zeer ontevreden en dreigen de voorlopige brug af te breken of op te blazen. De bestuur der ijzeren wegen ziet zich genoodzaakt de hulp van de gewapende macht in te roepen om de brug te beschermen. Soldaten en gendarmen houden er de wacht.

18 Januari 1839. Opnieuw een zwaar spoorwegongeval, dit keer in het station van Gent. Wanneer de trein naar Mechelen vertrekt ontploft de locomotief. De machinist en de stoker worden gedood en een werkmans wordt zwaar verbrand in het aangezicht. De ontplofte locomotief was gloednieuw en kwam uit de werkhuizen van Stephenson, de uitvinder van de locomotief. De ontplofte locomotief werd aanzien als een meesterstuk van de werktuigkunde.

19 Februari 1839. Op twaalf dagen tijd heeft men de voorlopige Snepbrug vervangen door een nieuwe ijzeren, draaiende brug. Gedurende deze twaalf dagen moesten de reizigers van het station van Gent per diligence naar het station van Drongen rijden. De aannemer had volgens het lastenboek zes weken de tijd om de brug te bouwen.

4 Mei 1839. “Eene ongelooflijke uitvinding te Gent”. De Heer Roeges waarover wij hierboven reeds schreven heeft een nieuw voertuig uitgevonden, een machine die met dezelfde snelheid als een locomotief tien wagens op de sporen kan voorttrekken. Op de eerste wagen lopen paarden in een cirkel om het mechanisme te doen draaien.

18 Juli 1839. Zesendertig brandweerlieden met vier pompen gaan per bijzondere trein naar Brugge om daar te helpen blussen bij de brand in de hoofdkerk. De Brugse dagbladen spreken uiterst lovend over de moed en de behendigheid van het Gentse brandweerkorps.

22 September 1839. Opening van de spoorweglijn van Gent naar Kortrijk. Koning Leopold opent de lijn en de officiële treinen vertrekken uit Gent. Ter gelegenheid van de kermis te Deinze had men al speciale treinen laten rijden op 1 en 2 september.

De postdiensten

In 1780 waren de posterijen gevestigd aan de “Bisschopstraete”. Bestuurster was Mevrouw Mahieu en haar staf bestond uit drie bedienden, twee “distributeurs” en drie postbodes. Er was een klein hulpkantoor aan de Hoogpoort. Er waren tientallen “ordinaire reysende boden”. Dat waren mensen die tegen betaling brieven en kleine pakjes naar de voornaamste steden en gemeenten van Vlaanderen brachten. In dringende gevallen kon men een beroep doen op een “zeerloper” om nieuwtjes te gaan melden in andere gemeenten.

Dat de post in die tijd bijzonder goed werkte wordt aangetoond door een brief die een soldaat uit het leger van Napoleon in 1809 vanuit Märisch-Neustadt in Tsjechië schreef aan zijn familie. Hij adresseerde deze brief als volgt: "A monsieur monsieur gulilmus de geijter oescam Canton de bruge departemend de la lijs cito cito a flandre". Met deze zeer gebrekkige adressering kwam de brief terecht waar hij moest zijn, namelijk te Oostkamp bij Brugge.

Het postkantoor van Gent was in 1831 gevestigd op de Zandberg, er waren bovendien twee brievenbussen die gevestigd waren bij de Heer K. Snoeck aan de Nederkouter 12 en bij de Heer J. Claus aan de Kraanlei 12.

Het postkantoor was open van 8 u 30 tot 12 u en van 14 tot 16 u. De brievenbussen werden twee keer per dag gelicht, om 12 u en om 20 u. Er waren vijf postbodes die de brieven thuis bezorgden.

Op 1 april 1837 werden er twee nieuwe brievenbussen geplaatst, één op het Sluizeken en één op de Brabantdam. In totaal zijn er nu dus al vier. Deze nieuwe bussen worden gelicht om 10 u 's morgens en om 9 u 's avonds.

23 Januari 1840. Een nieuwe brievenbus werd geplaatst aan het station van de spoorweg. Ze zal vijf keer per dag gelicht worden. Dit brengt het aantal brievenbussen te Gent nu in totaal op vijf.

1 September 1840. Het aantal postbodes te Gent wordt van 6 op 10 gebracht. De randgemeenten hebben er twee. Er zijn vier bedelingen per dag, om 7 u 30 en 10 u 's morgens en om 14 u 30 en 19 u 30 in de namiddag.

Vervoer door de lucht

Op het einde van de achttiende eeuw begon men te experimenteren met een nieuwe vorm van vervoer, namelijk het vervoer door de lucht. De Markies d'Arlande en Jean-François Pilâtre deden een eerste vlucht met een "Montgolfière" te Parijs op 21 november 1783.

Reeds op 6 december 1783 werd te Gent een (weliswaar onbemande) "Wolke wagen" of "Logtbol" opgelaten in de hof van de heer de Ligny bij de Rijke Klaren, deze luchtbal kwam weer neer te Deurle.

16 April 1784. Proefneming met een luchtbal van "224 duymen cubik, wegende ydel 23 oncen" door de heren J. Vander Eecken, J. Eggermont en P.E. Rainbeaux, in de hof van de heer 't Kint op de Visserij. De proef lukt niet volledig omdat er plooiën blijven in het geverniste omhulsel van de ballon. De proef werd hernomen op 1 mei. Aan de ballon was een mandje vastgemaakt met daarin een briefje. De ballon vertrok te Gent om 16 u in de namiddag en viel te Parike bij Geraardsbergen rond 19 u 's avonds. Waarschijnlijk was deze ballon gevuld met waterstofgas. Andere proeven gebeurden waarbij kleine papieren luchtballonnen omhoog gelaten werden, deze waren gevuld met warme lucht.

13 Februari 1785. Op de Vrijdagmarkt wordt om 15 u een luchtbal opgelaten die gemaakt is van baudruche of darmnetten en gevuld is met waterstofgas. Deze ballon kwam om 16 u 30 neer in Noord-Frankrijk. De pastoor van het dorpje waar de ballon viel stuurde de brief terug die aan de ballon gehecht was.

21 Juli 1785. De heer J. Eggermont, die aan Onderbergen woont, heeft een luchtbal gemaakt in baudruche, van 12 voet diameter. De ballon bestaat uit 64 stukken en is met zijden linten versierd. Om hem te vullen gebruikt men 3 vaten met "olie van vitriol en yservylsel".

19 November 1785. Opstijging van de luchtbal van Blanchard. Heel Gent leefde al weken naar deze dag toe. De opstijging had plaats in de Bijloke-meersen. Het was de 17e luchtreis van Blanchard. Om 11 u 30 werd de koord overgesneden. Er was te weinig vitriool zodat er onvoldoende gas kon gemaakt worden om een Gentse dame, Mevrouw de l'Épinard, die de reis wilde meemaken, ook effectief aan boord te nemen. De ballon dreef eerst over Gent en dreef dan verder in noordoostelijke richting. Boven Wachtebeke liet Blanchard een hond aan een valscherp naar beneden. De landbouwers die het dier zagen vallen meenden met een duivel te doen te hebben. Blanchard landde tenslotte te Hontenisse bij Hulst. Zijn ballon werd door de wind tot in de Schelde geblazen en achteraf terug opgevist. De maandag nadien, op 21 november, kwam Blanchard te Gent terug en schonk het vaandel dat zijn ballon versierd had aan de bisschop die hem in ruil een gouden snuifdoos schonk. 's Avonds woonde Blanchard een schouwburgvoorstelling bij en ontving allerlei blijken van bewondering, er werd hem onder meer een kroon met rozen op het hoofd gezet.

Blanchard was dan ook een echt begrip in zijn tijd. Hij was als eerste per ballon het Kanaal overgestoken waarvoor hij door koning Lodewijk XVI beloond werd met 12.000 pond (€ 100.000) én een pensioen van 1200 pond (€ 10.000) per jaar. De ballon waarmee hij de overtocht maakte, bleef te Calais en de stad schonk hem in ruil 3000 pond (€ 25.000) en een pensioen van 600 pond (€ 5000) per jaar. Hij genoot dezelfde bekendheid als Charles Lindbergh in 1927 en later en als Neil Armstrong in 1969 en volgende jaren.

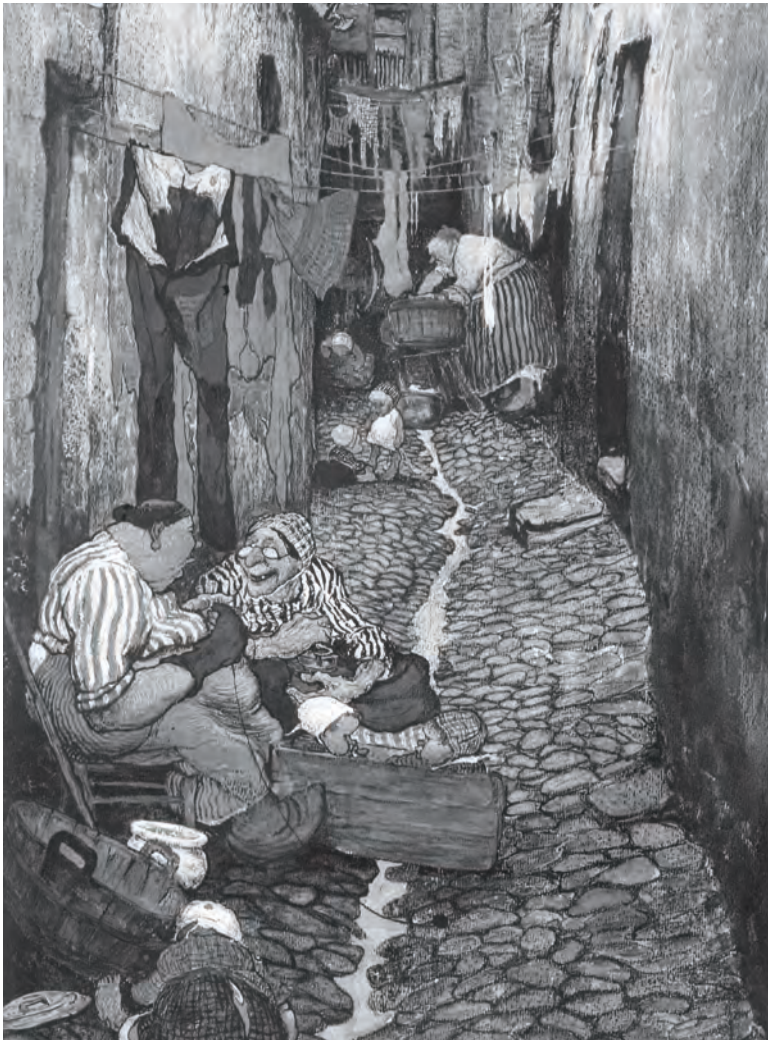
Toegangsk kaart voor het vertrek van Blanchard in de Bijloke-meersen.

11 Mei 1786. Het oplaten van luchtballen is een sport geworden. Om misbruiken en ongelukken te vermijden, verbiedt keizer Jozef II om nog “wolkenwagens” op te laten met vuur of brandende olie.

Tussen 1780 en 1840, en trouwens reeds lang daarvoor en ook nog lang daarna, was er nog meer vervoer of tenminste toch communicatie door de lucht. Voor het snel overbrengen van berichten werden immers op tamelijk grote schaal duiven ingezet.

Stedenbouwkundige en andere voorschriften

Samenwonen in een stad was in de late achttiende en de vroege negentiende eeuw nog moeilijker dan nu. Vermits er zeer weinig voorzieningen waren die door de overheid gegarandeerd werden, kon deze niets anders doen dan reglementen uitvaardigen om de stad leefbaar te houden.

Een kijk op de leefomstandigheden in de beluiken (schilderij door Jules De Bruycker).

Daarbij kwam dat het snel groeiend verkeer het noodzakelijk maakte om een aantal stedenbouwkundige reglementen uit te vaardigen. Hierna volgen enkele van deze voorschriften.

Op 4 juli 1782 werd er beslist dat er geen houts- en boskolen meer mochten gestort worden in de straten van de stad. Deze verspreidden immers een zeer fijn zwart stof dat de koopwaren en de woningen beschadigde. Voortaan moesten deze brandstoffen op de binnenkoer van het Pesthuis (huidig Hof van Hollain aan de Brusselsepoort) onder bewaking van een stadsbediende gestockeerd worden. Wegens het hevige protest van de handelaren in "hout, bosch- en peerdekenskolen" gaf het gemeentebestuur de toelating om bij het naderen van de winter een voorraad kolen te mogen stockeren op de "Cloostermerkt, in het Princenhof, in het Meulegat, in de Papestraete en op het pleintje voor het gewezen klooster der Conceptionnisten".

In 1785 bestonden er te Gent nog zeer veel houten huizen en gevels. Het gemeentebestuur verbood om deze houten gevels te herstellen. De abdij van Sint Pieters bezat verscheidene woningen met houten gevels op de Groentenmarkt. De abt liet deze in 1785 herbouwen.

26 November 1785. De schepenen beslissen om de naam van de straten aan te duiden op een ijzeren plaat. Terzelfdertijd moeten de woningen genummerd worden per parochie, en er gebeurt een volkstelling. Dit uitgebreid werk werd in 1786 en 1787 uitgevoerd.

24 januari 1787. De bewoners die in de voorsteden wonen moeten, net als de Gentenaars die binnen de poorten wonen, hun deel betalen in de kosten van het kasseien der stad.

10 Februari 1788. Vanaf nu mag men de stad na het sluiten van de poorten enkel in en uit wanneer men beschikt over een speciale toelating die moet afgeleverd worden door de militaire overheden.

14 februari 1788. Het plaatsen van "venstertorsen" en "glazenkasten" aan de gevels der winkels moet aan het gemeentebestuur aangevraagd worden. De "vensterkasten" mogen in de brede straten niet meer dan 7,5 duim (± 20 cm) vooruitspringen en in smalle straten naar proportie. Met deze "vensterkasten" worden de naar buiten gebogen vensterramen bedoeld die in de achttiende en voor een deel nog in de negentiende eeuw algemeen in gebruik waren.

12 November 1789. In verband met de Brabantse Omwenteling zijn de stadspoorten van Gent gesloten. Om de stad te verlaten moet men de toelating hebben van de officier van dienst in de hoofdwacht op de Kouter.

22 November 1789. Wegens de aan gang zijnde revolutie krijgen de inwoners van Gent 24 u de tijd om de straat vóór hun woning in orde te brengen, de putten te vullen enz., dit vanwege het gevaar dat de patrouilles te paard anders zouden lopen.

4 December 1789. Elke vrijdag zal er een schepen toezicht houden aan elke stadspoort en dat om de "afpersingen" te beletten die de buitenlieden moesten ondergaan wanneer zij naar de markt kwamen.

7 December 1789. Wanneer men vreemdelingen logement geeft moet men

dat melden aan het gemeentebestuur en men moet de poort aanduiden langs waar de gast in de stad gekomen is.

Op 3 juli 1792 betaalt het gemeentebestuur 100 pond groten courant (€ 11.000) aan Judocus Ronse, de eigenaar van het “Hotel du Paradis” aan de Donkersteeg voor een strook grond, die de vorm had van een driehoek met een hoogte van ongeveer een meter. Door deze ingreep moest de Heer Ronse zijn hotel verbouwen waardoor de Donkersteeg op die plaats ongeveer een meter verbreed werd.

24 Augustus 1795. De stad verbiedt aan een burger om een woning te bouwen vóór het Vleeshuis omdat dit de vrije luchtcirculatie zou belemmeren. Het is niet duidelijk waar precies men dit huis wilde bouwen.

16 Maart 1796. De Fransen verdelen de stad in zes secties die telkens onder het gezag staan van een politicommissaris. Deze secties heten de Sectie van de Hereniging, de Sectie van de Vrijheid, de Sectie van de Gelijkheid, de Sectie van de Broederlijkheid, de Sectie van de Mensenrechten en de Sectie der Velden. Het betrof één van de manieren van de Fransen om de band met het “Ancien Régime” te verbreken en om de invloed van de Kerk te verminderen. Voorheen waren er immers zeven parochies te Gent (Sint-Baafs, Sint-Niklaas, Ekkergem, Heilig Kerst, Sint-Jacobs en Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieters). Deze zeven parochies werden dus herschikt in zes “secties”.

24 Februari 1799. Gemeentelijke verordening waarbij voorgeschreven wordt dat de bewoners vóór acht uur ‘s morgens de straat voor hun woning moeten vegen en “het vuiligheid” in het midden van de straat moeten gooien (de goot lag toen midden de straat).

8 April 1799 (19 Germinal jaar VIII). In uitvoering van de beslissing van 24 Pluviôse wordt er beslist dat “de namen van straten en pleinen die sporen dragen van fanatisme of die herinneren aan het afgeschafte regime, zullen op passende wijze gewijzigd worden, en dat de namen van de andere straten en pleinen die in het Vlaams zijn, zullen vertaald worden en in het vervolg in het Frans zullen geschreven worden”. Dit leidde tot de meest hilarische vertalingen, ik wijd daar binnenkort een artikel aan.

18 April 1804. De huisnummers moeten vernieuwd worden. Het is pas op 26 november 1785 dat er door een besluit van de Collatie voor het eerst huisnummers ingevoerd werden te Gent. De schepenen van der keure namen dit besluit over en integreerden het in hun verordening van 1 december 1786 die onder meer voorschreef dat men op elk huis de letter en het nummer moest vermelden dat dit huis droeg in het register van de huisbelastingen (de “huysgelden”). Deze aanduidingen moeten zich bevinden in een vierkant van zes duim breed en zes duim hoog dat op zeven voet boven de grond aangebracht is. De instructie van 1785 en de ordonnantie van 1786 gaan ook over de straatnamen die op platen van wit ijzer moesten aangebracht worden.

14 Maart 1808. De burgemeester herinnert eraan dat het aan ruiters verboden is om hun paarden te laten draven of galopperen in de stad. Deze maatregel was ingegeven door het feit dat de drukste straten zo smal waren (Brabantdam, Brabantstraat, Zonnestraat, Voldersstraat). Het gevaar was niet

zo groot voor wagens, vrachtwagens gingen stapvoets en karossen van particulieren waren slechts zelden te zien in de straten van de stad. De diligences moesten eveneens tegen een gematigde snelheid de stad doorkruisen.

15 Mei 1808. Het stadsbestuur laat zitbanken en 150 stenen mijlpalen plaatsen op de Kouter en op de omwallingen van de stad. Het proces-verbaal daarover zegt: “De wandelingen van de Stad Gent zijn van de mooiste en ruimste van alle steden van het Keizerrijk.”

4 Mei 1810. Het stadsbestuur beslist om de Brabantstraat en de Zonnestraat te verbreden. De Brabantstraat was op sommige plaatsen slechts vier meter breed en de Zonnestraat was slechts vijf meter breed. Er gebeurden telkens opnieuw ongevallen en opstoppingen. De werken werden in 1822 uitgevoerd voor wat betreft de Brabantstraat en in 1828 voor wat betreft de Zonnestraat. Op dezelfde zitting besloot de gemeenteraad om de terreinen van de Recollettenplaats aan te kopen (waar nu het Justitiepaleis staat). Deze aankoop kostte 160.000 F (€ 1.600.000).

19 Januari 1818. Op de Koornmarkt wordt de laatste overblijvende houten woning afgebroken. Dit huis stond op de hoek van het in 1858 opgeheven Schuddeveestraatje.

19 Mei 1818. Afbraak van de laatste woning met houten gevel in de Mageleinstraat. Er waren op dat ogenblik nog 38 woningen met houten gevel te Gent. Op het einde van de achttiende eeuw waren dat er nog meer dan 100.

23 juni 1821. Architect Louis Roelandt verwerft vijf woningen aan de Brabantstraat die sedert meerdere jaren aan de stad toebehoorden. Bij deze verkoop geldt de verplichting om de woningen af te breken en om ze te herbouwen op de nieuwe rooilijn volgens het plan dat opgelegd wordt door de stad. We herinneren ons dat het verbreden van de Brabantstraat en van de Zonnestraat reeds in 1810 werd gestemd, maar de financiën van de stad lieten haar niet toe om hier werk van te maken.

In 1810 werd er beslist om deze beide straten 12 meter breed te maken.

19 april 1822. Er wordt begonnen met de afbraak van de eerste huizen links (komend van de Kouter) in de Brabantstraat, om deze te verbreden.

29 April 1824. De stad koopt voor 23.857 gulden (ongeveer € 500.000) het huis op de hoek van de Voldersstraat en de Veldstraat (Noordzijde). Dit huis werd bewoond door de Heer Guillaume Schamp de Romrée. Het werd in augustus van hetzelfde jaar afgebroken om de Voldersstraat te verbreden. Deze was op die plaats immers slechts twaalf voet breed, of iets minder dan vier meter. In zijn “Memorieboek” noteert de Heer Guillaume Schamp op *24 augustus 1824* “Ik heb voor het laatst gedineerd in ons oude huis. Veel spijt. Men verlaat zijn geboortehuis niet zonder veel verdriet te voelen”. Het huis op de andere hoek werd bewoond door zijn broer Jean Schamp van Vaernewyk. Dit huis (het vroegere “Hof van Heule”) werd na de dood van Jean Schamp “Hôtel d’Alcantara” genoemd. De dochter van Jean Schamp was immers getrouwd met graaf d’Alcantara.

4 Maart 1825. Er wordt een vonnis van de rechtbank van eerste aanleg aangeplakt op de daartoe voorziene plaatsen. Daarbij wordt de stad gemachtigd

om meerdere huizen te onteigenen die moeten afgebroken worden om de Voldersstraat te verbreden. Deze verbreding die reeds beëindigd was aan de kant van de Veldstraat is volledig achter de rug in de loop van de zomer. Vanaf dan rijden de openbare diligences niet meer door de Zonnestraat, maar wel door de Voldersstraat.

25 Januari 1827. Een gemeentelijk besluit zegt dat de burgers de sneeuw die zich voor hun huizen bevindt naar het midden van de straat moeten vegen. De sneeuw wordt dan op karren geladen en in de kanalen en rivieren gestort.

1 Februari 1836. Er is een nieuw reglement voor het parkeren van de wagens. Deze moeten nu op de Lievekaai gesteld worden en niet langer op de Graslei. Elk voertuig moet de naam dragen van de eigenaar, ze moeten op een rechte lijn staan met de dissel omhoog en ze mogen de doorgang op de openbare weg niet belemmeren.

8 Juli 1837. De gemeenteraad beslist om een straat aan te leggen van de Brabantdam naar het station van de ijzeren weg, om een straat aan te leggen van de Sint-Pietersnieuwstraat naar het station (de Lammerstraat) en om een brug te bouwen tussen het Sluizeken en de Kromme Wal (deze brug werd echter pas effectief gebouwd in 1873).

Anekdoten

Ik sluit dit artikel af met enkele anekdoten.

8 Februari 1837. Om 9 uur vertrekt aan de Keizerpoort een paard dat bereiden wordt door een veertienjarige knaap. Hij rijdt naar Brussel en is reeds om 14 u 57 terug. De eigenaar van dit paard had voor 6000 F (€ 60.000) gewed dat het dier de weg Gent-Brussel en terug in minder dan 6 u 30 minuten zou afleggen. Een talrijke menigte trok naar de Keizerpoort om er de terugkeer van ruiter en paard op te wachten. Het paard was er een van gekruist Engels ras, het had helemaal niet geleden onder de inspanningen. De heenreis had slechts 2 u 40 minuten geduurd.

Denk erom dat Brussel in die tijd verder van Gent lag dan nu. Nu denken we immers dat we in Brussel zijn wanneer we de E40 verlaten, maar dan zijn we eigenlijk nog maar in Groot-Bijgaarden, we moeten dan nog door Ganshoren, Koekelberg en Sint-Jans-Molenbeek en pas dan zijn we te Brussel.

14 Juli 1837. Sedert enige dagen ziet men in de belangrijkste straten van Gent enkele sproeikarren rondrijden. De "Messenger de Gand" beknipt deze nieuwe instelling en verkiest het reglement dat enkele dagen geleden door de stad Brussel ingevoerd werd, en waardoor de inwoners verplicht zijn om twee maal per dag de straat voor hun deur te besproeien, eens om 10 uur 's morgens en eens om 2 uur 's namiddags.

8 September 1837. Betrapt! De dochter van een majoor van het leger doet elke dag per rijtuig een wandeling in de omstreken der stad, maar de tolbeambten waren verwittigd dat de juffrouw "lolde", of met andere woorden, dat ze smokkelde. Inderdaad, men vindt in de kussens van haar rijtuig zinken bakjes welke 110 liter alcohol van 28° bevatten.

12 Juni 1838. De zuilen van de aula van de Universiteit zijn van blauw graniet maar men heeft ze onlangs geschilderd. Vele Gentenaars vinden dit spijtig en ook de dagbladen drukken in hevige bewoordingen hun verontwaardiging uit.

Deze anekdote heeft niets te maken met de rest van dit artikel. Ik neem ze echter op om aan te tonen dat er niets nieuw is onder de zon. Verf in 1838 of ham in 2000 ... er is altijd wel een controversiële manier geweest om de zuilen van de aula aan te kleden.

Noten

- 1 De naam "Petercellepoort" heeft niets te maken met de groente peterselie, de naam is afgeleid van het Latijnse "Petri sella" (de kluis van Sint Pieter). Bij deze poort kwam men immers op het grondgebied van het Sint-Pietersdorp.
- 2 Een poterne is een ondergrondse bomvrije gang door een fort of vesting met een functie als toegangs- of uitvalspoort maar die ook een interne verbinding met andere delen van het vestingwerk kan bieden.
- 3 Een ravelijn is een meestal driehoekig verdedigingsgebied bij een vesting net even buiten de eigenlijke vesting. Doel van dit buitenwerk is het lange vestingfront, de courtine, en eventueel de toegang tot de vesting te dekken.
- 4 Een brilschans werd voor de ravelijnen of halve manen der vesting aangelegd wordt om deze aan het oog te onttrekken
- 5 Een contregarde is een langwerpige aarden buitenwerk in de gracht voor de verdediging, voor de face van een bastion of ravelijn. Een halve maan en een couvre-face dienen hetzelfde doel, maar zijn groter uitgevoerd.
Een contregarde bestaat uit een eilandje en een wal. De functie van een contregarde bestaat uit het dekken van bastion of ravelijn tegen rechtstreeks vuur van de belegeraar aangevuld met een offensieve functie. Op de contregarde is plaats voor infanterie en geschut.
- 6 De naam "Heuvelpoort" heeft er niet mee te maken dat de poort op een hoog punt van de stad ligt, maar wel dat ze als voornaamste poort beschouwd werd. Vandaar ook de Latijnse naam Porta Superior. De stam "euver" werd in het verleden vaak gebruikt door bezorgde moeders die hun zoon goede raad gaven toen hij naar het leger ging en hem zegden "ge moe goe loisteren naar eu euversten".
- 7 Een chaise of sjees is een lichte, door paarden voortgetrokken kar voor het vervoer van personen. Het woord sjees is een Nederlandse verbastering van het Franse woord chaise (stoel). Het bijzondere van een sjees ten opzichte van een gewone boerenkar is dat de personenbak van de sjees is opgehangen met leren riemen. Een sjees kan al dan niet voorzien zijn van een neerklapbare overkapping.
- 8 Een postillon is een brieven- of pakjesbesteller te paard. Hij deed zowel het werk van een hedendaagse postbode, als dat van een hedendaagse koerier.

LUSTHOFTUINEN ZOALS VOORGESTELD IN 17DE-18DE EEUWSE TRAKTATEN

Danny Mattens

Inleiding

In een andere bijdrage in *Van Mensen en Dingen* wordt uitgebreid behandeld over de bouw, het onderhoud en de inrichting van lusthoven, de buitenverblijven voor rijke lui, in de 17de en de 18de eeuw. Ook zaken die verband houden met het leven op het platteland, in een riant buitenhuis wel te verstaan, kwamen in die bijdrage aan bod. Aan deze huizen was altijd een tuin verbonden; de ene al wat groter dan de andere, de ene al wat majestueuzer dan de andere. Dit hing af van de grootte van het terrein, maar vooral van de inhoud van de geldbeugel van de eigenaar en ook van de gevoeligheid van de bewoners voor nieuwigheden. Er werd veel belang aan gehecht. *Les jardins sont la partie riante d'une Maison de Campagne*, zo luidde het (1). Florent Quellier geeft een definitie voor een 17de-18de-eeuwse tuin bij een lusthuis: [le jardin] *est présentés comme une terre enclos fortement privilégiée intimément liée à l'homme et à son habitat, lieu d'abondance et de la variété.*(2)

Net als bij de lusthoven zelf was er bij de lusttuinen een zekere evolutie waar te nemen. Hoe moesten ze eruit zien en hoe evolueerden de ideeën daaromtrent? Hierover gaat deze bijdrage. Om dit onderwerp te bestuderen hebben wij dezelfde bronnen gebruikt als bij het beschrijven van de bouw en het onderhoud van de lusthoven.

Vroege tuinen

Bij de eerste lusttuinen waren vooral de boomgaard, moestuin en visrijke grachten en/of vijvers zeer belangrijk. Deze zorgden natuurlijk voor een deel van het dagelijkse voedsel. De beplanting van lanen en wandelbossen had een economische achtergrond. Hout was immers kostbaar. Ontspanning, het wandelen in een lommerrijke omgeving, kwam pas later. We mogen immers niet vergeten dat de lusthuizen op alle gebieden zelf bedruipend waren, dus ook voor wat betreft brandstof en bouwstoffen. Hout paste daar dan ook perfect in. van der Wijck schrijft in zijn doctoraatsthesis dat er voor 1670 in Nederland geen siertuinen te vinden waren bij de lusthoven. De Nederlandse 'zuinigheid' zou aan de grondslag van dit fenomeen liggen. Wel waren

er nutstuinen, zeg maar moestuinen, te vinden want die brachten uiteraard op.(3)

De vroege tuinen waren gekenmerkt door een perfecte symmetrie die verder bouwde op de middeleeuwse kasteel- en kloostertuinen. Zij vormden een weerspiegeling van het menselijk lichaam. De centrale laan, de hoofdas, fungeerde als ruggengraat, waarbij links en rechts identiek waren (zoals bij de mens). Het huis was als het ware het hoofd van dit botanische lichaam. De oorsprong van dit handelen is terug te vinden in de Italiaanse renaissance-tuinen. Deze manier van tuinen ontwerpen kwam rond 1600 vanuit Italië naar de Zuidelijke Nederlanden. In dit soort tuinen kwamen micro- en macrokosmos samen.(4)

Het is bovenal van belang te weten hoe de tuin van een lusthof er uitzag. Probleem hierbij is dat we de belangrijkste bron voor een onderzoek naar de tuin niet meer hebben, namelijk de tuin zelf. We moeten dus vertrouwen op de beschrijvingen van tijdgenoten, op afbeeldingen, maar ook kruidenboeken kunnen helpen. Daarnaast is het ook geen overbodige luxe om archeobotanische verslagen door te nemen. Bij opgravingen aangetroffen plantenresten, vooral zaden, leren ons onder andere dat bonenkruid en moerbeibomen courant werden gekweekt, waarbij de vruchten van de moerbeiboom als luxe werden beschouwd.

Maar daarmee weten we nog altijd niet wat er in de tuinen groeide en gekweekt werd.

We moeten de tuinen opdelen in twee soorten: de nutstuinen en de lusttuinen. Beide soorten kwamen in veel gevallen op het zelfde domein voor, al kon het gebeuren dat er een fysieke afstand tussen nuts- en lusttuin was. Soms was er ook een fysieke afstand tussen het huis en de tuinen. Als het huis omwald was lagen de tuinen in sommige gevallen buiten de omwalling. Maar daarnaast hebben we ook nog de boomgaard en de boomkwekerij. Deze twee waren onmisbaar om het domein zelfbedruipend te maken en te houden.

Dianne Harris schreef over dergelijke tuinen het volgende. Het waren sociaal gecreëerde ruimtes die zowel het leven van mensen reflecteert als vorm geeft in een specifieke plaats en tijd. Het zijn monumenten van aristocratische en edele *self-fashioning*, als expressie van hetzelfde omgevingsabsolutisme dat men ook vindt in de architectuur van de villa [= landhuis], en als *statement* over de relatie van de edelen ten opzichte van de kerk, de staat en elk ander lid van de elite. Zij functioneerden als materiële reflecties van culturele rijkdom gebaseerd op internationale en lokale culturen van educatie, geletterdheid en het theater. De tripolaire macht (individu, kerk en staat) werden in de [Italiaanse] tuin samengebracht.(5)

Loudon maakte in 1830 een classificatie: de symmetrische tuinen en de na-

tuurlijke tuinen.(6) Nu maken wij dit onderscheid nog steeds, maar spreken we van Engelse en Franse tuinen. Het kasteel van Versailles herbergt beide types tuinen. De tuin van dit kasteel is voor het overgrote deel natuurlijk Frans, maar het gedeelte rond het Petit Trianon is naar de Engelse stijl aangelegd. De sleutelwoorden bij Franse tuinen waren *parterre* en *broderie*. Hierop wordt verderop in de tekst dieper ingegaan. De kerngedachte bij de Engelse tuinen was het benaderen en het opnemen van de natuur in de aanleg. Geen wiskundige vormen dus.

Afb. 1. Zicht op het Zeeuwse stadje Domburg met op de voorgrond drie lusthoven, klein en groot, met bijhorende strak geometrische tuinen en boomgaarden. In de achtergrond de duinengordel. (uit M. Smallegange, Nieuwe Cronijck van Zeeland, 1700).

Nutstuinen

Nutstuinen werden gebruikt om al datgene te kweken wat 'nuttig' was, met uitzondering van hout. We spreken nu van moes- en kruidentuinen. Het was belangrijk dat de nutstuinen niet op de as van het huis werden aangelegd, want dit komt het uitzicht niet ten goede. Hoewel ze noodzakelijk en onmisbaar waren, moesten ze verborgen blijven.

Wat werd in die tuinen precies gekweekt? In de tuinen van de buitenhuizen van de familie de Croÿ (7) werden groenten gekweekt als andijvie, artisjok, kervel, kool, pastinaak, snijbiet, radijs, venkel en wortelen. Daarnaast waren er kruiden te vinden als Spaans bonenkruid, hyssop (8), mierikswortel

en wijnruit (9). In die tijd werden soorten gekweekt die men nu ‘vergeten groenten’ noemt. Bepaalde planten hadden een dubbele functie. Laurier is daar een goed voorbeeld van. De blaadjes werden gebruikt in stoofpotjes, denk maar aan onze Vlaamse stoverij. De bessen werden dan weer als ingrediënt in medicijnen gebruikt. Er was er plaats voor heel wat officinale planten, zo genoemd naar de officina (werkplaats) van de apotheker: alsem (absint), anijs, basilicum, ossentong, selder, pompoen, komkommer, koriander, hyssop, laurier, meloen, (veld)zuring, lange peper, postelein, rozemarijn, bonenkruid, salie en tijm. De lijst is echter veel langer dan deze greep uit de kruidenwereld. In oude en hedendaagse drukwerken wordt uitgebreid aandacht besteed aan de ziekten en ongemakken die hiermee verholpen kunnen worden. Binnen dit korte bestek is er echter geen ruimte om hier aandacht aan te besteden, hoe boeiend deze materie ook is.

We moeten steeds in het achterhoofd houden dat buitenverblijven zelfbedruipend waren en dat er dus weinig of niets, met uitzondering van vlees, extern werd aangekocht. Dankzij het werk van Aglaë Adanson weten we wat er bij haar op tafel verscheen. In haar werk pende zij ijverig haar recepten neer, waarbij ze ingrediënten van eigen bodem gebruikt. Op die manier weten we wel wat er in haar tuin gekweekt werd: witte en rode kool (blijkbaar geen bloemkool), spruiten, broccoli, witloof, erwten, zuring, wortelen, rapen, prei, selder, ui en sjalot, kropsla, paardenbloem, andijvie, tuinkers, kervel, lente-ui, asperges, tomaten, pastinaak, postelein, pompoen, groene snijbiet, bonen, linzen, artisjok, hop, komkommer, augurken, schorseneren, spinazie, kardoer (10), aardappelen en aardperen, aubergines, champignons, peterselie, tijm, laurier, basilicum, maar ook kastanjes. Ze geeft ook op welke kruiden ze in haar bereidingen gebruikte: look, azijn, kruidnagel, peper en zout, nootmuskaat, dragon, mosterd, olijfolie en boter (als vetstoffen), kurkuma, saffraan, acaciabloemen, citroen en kaneel.

Om een min of meer volledige kijk te krijgen op moestuingewassen zijn we ten rade gegaan bij het tweedelige werk van M. de Comble (11). Hij zegt hierover het volgende: *Une maison de campagne sans jardin utile ne remplissent pas le cœur; c'est dans un bot potager qu'on retrouve les ressources qui flattent les sens.*(12) In de 18de eeuw vond men in de Comble's ideale moestuin volgende planten: alsem, look, anijs, *arroche*, artisjok, asperge, basilicum, *baume*, (rode) biet, Turkse tarwe (maïs), *bourache*, ossentong, kappertjes, Oostindische kers, kardoer, wortelen, selder, kervel, champignons, *cheruis*, cichorei, kolen, bieslook, pompoen, lente-ui, komkommer, koriander, grove varkenskers, courgette, hyssop, sla, lavendel, laurier, fijne kruiden, veldsla, marjolein, melisse, meloen, aubergine, mosterdkruid, raap, ui, zuring, pastinaak, *patience* (waarschijnlijk een soort dragon), *perce-pierre* (een soort venkel), peterselie, kleine pimpernel, prei, biet, erwttjes, lange peper, postelein, *raiponce*, radijs, rave, rozemarijn, rucola, *rue*, schorseneer, Spaanse schorseneer, bonenkruid, salie, tijm, aardpeer, wit vetkruid en truffel. Aardbeien

bleken in de 17de eeuw bij de rijkere stand zeer geliefd en werden volop in hun tuinen gekweekt. Pieter de La Court vander Vorst noemt ook nog braambessen en frambozen. (13)

Afb. 2. Het Blauw Casteelken (*les Fougères*) in Melle, Varingstraat (detail uit de Ferrariskaart, 1771-1778).

Boomgaarden

Een bijzonder soort nutstuin is de boomgaard. In de boomgaard zijn geen exotische fruitbomen terug te vinden. Deze kunnen immers niet tegen onze winterkoude. We vinden die natuurlijk wel in de oranjerie of de serres. In de kasteeltuin van Neercanne, bijvoorbeeld, groeiden peren, perzik, abrikoos, appel en kers. De onbekende auteur (14) van *Le jardinier portatif* (1774) noemt naast dezelfde fruitboomsoorten, ook nog pruimen en amandelen.

Om een zicht te krijgen op de variëteiten aan appels, peren en perziken die in de boomgaarden werden gekweekt moeten we verwijzen naar een uitgebreide bijdrage in dit tijdschrift van Daniel Lieveois (15). In dit uitgebreide artikel behandelt hij een vroeg achttiende-eeuws handboek dat bewaard wordt in het Gentse stadsarchief en dat gedetailleerd de aanplanting van diverse soorten beschrijft. De eigenaar van de boomgaard had duidelijk een voorkeur voor peren, waarvan hij een verbazingwekkend groot aantal, nu verdwenen rassen kweekte. Naast de perelaars werden ook appelbomen, notelaars, pruimelaars en perziken aangeplant.

Daarnaast zijn er de talrijke 19de-eeuwse teksten. Godefroy (16) geeft ons een uitgebreid overzicht van wat er allemaal in een boomgaard kon aangeplant worden. Wij willen u deze lijst zeker niet onthouden en geven ze weer per soort. De soorten zijn geklasseerd volgens de maand dat ze rijp zijn of tot wanneer ze kunnen bewaard worden.

Peren

- januari Bergamotte de la Pentecôte, bergamotte de Pâques, Bézy de Chaumontel, Bon Chrétien d'hiver, Colmars, Passe-Colmars, Royale d'hiver
- juli Bourdon musqué, Madeleine
- augustus Orange musquée, gros Rousselet, Blauquet, Epargne, Rousselet de Reims
- september Poire d'Angleterre, Messire Jean, Bergamotte d'été, Bon Chrétien d'été, Epine d'été, Jargonelle Beurre gris
- oktober Bergamotte suisse, Bézy de la Motte, Catillac, Callebasse, Doyenné, Sylvange, Mouil-le-Bouche, jalousie, sucré vert
- november Beurré d'Aremberg, Crassanne, Doyenné roux, Martin Sec Saint-Germain, Virgouleuse

Appelen

- januari Reinette de Caux,
- februari Reinette franche grise
- maart Pomme d'api
- juli Calville d'été
- september Fenouillet doré
- oktober Fenouillet jaune, Reinette du Canada
- november Calville blanc, Calville rouge, Reinette d'Angleterre
- december Fenouillet gris, Reinette d'Espagne, Reinette dorée

Kersen:

- mei Cérise anglaise
- juni Belle de Choisy
- juli de Montmorency, Royale, Cherry-Ducke, cerise à courte queue

Pruimen:

- juli de Monsieur, Royal de Tours
- augustus Reine Claude, Mirabelle, Royale, de Jérusalem
- oktober de la Saint-Martin

Perziken:

- augustus Grosse mignonne, Belle Bauce, Desprez, Madeleine de Courson, de Malte, Pourprée hâtive
- september Chevreuse hâtive, Bourdine, Grosse violette hâtive, Admirable, Royale, Téton de Vénus
- oktober Abricotée

Druiven:

- augustus Chasselas hâtif
- september Chasselas de Fontainebleau, Chasselas violet, Muscat blanc, Muscat noir

Andere:

Abricot précoce (juni), Bigareau commun (juni), Guigne noire (juni), Avant-Pêche blanche (juni), Abricot-Pêche (augustus)

Op de soorten gaan we niet verder in, omdat dit niet volledig binnen dit onderwerp valt. Kenners van boomfruit zullen hier waarschijnlijk hun vingers af likken.

Boomkwekerijen

86

Naast het *huys van plaisance* van het Westveld te Sint-Amandsberg lag de *Beukenplanterye*, een stuk grond waarop jonge beuken werden gekweekt. Deze aanplanting staat nog vermeld op een kaart van 1806. Dit is maar een enkel voorbeeld. Een boomkwekerij op een lusthof doet wat eigenaardig aan. Volgens de reeds geciteerde anonieme auteur van *Le jardin portatif* was een boomkwekerij echter een verplichte zaak. Maar waarom? Jonge bomen waren nodig om de afgestorven exemplaren te vervangen. Deze laatste veroorzaakten in het park lege ruimtes en die waren niet mooi om te zien. Het uitplanten van de jonge bomen moet volgens deze auteur gebeuren begin maart omdat de aarde zich dan mooi rond de jonge wortels sluit. (17)

Volgens de zelfde bron moet de grond waar de bomen in geplant werden voldoen aan enkele voorwaarden. 1. Hij mag geen kwade geur afgeven, 2. Hij moet gemakkelijk te bewerken zijn, 3. Er mogen niet te veel stenen in de ondergrond zitten, 4. De grond mag niet te droog, niet te vochtig en niet te zandig zijn. En 5. De kleur moet grijs tot zwart zijn, maar liefst roodachtig. Dit laatste wijst waarschijnlijk op het gehalte ijzer dat de grond bevat. Deze, letterlijk, grondvoorwaarden waren ook geldig voor de boomgaarden. Fruit van deze gronden was 'mooi, krachtig en overvloedig'. (18) Wat de bodemgesteldheid betreft nog dit. In Frankrijk werd in sommige pachtcontracten bepaald dat de pachter verplicht was bomen aan te planten die veel water nodig hadden. Bedoeling was de grondwaterspiegel op peil te houden. (19)

Siertuinen

Siertuinen waren er, in tegenstelling tot nutstuinen, alleen om het prestige uitgebreid te etaleren. Het ontwerp van de tuin moest worden aangepast aan de landschappelijke eigenaardigheden. Veel hing dan ook af van de inventiviteit van ontwerper, bouwmeester en opdrachtgever. Het was ook vaak zo dat de grote lijnen van het kasteel en de tuin gelijktijdig en als eenheid ontworpen werden. De invulling van de perken werd dan verder overgelaten aan de hovenier. De perken werden meestal gekenmerkt door strakke geometrische patronen, vandaar dat er in de handboeken sprake is van broderie. (20) De tuinaanleg stond dan ook vaak onder Franse invloed. Dat is trouwens ook te merken aan het grote aantal Franse traktaten die over het ontwerpen van tuinen werd geschreven in de 17de en 18de eeuw.

Ook Nederlandse auteurs hebben zich aan dit onderwerp gewaagd, maar ze schreven vooral hun Franse collega's af. De La Court vander Voort geeft echter enkele bespiegelingen over de gronden waar die tuinen moesten komen. Waterpas vlakke gronden zijn *bequaemer en verkiezelijker*. Alleen uit irrigatiestandpunt zijn vlakke gronden ideaal. Hoge gronden hebben te lijden van te veel vochtigheid en op lage en hellende gronden is het onmogelijk iets aan te planten. De gronden moeten rechthoekig zijn (de La Court vander Vorst noemt ze een lang vierkant). Deze vorm is ideaal om een goede schikking van de lanen te bekomen, bewerkstelligt een betere verdeling van de *cieraeden* (dit zijn prieeltjes, beelden en dergelijke) en deze vorm laat ook de gronden groter lijken. Alles moet dan ook zodanig aangelegd worden dat de bezoeker de grootte van het terrein niet kan inschatten. Maar, parterres et waterpartijen, theaters, labyrinten, waranden, enzoverder, hebben in *gemeene* lusthoven geen plaats, wegens heel dikwijls een te kleine oppervlakte. Als er toch grachten, kanaaltjes of vijvers in het plan zijn opgenomen dan moeten die uiteraard helder en schoon zijn en onkruidvrij gehouden worden. De parterre(s) komt/komen voor en achter het huis, nooit naast het huis want daar kan men ze vanuit het huis niet zien. Rond de parterres die omheind zijn, mogen beelden worden geplaatst. Ook waterkommen hebben daar een plaats. (21) Beelden, prieeltjes, waterkommen en -partijen, theehuisjes, grotten, aangelegde ruïnes, enzoverder worden in de Nederlandse traktaten *cieraeden* genoemd. De Nederlanders bleken daar nogal tuk op te zijn.

G. van Laar, befaamd Nederlands tuinarchitect (22), heeft het in zijn *Magazijn...* (23) over tuinkunst. De Nederlanders leerden dit van de Engelsen. Volgens zijn zeggen onderging de tuinkunst midden de 18de eeuw een grote hervorming en verbetering, wederom dankzij de Engelsen. Wat de Britten toepasten op hun grote parken was echter zeer nadelig voor de landbouw omdat veel landbouwgronden omgevormd werden tot parken. Maar wat zij toepasten op hun grote parken was ook toepasbaar op kleinere landgoederen. De kleinere stukken grond leken daardoor groter. Op deze kleinere

oppervlakten werd een grotere verscheidenheid aan planten en *cieraeden* geëtaled. Kunst was de wilde natuur over te nemen en met bevalligheid te schikken.

Courtois-Gérard beschrijft in zijn boek *Manuel pratique de jardinage* (1849) de planten in een siertuin van een luthof: hagendoorn, witte acacia, Judea- of judasboom, Spaanse eik, rode kornoelje, heesters, zwepenboom, Europese netelboom, kerselaar, cipressen, zuurbes, smalbladige olijfwilg, gewone es, valse christusdoorn, hulst, beuk, taxus, seringen, boksdooorn, witte moerbeij, hazelnoot, iep, pruimelaar, grijze of grauwe els, perelaars, appelboom, wegedoorn, echte christusdoorn, gewone vlier, gewone liguster, levensboom en de wollige sneeuwbal. Dit zijn struiken en bomen die we in onze tuinen niet zo snel zullen terugvinden.

Afb. 3. Het kasteel de Blasere of Idewalle te Afsnee. Naast de geometrische tuin een hoevegebouw en meer centraal een vrijstaande duiventoren (1641, Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer).

Naast de grote dreven die toegangen tot dit soort huizen verleenden, zijn er de met ornamenten versierde afgebakende tuinen en wandelbossen. Langs de dreven en in de bossen stonden de zelfde bomen: eik, den, olm, beuk, abelen, els, fijnspar, 'gepanacheerde' den, Sabijnse den en linden. *Ipen of Olmen, Essen, Beuken en Eiken-boomen, bejaerd zynde, [geven] den Eigenaer goed voordeel*, schrijft vander Voort. (24) De perkjes in de 'broderietuinen' werden meestal afgeboord met buxus en taxus. We mogen niet vergeten dat in de 17de eeuw de nieuwsgierigheid naar uitheemse planten groeide. Zodoende groeide het assortiment aan planten dat in deze tuinen terug te vinden was. Deze evolutie droeg dan ook bij tot de bouw van serres en oranjerieën.

In de laatste eeuwen van het Ancien Régime gingen tuinbouwers en -aanleggers ook op zoek naar bomen en struiken die minder ruimte in beslag namen. Bedoeling was de tuinen een opener karakter te geven. Volgens de La Court vander Voort was het bevorderen van de doorkijk in de tuin, hij schrijft *stop-pingen vermijden*, van cruciaal belang bij het aanleggen van een lusttuin. De aandacht van de bezoeker moet naar achter in de tuin getrokken worden zonder hinderlijke obstakels te zien. Naarmate de eeuwen vorderden werden de tuinen oasen van rust waar de kasteelheer en zijn gezin zich in alle rust kon terug trekken. De tuinen werden parken, veelal met een vijver. Ze waren als pronkelement onderhevig aan wisselingen in mode. Tuinarchitecten verdienden dan ook fortuinen met het verkopen van de nieuwste mode in tuinenland en het aanleggen van hun al dan niet schitterende ideeën. We mogen ook niet vergeten dat verandering van eigenaar ook een verandering in de tuin kon mee brengen. Ook Pieter de La Court vander Vorst wist al dat *niemand zig in 't geheel het geweld der mode [kan], al quam die buitenspoorig te woeden, onttrekken*.⁽²⁵⁾ Volgens van Laar waren heel wat luthoven omgevormd. Zij waren niet meer aangepast aan de 'moderne' tijd, maar ze werden heropgebouwd en de tuinen werden naar de laatste mode heraan-gelegd. ⁽²⁶⁾

Parterres (27)

In de inleiding van deze bijdrage schreven wij dat de sleutelwoorden voor een Franse tuin *parterre en broderie* waren. Op deze plaats komen we dan ook op deze begrippen iets uitgebreider terug. Het is uiteraard niet de bedoeling een cursus 'tuinaanleggen' te geven.

Een parterre wordt gedefinieerd door zijn geometrische vormen en is dus ook strikt beperkt in zijn afmetingen. Een parterre is namelijk twee maal zo lang als ze breed is (vb.: 10 m breedte en 20 meter lengte). Onze reeds eerder geciteerde anonieme auteur schrijft er wel fijntjes bij si le terrain le permet. ⁽²⁸⁾ Dat werd geen algemene regel. Dezallier d'Argenville, die publiceerde onder het acroniem L.S.A.J.D.A., bepaalt dat de breedte van een parterre gelijk moet zijn aan de gevellengte van het huis. De lengte van die parterre is dan gelijk aan twee of drie keer de breedte van de parterre. Met andere woorden: de gevellengte bepaalt de oppervlakte van de parterre. Nog anders gezegd: hoe groter het huis, hoe groter de parterre. Dit kwam uiteraard alleen maar het prestige ten goede. Een andere bron ⁽²⁹⁾ stelt dat *Compartiments & broderies des parterres sont tirées des figures de géométrie, tant de lignes droites, que circulaires, mixtes, etc.* De verschillende tekeningen die men in een parterre kon aantreffen waren onder andere rolornamenten, spiralen, roosjes, palmettes, knopen, cartouches, aanplanting in de vorm van nietjes, rozenkransen, afgesneden bladeren, wolventanden, klaver, pluimen, enzovoort enzoverder. De lijst aan vormen die in parterres gebruikt werden is

quasi oneindig. Maar zoals gezegd zijn geometrie en symmetrie in deze heel belangrijk.

Over parterres is echter niet zoveel literatuur terug te vinden. Dezallier (30) klaagt er over dat er voor 1711, het jaar van de eerste uitgave van zijn werk *La théorie et la pratique du jardinage, où l'on à fond des beaux jardins*, nauwelijks literatuur over tuinaanleg was verschenen. In zijn voorwoord bij de derde uitgave van dit werk (1739) wijst hij op een positieve evolutie.

Naast enkele algemene beschouwingen over de juiste plaats van de tuin in het geheel van de luthof besteedt deze auteur veel aandacht en bladzijden aan de 'parterre'.

Volgens hem is het bedenken van een mooie tuin minstens even moeilijk als het uittekenen van een mooi luthuis. Om een mooie tuin aan te leggen moet de eigenaar drie zaken goed doordenken en aanpakken. 1. Een deskundig tuinarchitect zoeken. 2. Geen meeloper zijn in het tuingebeuren. 3. De financiële kant van de tuinaanleg goed uitkienen. Dit alles moest voorkomen dat de eigenaar het jaar nadien helemaal opnieuw moest beginnen, wat vanzelfsprekend weer onkosten zou meebrengen.

In het ganse tuinconcept dat uitgedokterd werd, was de *parterre* hoe dan ook het belangrijkste element. Parterres vormden de rijkdom van de tuin, maar tevens de meest delicate plaatsen. Alle parterres zijn min of meer gelijk. Het grote verschil zit hem in het gebruik van het landschap bij de aanleg van de parterre. Het landschap legt met andere woorden zijn wetten op.

Een parterre is per definitie vlak. Bijgevolg moet aan deze vlakke een reliëf worden gegeven. Dit kan door het aanplanten van struiken of door gebruik te maken van houten constructies.

Worden struiken aangeplant, dan wordt gezocht naar struiken die afkoeling geven aan de daarboven liggende appartementen, vooral bij een hoge zomertemperatuur. Bij het aanplanten van struiken diende er bovendien aandacht te worden besteed dat er wintergroene struiken geplant werden. Dit uiteraard om ook in de winter nog een vrij behoorlijk uitzicht te hebben zodat de bewoner niet uitsluitend op dorre struiken en bomen diende te kijken.

Er bestonden vier soorten parterres.

1. *Parterres de broderie*: deze soort wordt zo genoemd omdat de beplanting refereert naar kantwerk. Deze parterres zijn naar het schijnt de mooiste. Soms worden ze vergezeld door grote stukken gazon. De bodem van dit soort parterre moet uit zand bestaan. Parterres de broderie nemen de belangrijkste plaats in de tuin in, dicht bij het huis. Parterres de compartiment dienen ze te vergezellen.

2. *Parterres de compartiment*: Bij dit soort parterres wordt de tekening par symmétrie herhaald. Ze worden ook vermengd met stukken gazon en bloemperken. Zoals gezegd vergezellen zij de parterres de broderie.

3. *Parterres à l'anglaise*: dit zijn de eenvoudigste onder de parterres. Zij zijn tevens *les moindres de tous*. Ze werden vooral gebruikt om grote oppervlak-

ten op te vullen. Ze werden ook gebruikt in oranjerieën, maar worden dan uiteraard parterres d'oranjerie genoemd.

4. En dan zijn er als laatste de *parterres de pièces coupées*. In 1739 waren ze echter nog nauwelijks in de mode. Ze waren echter uiterst geschikt voor kleine ruimten. Werden ze gebruikt om bloemen te kweken, dan werden ze *parterre fleuriste* genoemd. Zoals gezegd schonk Dézallier verder weinig aandacht aan deze vorm van parterre.

Godefroy (31) geeft ons de nodige informatie in verband met de planten die in een parterre konden aangeplant worden. Het zijn er heel wat en ze kwamen ook niet allemaal tegelijkertijd voor in de parterres. De lijst, van adonide tot zinnia: adonide, affodil, akelei, alcea (stokrozen), alpenscheefkelk, alyssum (schildzaad), amaryllis, anemoon, anjer, aspergeorchis, aster, balsem, basilicum, basterdwederik, bergamot, besanjelier, betonie (koortskruid), bieslelie, bittere scheefbloem, blauwe regen, blauwe strobloem, bloedwortel, bonenkruid, boonkapper, boterbloem, bragalon, cacilie, campanula, casse, chrysantem, cyclamen, dagbloem, daglelie, dahlia, doornappel, drieblad, duifkruid, duivenkervel, duizendblad, edelweis, elfenbloem, ephemeris, ereprijs, flox, geitenruit, gentiaan, geranium, gewone dotterbloem, gladiolen, goudsbloem, gulden roede, haaksterrenkroos, hanekam, heidewikke, helleborus, hibiscus, hondstong, hyacint, ijzerhard, iris, jakobslander, jeruzalemkruis, kamille, kievitsbloem, kogelamarant, kogelboterbloem, kolokwint, koningskaars, korenbloem, kruiskruid, kwastjesbloem, lavendel, leeuwenbek, lelie, leliegras, lenteklokje, lobelia, lok, longkruid, lupine, maagdenpalm, margriet, Marokkaanse kamille, meiklokje, meisjesogen, mirabilis, moerasandijvie, moerashyacint, monnikskap, muurbloem, narcis, narcisklokje, orchidee, oregano, paasbloem, papaver, pioen, porseleinstertetje, prachtkaaars, prairieklaver, reseda, ruit, saffraan, salie, salomonszegel, sanseveria, schildpadbloem, sedum, silphium (mogelijk uitgestorven), sleutelbloem, sneeuwlokje, sperkruid, spirea, stalkruid, steenbreker, steenraket, swertia (een soort gentiaan), tulp, valeriaan, viooltjes, voetblad, vogelmelk, vrouwenschoentje, vuurgentiaan, vuurwerkplant, waterdrieblad, waterlelie, wijnblad, wikke, wilde ridder-spoor, wilde indigo, winde, zeeajuin, zijdeplant en zinnia.

Het lijkt een bont allegaartje, maar er werd wel voor gezorgd dat er variatie was in plaatsen van aanplanting, bloeitijden, grootte, kleur enzoverder. Met het aantal planten dat Godefroy opgeeft kan een heus herbarium gevuld worden. Ook dient hier weer de opmerking gemaakt te worden dat een aantal planten twee functies hadden, een esthetische en een officinale. Bij de laatste behoren onder andere duivenkervel, helleborus, kolokwint, papaver, ruit en saffraan. Dit is slechts een kleine greep uit de planten die voor officinaal gebruik aangewend werden.

Engelse tuinen

De achttiende en negentiende eeuw waren voor de Engelse tuinaanleggers hoogdagen. Zij reageerden tegen het rationalisme en formalisme in de Franse tuinkunst die tot dan de richtlijn bij uitstek was voor tuinaanleg. De Engelse manier van tuinaanleg verbood parterres. Het landschap moest licht heuvelachtig zijn, zonder onderbrekingen en zonder duidelijke randen. Hoofden dwarsassen werden vervangen door kronkelende lijnen, de zogenaamde serpentine. Deze vormden het hoofdelement. Kunstmatige waterpartijen, die nogal eens het pronkstuk vormden in Franse tuinen, werden volledig verbannen. Broderie in de terrassen of parterres werden vervangen door gelijkvormige grasvelden. Verder werden omheiningen, latwerk en muren naar de prullenbak verwezen en vervangen door een brede sloot die rond de tuin loopt zonder die van de rest van het landschap af te snijden.(32). In een Engelse tuin was er plaats voor wilde bloemen die zonder ordening kris kras door elkaar gezaaid en geplant werden; bloemen zoals kamperfoelie, vingerhoedskruid en vergeet-mij-nietjes. Die bloemen werden dan een maal per jaar gemaaid.(33)

Afb. 4. En uiteraard zijn er hoveniers nodig. Annonce in de Gazette van Gent, 18 oktober 1848 (verzameling Stadsarchief Gent).

Symbolisme in achttiende-eeuwse tuinen

Volgens Tromp speelde de vrijmetselarij geen onbelangrijke rol in de 18de-eeuwse geschiedenis van de tuinkunst. Hij verwijst daarbij naar symbolen als de Apollotempel. Apollo was volgens Tromp het vrijmetselaarsequivalent voor de Zon en bij uitbreiding voor de Grootmeester.

Hij durft dan ook te veronderstellen dat tuinontwerpers vrijmetselaars waren. Dit zal in sommige gevallen wel zo geweest zijn.(34) Wij denken echter dat het vooral de opdrachtgevers zullen geweest zijn die bij een of andere loge waren aangesloten.

De tuin op zich was al een symbool. De Franse tuin die symbool stond voor macht; ze dienden om het ontzag van het gewone volk ten opzichte van de

heer te verwerven en vervolgens de Engelse tuin die het tegenovergestelde van de Franse tuin is en die dient als plaats waar men kan vluchten, weg van de stadsrealiteit en de politiek.(35)

Vrouwelijke ontwerpers van lusttuinen

Elders in dit tijdschrift schreven we dat Adanson een heel zelfbewuste vrouw was en dat men haar in de sixties zeker en vast een feministe zou genoemd hebben. Het hoeft ons geenszins te verwonderen dat Adanson zich meer dan uitgebreid met dit leven bezighield. Alles wat met buitenhuizen, lusttuinen en dergelijke te maken had was in de zeventiende eeuw exclusief aan vrouwen voorbehouden.(36) De vrouwen beschouwden de tuinen als een bron van vermaak en ontspanning, als botanisch kenniscentrum, als statussymbool maar ook als basis voor medicijnen en voedsel voor persoonlijk gebruik en economisch gewin.(37) Tuinen bevatten daarom naast esthetische en representatieve elementen ook belangrijke politieke en staatkundige betekenissen. De vrouw koos in haar rol van opdrachtgeefster voor een iconografisch programma waarin de liefde centraal stond.(38) De lusttuinen door vrouwen aangelegd bleken echter niet 'vrouwelijk' te zijn. Wandelparken werden door iedereen gebruikt en wilden de vrouwen extra schaduw dan maakten ze gebruik van parasols en waaiers om hun huid te beschermen. Wel was er een keukentuin die natuurlijk het domein van de vrouw was.

Vrouwen bleken wel sterker te zijn in het kweken van 'tropische' gewassen. Zo werd de eerste ananas in Nederland in 1694 voor het eerst door een vrouw gekweekt. Daar dit niet in een gewone oranjerie kon omdat de temperatuur daar te laag was moet ze over een verwarmde kast beschikt hebben. Blijkbaar waren de Nederlandse vrouwen keien in dit soort zaken. Ze verwierven een zeer goede reputatie, zodat zij buitenlanders konden aanleren hoe de gewassen te verzorgen. Zij legden zich echt toe op het kweken van nieuwe varianten en hadden in dit verband contact met geleerden-botanici uit gans Europa waarmee ze niet alleen correspondeerden maar ook zaden en plantgoed uitwisselden.(39)

Of de Vlaamse vrouwen ook zo inventief waren op botanisch gebied hebben we in de literatuur niet kunnen terugvinden. Misschien moet daar meer onderzoek naar gedaan worden. Het gebrek aan literatuur over dit onderwerp kan ook het gevolg zijn van de zogenaamde Vlaamse bescheidenheid.

Vlaamse, in de 17de en 18de eeuw per definitie katholieke, vrouwen waren misschien niet zo vrijgevochten als hun Nederlandse, protestantse, seksegenoten, maar het erfrecht en dergelijke liet hen wel toe zekere 'macht' over huis en tuin uit te oefenen. In tegenstelling tot hun Nederlandse collega's-vrouwen (die tot in 1957) handelingsonbekwaam waren, mochten de Vlaamse vrouwen ook al onder het Ancien Régime bepaalde handelingen stellen. In het leenrecht ging alle bezit aan gronden en functies die onder het begrip heerlijkheid en 'leen' vielen, naar de oudste zoon. Meestal vertegenwoor-

digde dat echter slechts een klein gedeelte van het (adellijk) familiebezit. Het overgrote deel viel onder het Vlaamse gewoonterecht waarin vrouwen en mannen, jong en oud gelijk gerechtigd waren.

Buitenlanders over onze tuinen

Er werd in het begin van de 19de eeuw door botanici nogal wat afgereisd. Het is duidelijk dat er zich in de 18de en 19de eeuw een nieuwe vorm van toerisme ontwikkelde, het tuintoerisme. Dit was niet alleen weggelegd voor botanici, echte of vermeende, maar ook voor de welstellenden van die tijd. De rijken deden een grand tour van Europa om ideeën op te doen bij andere rijken die hun tuintje hadden laten opknappen.

De Schot P. Neill bezocht in 1817 enkele steden in Vlaanderen. (40) Als eerste stad in de rij beschreef hij Oostende, maar de eerste tuin die hij beschreef was die van mijnheer Bertrand, een Brugs koopman. De tuin was volgens Neill *in old Flemish style, with regular serpentine walks (41), berceaus of lime-trees having openings like windows, and wit lang straight walks, terminating in studied vista views*. Bepaalde zaken in deze tuin vond de auteur maar niets. Zaken zoals banken die wegzonken als men er ging op zitten, fonteinen die werkten als er iemand langs kwam, een kanon dat werd afgevuurd met behulp van een lens en zonlicht, zonnewijzers die iedere uurzone weergaven getuigden volgens hem van een *very bad taste*. De plaatsing van de planten in de tuin van mijnheer Bertrand is volgens hem *inconceivably stiff*. (42) Bijzonder vond hij wel de acht agaven en een collectie aan appelsienbomen in potten. Ook de mirteplanten vond hij kwalitatief gezien excellent. De rododendrons, magnolia's, azalea's en dahlia's vond hij 'sympathiek'. Als fruit apprecieerde hij vooral peer en appel waarvan de bomen zo gesnoeid waren dat ze minder plaats innamen maar ook minder schaduw gaven. In de tuin zag hij vijf serres waarvan de middelste de verwarmingsinstallatie bevatte en waar heel tere plantjes werden bewaard. Langs weerszijden stonden dan weer kasten waar iets sterkere planten werden bijgehouden, terwijl perzikbomen en druivelaars werden gekweekt in de twee uiterste kasten. Ook ananas vond men daar terug. Neil was verbaasd in een particuliere tuin cichorei te zien. Hij keek nog verbaasder toen hij hoorde dat de jonge blaadjes in salades werden gegeten, terwijl de oudere bladeren werden geoogst en aan de (melk)koeien werden gegeven. De wortels, die volgens zijn zeggen, naar paardenbloemen smaakten, werden gekookt en daarna in puree verwerkt. Hij vermeldt ook nog dat cichorei tijdens de Napoleontische tijd als vervangmiddel voor koffie werd gebruikt. Verder noemt hij een bloem: de hanenkam. (43)

De reis van de Schot ging verder naar Gent waar hij *Smedt's garden* bezocht. Daar werden naast groenten voor eigen gebruik ook groenten voor de verkoop gekweekt: zilveruitjes, artisjok, rode biet, andijvie, sla, ui en postelein. (44) Van daar uit trok het gezelschap naar de villa van mijnheer Meulemeester, eveneens te Gent. De auteur vond daar twee waterplanten die hij daar blijkbaar niet verwachtte maar hij noemt geen naam. Wat Neill ook ten zeer-

ste verbaasde was dat de tuin niet door hagen maar door grachten omheind was. In de niet al te grote tuin van Meulemeester stonden cipressen, okkernootbomen, haagbeuk en leibomen (hoofdzakelijk perzik en peer) en verder de klassiekers zoals erwten, bonen en wortelen. De onmisbare serre stond er natuurlijk ook.(45)

Conclusies

Als besluit mogen we stellen dat wat er in de tuinen groeide, natuurlijk grotendeels afhing van de ondergrond, maar vooral van de kennis en de handigheid van diegene die in de tuin werkte. Ook van de bemesting hing veel af en dat was tijdens het Ancien Régime een probleem. Zo zagen we eerder dat het afvalwater van de keuken op de mestvaalt liep of zelfs rechtstreeks aan de varkens gevoederd werd. de Comble verbiedt ten stelligste het gebruik van dit afvalwater als meststof. Ook het gebruik van de inhoud van de mestvaalt als meststof verbiedt hij. Dit zou leiden tot grote, ruwe en smaakloze groenten, fruit en kruiden.

We mogen verder stellen dat de lusttuinen een evolutie doormaakten van een geometrisch correcte tuin, zeg maar de Franse tuin, naar een 'natuurlijke' tuin, de Engelse tuin, waarbij men eigenlijk niet kon zien dat hij aangelegd was omdat hij zeer dicht bij de natuurlijke begroeiing aanleunde. Engelse tuinen werden in onze contreien meer aangelegd dan Franse tuinen, omdat Engelse tuinen nu eenmaal minder oppervlakte vragen dan Franse. De Engelse tuin zou in onze streken precies om die reden zijn intrede hebben gedaan in de eerste helft van de 18de eeuw.

We mogen ook stellen dat er qua groenten niet bijster veel andere zaken in de tuin werden gekweekt dan wat wij als hobbytuinier nu in onze tuin aanplanten. Toegegeven, enkele van de hier aangehaalde soorten hebben wij jarenlang gecatalogeerd onder de noemer 'vergeten groenten'. Dankzij de revival van deze gewassen zijn deze groenten niet langer 'vergeten'.

Voor het fruit kunnen we ongeveer het zelfde verhaal vertellen. Daniël Lieveois wees er al op dat heel veel variëteiten nu niet meer courant te krijgen zijn of zelfs uitgestorven. Uit de opsomming die wij naar voor hebben gebracht zou dit ook moeten blijken, maar wij laten dit liever aan mensen over die meer beslagen zijn in fruit.

Ook wat sierplanten betreft is de aanplanting niet zo erg verschillend van wat wij heden ten dage in onze tuinen planten. Wel dient er op gewezen dat bij de aanplanting van lusthoftuinen ermee rekening werd gehouden dat ook officinale planten werden voorzien. Officinale planten, zo genoemd naar de officina (werkplaats) van de apotheker, zijn die planten die als geneeskrachtig werden aangewend. In de 18de-19de eeuw werden nog heel wat huis-, tuinen keukenpreparaten gemaakt om kleinere kwaaltjes te verhelpen. Maar, zoals gezegd, of die ook effectief werkzaam waren, is een andere discussie.

Noten

- 1 J.-F. Blondel, *Traité d'architecture dans le goût moderne. De la distribution des maison de plaisance et de la décorations des édifices en général.* (1737)
- 2 J. Quellier, *Le jardin fruitier-potager, lieu d'élection de la sécurité alimentaire à l'époque moderne* (2004, p.3)
- 3 van der Wijck H.W.M., *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel.* (doctoraatsthesis Technische Hogeschool Delft, 1974, p. 38)
- 4 T. Henry-Buitenhuis, *Soetigheid des Buitenlevens.* In: *Wat het landschap te zeggen heeft.* Horstcahier 28, 2006, p.22.
- 5 D. Harris, *The nature of authority. Villa culture, landscape & representation in the eighteenth-century Lombardy* (2003) (geciteerd in: J. Deprest, *Symboliek van de vroegmoderne kasteelarchitectuur in Vlaanderen* (masterscriptie, UGent, 2015, p.39)
- 6 J.-C. Loudon, *Traité de la composition et de l'exécution des jardins d'ornement* (1830, p. 65)
- 7 C. De Maegd, *Les jardins sont la partie la plus riante d'une maison. Siertuinen bij adellijke residenties in de 17de en de 18de eeuw.* (in: *Belgische Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 88, 2010, p. 409-434)
- 8 Hissop bevat etherische oliën. Het kalmeert de zenuwen, zuivert het bloed, wekt de eetlust op en helpt je van vervelende winden af. Het helpt vette vis gemakkelijker verteren. Het smaakt heerlijk bij pastei en het past bij fruitsla en vruchtentaarten. (www.kruidjes.be; laatst geraadpleegd: 26.07.2015)
- 9 Katten kunnen niet tegen wijnruit. Onze voorouders wisten dit al en gebruikten het kruid dan ook voor dit doel. Het smaakt lekker bij marinades, roomkaas, ei en visschotels. Het heeft een muskusachtige smaak. Matig gebruik is dus aangezeven. (www.kruidjes.be; laatst geraadpleegd: 26.07.2015). Wijnruit, ook ruta genaamd, werd reeds in de 11de-12de eeuw in de farmacie gebruikt. (L.J. Vandewiele, *De Grabadin van Pseudo-Mesues (XIe-XIIe eeuw) en zijn invloed op de ontwikkeling van de farmacie in de Zuidelijke Nederlanden.* (doctoraatsverhandeling RUGent, 1962)
- 10 Een distelsoort waarvan de bladstelen en de middennerf wordt gegeten.
- 11 M. de Comble, *L'école du jardin potager.* (2 delen, 1749)
- 12 M. de Comble, *L'école du jardin potager.* (1749, p. 1)
- 13 De bosaardbei wordt volgens een Nederlands document uit 1397 in tuinen gekweekt. Onze huidige aardbei stamt af van soorten die pas in de 17de-18de eeuw uit Zuid- en Noord-Amerika naar Europa kwamen. (O. Brinkkemper, *Van buxus tot bolderik. Beerputinhoud uit de Bierstraat (Den Haag) botanisch bezien.* (in: *Bixiaal*, 1994)
- 14 N.N., *Jardinier portatif ou la culture des quatre classes de jardins et de l'éducation des fleurs.* (1774)
- 15 D. Lieveois, *Een Gentse boomgaard (1701-1722).* Getuige van ons groen erfgoed. (in: *Van Mensen & Dingen. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, jg. 12, nr. 1, 2014, pp. 5-38)
- 16 Godefroy, *Essai sur la composition et l'ornement des jardins* (1823)
- 17 N.N., *Jardinier portatif [...]* (1774, p. 21)
- 18 N.N., *Jardinier portatif [...]* (1774, pp. 19-20)
- 19 F. Quellier, *Le jardin fruitier-potager [...]* (2004, p. 4)

- 20 K. Brummel, 'Natuur, met kunst vereent'. Historisch onderzoek naar de vroeg 18e-eeuwse situatie van de terrastuin van kasteel Neercanne. (in: Bulletin KNOB, 4, 1993)
- 21 P. de La Court vander Voort, Bijzondere opmerkingen [...] (1763, pp. 3-38)
- 22 ° Harmelen, tussen 10 april 1767 en 17 april 1767, + Oudshoorn (Alphen aan de Rijn), 13 december 1829 (www.biografischportaal.nl; laatst geraadpleegd: 23.12.2015); was vooral werkzaam in Utrecht, Alkmaar en Oudshoorn (<https://rkd.nl>; laatst geraadpleegd: 23.12.2015)
- 23 G. van Laar, Magazijn van Tuin-Sieraden (1802)
- 24 P. de La Court vander Voort, Bijzondere opmerkingen [...] (1763, p. 7)
- 25 P. de La Court vander Voort, Bijzondere opmerkingen [...] (1763, p. 6)
- 26 G. van Laar, Magazijn van Tuin-Sieraden (1802, pp. 10-11)
- 27 L.S.A.J.D.A., La théorie et la pratique du jardinage, où l'on traite à fond des beaux jardins (1739, p. 39 e.v.)
- 28 N.N., Jardinier portatif ou la culture des quatre classes de jardins, et de l'éducation des fleurs (1774, p. 16)
- 29 L.S.D.A.J.D.A., La théorie et la pratique [...] (1739, p. 39)
- 30 Dit is het 'pseudoniem' voor Antoine Joseph Dezallier d'Argenville (° Paris, 01.07.1680 - + Paris, 29.11.1765), meester van de rekeningen van Frankrijk en raadgever van de Franse koning.
- 31 Godefroy, Essai sur la composition et l'ornement des jardins (1823)
- 32 N.N., Achttiende eeuw: Engelse invloed. (www.mooietuinen.be; laatst geraadpleegd: 28.10.2015)
- 33 N.N., Engelse of informele tuin als natuurlijk landschap. (www.infotalia.com; laatst geraadpleegd: 28.10.2015)
- 34 H. Tromp, Symbolisme in achttiende-eeuwse tuinen. Symposium over de invloed van intellectuele en esoterische stromingen zoals de Vrijmetselarij. (in: Cascade, Bulletin voor tuinhistorie, jg. 15, nr. 2, 2006, p. 9)
- 35 <http://lynneclaerebout.blogspot.be> (laatst geraadpleegd: 22.10.2015)
- 36 A. van Leeuwen, Hollandse Flora's [...] (2011)
- 37 A. van Leeuwen, Hollandse Flora's [...] (2011, p. 34)
- 38 A. van Leeuwen, Hollandse Flora's [...] (2011, p. 36)
- 39 A. van Leeuwen, Hollandse Flora's [...] (2011, pp. 36-38)
- 40 P. Neill, Journal of a Horticultural Tour through some parts of Flanders, Holland and the North of France, in the Autumn of 1817. (1823, p. 26); zie ook: Wautier K., Schotten op stap in Gent. Verslag van de 'Royal Caledonian Horticulture Society' doorheen onze streek gedurende de herfst van 1817. (in: Heemkundige Kring De Oost-Oudburg, Jaarboek 46, 2009, pp. 153-182), waarin zij het zelfde boek behandelt vanuit het botanisch standpunt en niet zozeer van tuinarchitectonisch standpunt. In deze bijdrage brengt zij echter tal van planten en variëteiten naar voor. Hij had zijn reis reeds in 1815 gepland maar door de politieke omstandigheden, de terugkeer van Napoleon ging zijn reis niet door. In 1817 na Waterloo lukte het wel, maar hij schreef pas in 1823 zijn verslag.
- 41 Het zal hier dus toch om een 'Engelse' tuin gaan. Hiervoor hebben we gezien dat serpentines een typische eigenschap van de Engelse tuin vormden.
- 42 Neill (1823, p. 27)
- 43 P. Neill, Journal of a Horticultural Tour [...] (1823, pp. 28-29)
- 44 P. Neill, Journal of a Horticultural Tour [...] (1823, pp. 4)
- 45 P. Neill, Journal of a Horticultural Tour [...] (1823, pp. 47-48)

VAN RONDTREKKENDE BEERHOUDERS NAAR TOPGENETICA

Johan De Smet & Marc Van Doorne

‘Katten kijken op ons neer, honden kijken naar ons op, maar varkens beschouwen ons als gelijken’.

Winston CHURCHILL

98

Lange tijd werd het varken als onbelangrijk beschouwd. Toen in 1884 het Ministerie van Landbouw opgericht werd was de varkenssector zeker geen prioriteit. Blijkbaar wilde niemand zich belachelijk maken door belangstelling te tonen voor dit minderwaardig dier. Het ‘gewoon landzwijn’ had een lange kop met rechtopstaande oren en een dunne nek. Ook de borstkas viel dun uit, en het stond hoog op de poten. Het was laatrijp maar vruchtbaar, en de biggen waren goed tegen ziekten bestand. Het toenmalig varken was te vinden op de kleine boerderijen, waar het gevoederd werd met de overschotten van de aardappelen en het graan. Het varken was een ‘spaarpot’. Als er geen overschotten waren bleef het varkenshok leeg: in die omstandigheden was het namelijk efficiënter om zelf de granen en de aardappelen op te eten dan ze eerst om te zetten in dierlijke eiwitten en vet. Was de oogst goed, dan kon er wel een zwijntje gehouden worden, dat zorgde voor bewaarbare producten als vet, smout, spek, gepekeld, gerookt of gedroogd vlees. Vandaar komt wellicht het woord ‘spaarvarken’ ...

De verbetering van het inlands landvarken

In België is de georganiseerde varkensselectie pas laat op gang gekomen, vergeleken met die van het rundvee of het paard. In 1898 richtte de toenmalige minister van Landbouw een commissie op ‘*ter Verbetering van het Zwijnenras*’, die moest leiden naar een economischer varken waar meer vlees aan zat. Ter vergelijking: in Engeland waren ze toen al bijna honderd jaar bezig met de georganiseerde selectie van de varkens. De eerste kruisingen ter verbetering van ons inlands zwijn gebeurden met Engelse rassen als Berkshire (een zwart varken met witte poten) en Tamworth (een rossig varken), maar de commissie adviseerde om eerder het Middle-Yorkshire, het ‘midentype’ van het Yorkshire-ras (wit varken) te gebruiken.

Vóór de Eerste Wereldoorlog

Omstreeks 1900 werd in Kaaskerke een eerste syndicaat gesticht 'ter verbetering van de varkens'. Vooral in West- en Oost-Vlaanderen slaagden de kwekers erin om het oude type geleidelijk om te vormen tot een 'veredeld' varken, dat de vruchtbaarheid en het sterke gestel van het oude ras combineerde met de vroegrijpheid en de wijde afmetingen van de Engelse rassen. De poten van dit varken waren korter geworden, en het had neerhangende oren. Dit verbeterd varken kon op de weide leven, en was in staat om volumineuze ruwvoerders als voederbieten te verwerken.

Rond 1900 at de gemiddelde Belg al twee keer zoveel varkensvlees als in 1850. Ook in de steden begon men varkens te eten: vooral bij de arbeidersbevolking was er vraag naar vet rug- en buispek. De toenemende invoer van Amerikaans graan deed de graanprijzen kelderen, zodat veel boeren overschakelden op veeteelt. Overal in het land scharrelden varkens rond in de boomgaarden en op de weiden van de kleine boerderijen. Ze liepen vrij op het erf en moesten vaak zelf hun voedsel zoeken. Alleen bij de vetmesting werden ze bijgevoerd met graan en met de melkresten die overbleven na het boteren. Die varkens hadden een vrij goede groeisnelheid en werden tot een hoog eindgewicht vetgemest. De slachtkwaliteit was voor die tijd behoorlijk te noemen omdat er genoeg afzetmogelijkheden waren voor vet en spek. Die bevatten immers de calorieën die de hardwerkende arbeider nodig had, en de verbruikers stelden verder geen eisen op gebied van kwaliteit.

De *commissie ter Verbetering van het Zwijnenras* richtte in 1905 de eerste nationale prijskamp in. In 1907 volgde een tweede, met uitsluitend varkens van het inlands ras. De derde prijskamp in 1910 was gereserveerd voor varkens van het 'verbeterd inlands ras'. In 1912 ging er al een aparte prijskamp door voor de varkenskweeksyndicaten, want het kwaliteitsverschil met de individuele varkenskwekers was al te groot geworden. Het aanbod was heterogeen: inlands ras, verbeterd inlands ras en kruisingen met Yorkshire en met andere Engelse rassen.

De Boerenbond raadde af met Yorkshires te kweken. Die varkens hadden een korte kop en een omhoog gebogen neus: men noemde ze 'kortsnuiten'. De zeugen konden tot 350 kg wegen, de beren zelfs tot 500 kg. Ze gaven veel vet, maar veel hesp was er niet aan. Ze raakten moeilijk drachtig en ze kregen maar weinig biggen, die bovendien slecht bestand waren tegen allerlei kwalen. Daarbij werd veel aan inteelt gedaan, waardoor ze ook achterbleven in groei. En er zaten nogal wat kwade zeugen tussen.

Vóór de Eerste Wereldoorlog was er van selectie weinig sprake: men kruiste maar op goed geluk. Eenvormigheid was er niet: er waren geen richtlijnen

noch selectienormen. De varkensypes verschilden zelfs volgens de streek. Tijdens de oorlog werd het varkensvlees heel schaars.

Na de Eerste Wereldoorlog

Een meer gestructureerde fokkerij kwam er pas na 1918. De varkenskweek trok zich weer op gang, en er werd veel bevroren varkensvlees uit Amerika ingevoerd: in de jaren 1920-1921 steeg de consumptie met 60 %. In het interbellum werd in West- en Oost-Vlaanderen verder werk gemaakt van de ontwikkeling van het verbeterd varken. Dit varken werd ook in Zeeland gekweekt onder de naam 'veredeld Vlaams landvarken' of zelfs 'Brugs landvarken'. Het was geschikt om tot een zwaar slachtgewicht, 150 tot 250 kg, vetgemest te worden. Ook de Nederlanders moesten de Yorkshires niet.

Tussen 1920 en 1930 waren er in België drie types van slachtvarkens te onderscheiden. Enerzijds was er het zware 'spekvarken' dat heel vet was, en geslacht werd op een gewicht van 150 kg. Het werd meestal voor eigen gebruik gekweekt op de boerderij, waar iedereen zich tevreden stelde met een varken dat meer spek dan vlees opleverde. Anderzijds was er het lichtere 'vleesvarken' dat geslacht werd op een gewicht van 90 à 100 kg. Dit was gegeerd om zijn mager vlees bij de beenhouwers in de grote steden. Tenslotte was er een tussenvorm, die geslacht werd op een gewicht van 120 kg, en die goed was voor zowel vlees als spek. Dit type deed het vooral goed in de provinciesteden.

In 1928 zag de Nationale Maatschappij 'Het Groot-Yorkshirevarken' het licht, die in 1929-1930 een gangmaker was van de georganiseerde varkensverbetering. De selectie met de Grand-Yorkshire werd meteen op nationaal vlak georganiseerd. Die van het inlands landvarken anderzijds gebeurde vooral langs plaatselijke of gewestelijke varkensbonden of 'zwijnenkweeksyndicaten', die zich verenigden tot provinciale verbonden. Die hielden zich minder met selectie bezig, maar hadden vooral de economische winst voor ogen. Dit betekende een lagere kostprijs, door aandacht te besteden aan vruchtbaarheid, weerstandsvermogen en vroegrijpheid, ook aan voldoende zorg voor de biggen, opfok, voederomzet, huisvesting en zelfs geschikt varkensvoer. Ook de verkoopprijs trachtte men op een hoger niveau te tillen door een beter exterieur, weinig slachtverlies en veel vlees en doorregen spek.

De invloed van het 'Veredeltes Deutsches Landschwein'

De eerste vormen van georganiseerde selectie, door de overheid gestimuleerd, ontstonden tussen 1930 en 1935. Het weinig uniform varken zonder lijn, met gebrekkige beenstanden, gebogen rug en een blinkend vel werd langzaam maar zeker meer rendabel gemaakt door kruising met het

‘Veredeltes Deutsches Landschwein’ en met het Britse Grand-Yorkshire. Het veredeld Duits landvarken was ontstaan uit de lokale Duitse rassen met uit Engeland ingevoerde beren, vooral Grand-Yorkshire en Suffolk. De goede eigenschappen van het oude type (weerstandsvermogen, beenwerk, vruchtbaarheid, gemakkelijk ruwvoeder verwerken) bleven gedeeltelijk behouden en de minder goede (platte ribben, hoge benen, scherpe rug, weinig hesp) werden vervangen door de betere eigenschappen van de Engelse rassen.

Het groot-Yorkshire had een robuuste bouw en een goede vleeskwiteit, maar het was nogal veeleisend op vlak van voeding. Bij het veredeld Duits landvarken was de vleeskwiteit minder, maar het was heel vruchtbaar en het stelde minder eisen aan het voeder. Er werden ook beren van het Nederlands landvarken ingevoerd. Dit ras was rond 1930 ontstaan als een tussenvorm van het veredeld Duits landvarken en het Deens landvarken. Door de import van deze vreemde rassen gingen de diverse lokale types van spekvarkens in België evolueren naar een magerder en economischer varken. Vooral West-Vlaanderen en het Antwerpse waren bij deze invoer toonaangevend. In de Kempen anderzijds werd uitsluitend uit Nederland ingevoerd. De beren werden er coöperatief aangekocht en ter beschikking gesteld van de leden van de plaatselijke of gewestelijke varkenskweeksyndicaten. Merkwaardig is dat beren die in Nederland afgekeurd werden omdat ze ‘te bevestigd’ waren vlot doorgesluisd werden naar de Kempen. Toen de verbruikers meer eisen gingen stellen op vlak van mager vlees werden nog andere rassen ingevoerd zoals de Wessex-Saddleback (een laagbenig zwart varken met een smalle witte band ter hoogte van schoft, schouders en voorpoten), maar die werd uiteindelijk ongeschikt bevonden om het ras te verbeteren.

Het ‘Algemeen Politie-reglement der Stad Rousselaere’ op 17 maart 1906 door de gemeenteraad, onder voorzitterschap van burgemeester (1886-1907) Hippoliet Spillebout aangenomen, bleef de van oudsher bestaande marktplaatsen voor de verschillende waren op de dinsdagmarkt behouden. De ‘varkensmarkt’ bleef derhalve op de middeleeuwse ‘zwynsmarkt’ gevestigd. Op 4 juli 1932 besliste de gemeenteraad, door burgemeester (1908-1946) Jan Mahieu voorgezeten, dat die varkensmarkt naar het de Conincksplein, vulgo de Sint-Amandsplaats, zou overgebracht worden. Aldus gillen en geuren op onze dinsdagen honderden biggetjes in hun rieten manden onder de gestrekte arm en de vliegende blauwvoet van Albrecht Rodenbach.

‘Biekorf’ 1966: De Varkensmarkt van Roeselare van 1800 tot heden (Dr. Jur. Michiel De Bruyne).

Het varkensstamboek

Er werden twee stamboeken bijgehouden: dat van de Nationale Maatschappij van het Groot-Yorkshire enerzijds, en dat van het Vlaams en/of Duits verbeterd varken anderzijds. Laatstgenoemd stamboek werd bijgehouden door de provinciale varkensbonden en syndicaten. In de periode 1930-1935 werden de grootste, de langste en meest vleesrijke inlandse zeugen in dit stamboek opgenomen. De biggen, afkomstig van deze zeugen en uit Duitsland en Nederland ingevoerde beren, werden voorlopig ingeschreven in een soort geboorteboek en later, op de leeftijd van zes tot acht maanden, gekeurd. De types die leken op het veredeld Duits of het Nederlands landvarken werden opgenomen in het stamboek, en wat nog al te zeer leek op het inlands type werd geweerd. Op die manier werd binnen de stamboekpopulatie vrij vlug een zekere uniformiteit bereikt. Dit nieuwe ras werd het 'veredeld landras' genoemd.

In de periode tussen 1930 en 1940 moet vooral rijksveeteeltconsulent Maurice Sys vermeld worden, afkomstig uit Ichtegem, die met een kern van grote kwekers de toon zette bij de selectie van het veredeld landvarken in West-Vlaanderen. Vanaf 1932 kon hij zich hierbij baseren op de resultaten van de selectiemesterij in Roeselare, waar de varkens gevolgd werden op dagelijkse groei, voederomzet (de hoeveelheid voeder die nodig is om één kilogram vlees te produceren) en karkaskwaliteit (de vlees/vetverhouding van het karkas). Maurice Sys werd later opgevolgd door Jozef Franchoo.

Er was maar weinig contact tussen de verschillende provinciale verbonden: er waren weinig prijskampen, en de vervoersmogelijkheden waren beperkt. De invloed van het West-Vlaams veredeld landvarken deed zich gelden tot in Oost-Vlaanderen en het zuiden van de provincie Antwerpen. Zuidelijk van het Albertkanaal werden op de officiële berenkeuringen dikwijls tot 25 à 30 % beren uit West-Vlaanderen aangevoerd. West-Vlaamse invloed was er ook nog tot in het westen van Brabant en Henegouwen. De Antwerpse en Limburgse Kempen en het oosten van Brabant daarentegen richtten zich meer op de Nederlandse provincies Noord-Brabant en Limburg.

Na de Tweede Wereldoorlog

Dit alles bracht mee dat er op de eerste nationale prijskamp na de Tweede Wereldoorlog drie types van het veredeld landvarken aangeboden werden. Het Vlaams type, met een uitgesproken grote ontwikkeling, veel massa en lengte, hoogbenig en met een hoog eindgewicht, kwam vooral voor in West- en Oost-Vlaanderen en het zuiden van de provincie Antwerpen. Het Antwerps type, middelmatiger van gestalte en lengte, meer geblokt en vroegrijp, leek op het Nederlands varken en kwam vooral voor in de Noorderkempen (het 'varken van Poppel'). Het Limburgs type leek op het oorspronkelijk veredeld

Duits landvarken zoals het in 1929-1932 uit Duitsland en Nederland ingevoerd werd en was vooral aan de Maaskant te vinden.

Over dit typeverschil werd toen duchtig gebakkeleid. Het veredeld landvarken maakte zelfs een soort crisis door, zodat hier en daar overgeschakeld werd op het groot-Yorkshire, dat een steile opgang kende tussen 1945 en 1952. De regionale verschillen van type bleven echter nog zichtbaar tot het begin van de jaren zestig.

Tot kort na de Tweede Wereldoorlog was er nog een grote vraag naar vet vlees en spek. Zware karkassen met goed doorregen buikspek lagen goed in de markt. Toen in 1948-1949 de vleesproductie op volle toeren begon te draaien werd aan de varkensmesters duidelijk gemaakt dat eindgewichten van 120-135 kg niet meer overeenstemden met de eisen van de vleeshandel, en dat moest gestreefd worden naar een varken dat al op een gewicht van 100-110 kg voldoende vleeskwaliteit in huis had.

De ommekeer: betere prijzen voor meer vlees dan vet

In 1950 sprak men nog van het Vlaanderse type dat sterk ontwikkeld was (lang, diep en breed) en het Kempense type dat wat middelmatiger uitviel. Tot die tijd ging de aandacht van de selectie vooral in de richting van beenwerk, voederomzet en weerstand tegen ziekten, en minder naar beveleesheid. Waar vóór 1950 de beoordeling van de slachtkwaliteit vooral gebaseerd was op de dikte van het rugspek, werd nu een score voor 'volvlezigheid' toegevoegd aan het klasement: eerst A, B en C en later ook AA, E en EE. Belangrijk was dat de slachtkwaliteit vanaf 1950 aanleiding gaf tot een aanzienlijk prijsverschil: de prijs voor de beste vleesvarkens werd minstens de helft hoger dan de prijs van de vettere varkens. Door de stijgende levensstandaard nam de vraag naar mager vlees toe, waardoor het prijsverschil tussen de diverse slachtkwaliteiten alleen maar groter werd. De selectie ging al snel in de richting van het middelgroot Kempense type met zijn ronde hespen.

Vanaf 1960 kon men nagenoeg van één type spreken. In 1961 werd de 'Landsbond van Varkenskwekers' opgericht, en de naam werd gewijzigd van 'veredeld landvarken' naar 'Belgisch landvarken', dat zijn hoogtepunt kende in de jaren zestig en zeventig. Het Belgisch landras onderscheidde zich van de andere landrassen door zijn ideale verhoudingen, goede beveleesheid en hoog slachtrendement. Doordat een hogere prijs betaald werd voor beveleesde karkassen kon dit type zich verder ontwikkelen tot halfweg de jaren tachtig.

De opkomst van de Piétrain

Intussen was in de gemeente Piétrain, bij Jodoigne (Geldenaken) in Waals-Brabant, een lokaal varkensras ontstaan met zwarte vlekken. Vanwaar die vlekken kwamen is niet duidelijk, vermoedelijk van de Engelse Berkshire, maar er wordt ook gedacht aan het varken van Bayeux, een gevlekt varken dat ingevoerd werd uit Frankrijk, en zelfs aan wilde everzwijnen. Zeker is dat er reeds vóór 1920 in die streek zwart gevlekte varkens rondliepen.

Het was een kort en gedrongen varken met opvallend ronde hespen en schouders: dus duidelijk een vleesvarken en geen spekvarken. Het duurde dan ook niet lang voor het de belangstelling kreeg van de vleessector, die immer op zoek was naar beveleesde en magere karkassen. De slachtkwaliteit en de vlees/vetverhouding waren bij dit varken uitstekend: fijn beenwerk, goot in de rug, zichtbaar uitpuilende hespen en schouders. Dit 'dikbiltype' is wellicht door een genetische mutatie ontstaan. Beveleesdheid wordt gemakkelijk overgedragen: de erfelijkheidsgraad van dit kenmerk is zeer hoog vergeleken met bijvoorbeeld de vruchtbaarheid van de zeug (de worpgrootte). In tegenstelling tot het rund geeft die dikbilfactor geen aanleiding tot een problematische geboorte: pas als de biggen gespeend zijn (van de zeug weggehaald) komt de beveleesdheid tot uiting.

104

Zwartbonte varkens zijn niet zo moeilijk om te produceren. Voor het ontstaan en de instandhouding van een varken met de typische Piétraineigenschappen was echter meer nodig dan wat eenvoudige kruisingen. Om de gewenste kenmerken te fixeren werd rond 1950 nogal aan inteelt gedaan. Er waren ook nadelen aan verbonden, zoals trage groei en een ongunstige voederomzet. In de selectiemesterij bleek dat het ongeveer een maand langer duurde om een Piétrain slachtrijp te krijgen dan een inlands landvarken. Ook de vruchtbaarheid was aan de lage kant.

Anderzijds was de slachtkwaliteit duidelijk beter dan bij de andere rassen. De toekomst voor de Piétrain lag in het hoger vermelde prijsverschil tussen de kwaliteitsklassen. Daarom kon het Piétrainras zich ontwikkelen zonder enige gestructureerde organisatie van de overheid, louter op grond van deze gunstige economische context. Vanaf 1950 deed dit ras mee aan prijskampen en keuringen. Het *'Syndicat des éleveurs de porcs de Piétrain et extensions'* werd opgericht, en op 26 mei 1950 ging de eerste niet-officiële exterieurkeuring van de beren door. In vijf jaar tijd, van 1950 tot 1955, groeide de Piétrain uit van een heel lokaal ras, dat gedurende twintig jaar enkel voorkwam op de kleine bedrijven in de driehoek Geldenaken-Hannuit-Ramillies, naar een wereldras.

In Roeselare was van 1950 tot 1961 de zetel gevestigd van de 'Vereniging voor West-Vlaanderen der kwekers van het Belgisch varken Piétrain'. West-Vlaamse

pioniers van dit ras waren Gerard Vanderheyde uit Eggewaertskapelle, die in 1944 met de eerste vier biggen terugkeerde uit Piétrain, en Victor Debaere uit Roeselare. Laatstgenoemde kocht in 1954 de nationale kampioen Gus 3B17 voor 45 000 BEF, huidige waarde: 6200 euro. Ook Segaert uit Kortemark en Berlamont uit Izegem waren gekende Piétrainkwekers. Opmerkelijk is dat in kruisingen tussen Piétrain en inlands landvarken er witte biggen geboren worden.

In 1956 werd de Piétrain als nationaal ras erkend door het Ministerie van Landbouw. Een nationale selectiemesterij werd opgericht in Waver. Er was ook belangstelling uit het buitenland: Frankrijk voerde al in 1955 Piétrains in, en er was ook uitvoer naar Belgisch Kongo. In 1960 werd het ras officieel erkend in Nederland. De Piétrain werd ook uitgevoerd naar Duitsland: daar werd het *'das Schwein mit vier Schinken'* genoemd. Toen echter doken al de eerste geruchten op van gevoeligheid aan transport (door stress) en de neiging tot vochtverlies na het slachten. Groot-Brittannië weigerde de import tot 1971. De Britten wilden zelf langs allerlei omwegen Piétrains maken, maar dit viel erg tegen: elk varken met zwarte vlekken is nog geen Piétrain.

Het Belgisch landvarken doet mee

De evolutie van de varkensprijzen zette ook de kwekers van landrasvarkens aan om te selecteren op meer gevelesde varkens. Op de kleine bedrijven van na de oorlog was de eigen opfok van zeugen de algemene regel. Het aanwezige zeugenbestand moest zowel instaan voor de productie van slachtvarkens als van nieuwe jonge zeugen. Van 1950 tot 1985 vervingen het veredeld landvarken, en later het Belgisch landvarken, de rol van een "tweeledig doel"-ras. Het verbeterd landvarken bleek uitermate geschikt voor de productie van slachtvarkens. Het gebruik van een 'eindbeer' van een ander ras (bv. de Piétrain), nu een algemene praktijk, werd toen nog niet toegepast.

Streven naar meer bevelesdheid, zoals de markt het vroeg, was een rem op de selectie naar meer vruchtbaarheid, want de twee gaan moeilijk samen. Op de fokvarkensprijskampen werden vanaf 1970 enkel nog zeugen toegelaten die aan de minimumnormen inzake vruchtbaarheid voldeden. Dit om tegemoet te komen aan de zeugenbedrijven waar naast bevelesdheid, ook vruchtbaarheid, langleefbaarheid en sterk beenwerk belangrijk zijn. Fokvarkensveilingen als Ancovee (Boerenbond) vanaf 1963 en de Brugse varkensveiling enige tijd later vergemakkelijkten de verspreiding van goed genetisch materiaal. De beren werden geklasseerd volgens exterieurklasse, en naar de prestaties van de ouderdieren in de selectiemesterijen.

In 1978 werd de 'Landsbond van Varkenskwekers' omgedoopt tot de 'Landsbond van de Belgische Varkensstamboeken', die in 2004 splitste in een

Vlaamse en een Waalse tak. Vandaag zijn door het Vlaams stamboek, naast de buitenlandse rassen, ook vier lokale rassen erkend: het Belgisch landras (BL), het stressresistent Belgisch (BN), de Belgische Piétrain (P) die vooral ingezet wordt voor de productie van eindberen en het Belgisch Large White-ras (LW), dat ontstaan is uit de Yorkshire. In feite is alleen de Piétrain echt Belgisch: de rest is zoals hoger vermeld een kruisingsproduct tussen het niet verbeterd inlands ras met de Yorkshire en de Duitse, Deense en Nederlandse landrassen.

De hoogdagen van de varkensstamboeken voor zuivere rassen zijn intussen voorbij. Hybridisering is de norm geworden, of het kruisen van niet verwante rassen tot een rendabeler eindproduct. Hierin speelt de kunstmatige inseminatie een belangrijke rol. Een bijkomend voordeel is dat er veel minder raszuivere beren nodig zijn. Daarnaast is er een groeiend marktaandeel van hybride zeugen die door vermeerderingsbedrijven aangeleverd worden, en die de plaats innemen van de landrassen. Sinds 2005 zijn er ook stamboeken voor hybride varkens. In België zijn er ongeveer 10.000 stamboekvarkens als ouderdieren voor een varkensstapel van 7.000.000 stuks. Nu eet de gemiddelde Belg 50 kg varkensvlees per jaar. Steeds minder maar grotere bedrijven, voornamelijk in West-Vlaanderen, zetten aangevoerd voeder om in varkens (en mest).

't Zwien - O'Djavel

Het zwien is het schoonste der beesten,
 Zonder varken wuk zouden we zyn?
 't Is er nodig ip al onze feesten,
 Ik eet'n alles gèren van 't zwien.

*Smout, vet, hespe en spek, hoofdvlees, korteletten en paté
 Worsten en bloeling en vette derms, scheutelvlees en zwienepoot.*

E'j gie nog dat beestje zien slokken?
 't Is altijd zo up zyn gemak.
 Het jeunt hem in sop en in brokken,
 Zijn pootjes staan ook in de bak.

In 't zwienekot, ge zoudt daar wegsleeren,
 Niet dat de zwien daarmee afzien.
 Ze wroeten, ze zoen 't ol ommekeren,
 Hoe vulder, hoe schoonder om zien.

Een plaatje die ook nog kan tellen
 Voor 's winters os 't vriest gereed te doen:

Een schoon stuksje zwienerauwélle,
Met kole gestoofd in andjoen.

Die gerenoars, 'k kan geen meer rieken,
En koeietong, 'k wil geen meer zien.
En zwijg me van haze of kieken,
Mo geef mi een broksje van 't zwien.

Rondtrekkende beerhouders

We gingen voor dit artikel te rade bij drie voormalige beerhouders.

Marcel Decloedt uit de Hoogstraat in Lichtervelde

Marcel Decloedt (°1931) trouwde op 17 februari 1956 met Henriette Denolf (°1929), de dochter van Jules Denolf (1902-1961) en van Maria De Meyer (1904-1991). Jules was baanwerker en seizoenarbeider. Op zekere dag kwam hij iemand tegen die rondging met een beer, die dekte aan twintig frank per keer. Jules zag het ook wel zitten om hiermee te beginnen, en hij kon twee biggen op de kop tikken die ze vergeten waren te castreren. Bovendien waren ze niet ingeschreven in het stamboek. In 1937 kocht Jules een volwassen beer bij Michel Carron in Hooglede. Telefoon was er nog niet, maar door toedoen van schepen Firmin Maenhout (1903-1987) kwam er een telefoonlijn tot aan de Lege Bergen, waar Jules toen woonde. Eenmaal alles klaar was brak de oorlog uit. Jules trok met kar en paard naar zijn klanten. Onder de berenkar was een verborgen ruimte: ideaal om te 'blauwen' zegt Marcel. Jules kon echter niet verhinderen dat de Duitsers hem één van zijn twee paarden afhandig maakten.

Er was een vrijgeleide nodig om op de openbare weg te komen, maar dat kwam goed uit: de Duitse commandant was toevallig een liefhebber van stamboekvarkens. Wie meedeed met het stamboek kreeg zelfs een bon voor meel, af te halen op het gemeentehuis. Gemeentesecretaris Adiel Ramboer (1911- 1984) lag echter dwars en weigerde de afgifte van de bon. Jules vond er toen niets beters op dat zijn beer los te laten in het gemeentehuis. Hij dreigde er zelfs mee hem te laten slachten bij Tampere. De bon lag binnen de kortste keren klaar.

Na de oorlog kon Jules een oude legercamion op de kop tikken. De laadbak werd er afgezaagd en er werd een houten bak op gezet om twee beren te vervoeren. Nadien kwamen er meer vrachtwagens: een Chevrolet en later een Bedford, met plaats voor zeven beren. Intussen was zoon Pol (Hippolyte) Denolf (1927-2003) in het bedrijf gekomen. De beerhouderij Denolf groeide uit tot één van de grootste in de provincie, met meer dan vijftig beren. Jules

en Pol Denolf waren een begrip in West-Vlaanderen. Ze reden rond met twee vrachtwagens. De beste beren werden aangekocht bij André Dejonckheere in de Krinkelweg in Aartrijke (Boerenbond) en bij Albert Claeys in de Pereboomstraat in Kortemark. In Torhout telden ze 110 000 BEF neer voor een kampioenbeer, en in Antwerpen konden ze een dure Piétrainbeer op de kop tikken.

Marcel Decloedt kende aanvankelijk weinig van varkens. Hij was smid, en is erin gerold door ziekte van zijn schoonvader. Zijn vrouw Henriette hield een kruidenierswinkel in de Hoogstraat open naast café Motocross. Pol Denolf ging naar prijskampen en keuringen, waar hij altijd goede uitslagen behaalde. Daardoor kreeg hij naambekendheid, en zijn foto verscheen geregeld in de landbouwpers. Het bedrijf Denolf is ooit zelfs op de Franse televisie geweest. Dit zette West-Vlaanderen meteen op de kaart als de varkensprovincie. De directeur van Westtoer had hierin een gunstige invloed, en ook gouverneur Pierre van Outryve d'Ydewalle (1912-1997), die de landbouw genegen was, stak er zijn schouders onder. Het stamboek had toen niet de middelen om het diner van de genodigden te betalen, maar na afloop bleek alles betaald, zegt Marcel.

Intussen zijn de tijden veranderd, en hoe! De veevoederfabrieken integreerden zich in de varkensbedrijven. Grote firma's als Danis kopen alles op. Nu wordt er gewerkt met 'hybride zeugen', die volgens Marcel tot achttien spenen kunnen hebben.

Willy Strubbe uit de Ossebilkstraat in Aartrijke

Willy Strubbe (°1928) trouwde op 8 april 1953 met Laura Frickelo (°1932) uit Zwevezele. Ze gingen wonen op de kleine boerderij van Vanhaverbeke in de Ossebilkstraat. Het was tevens een beerhouderij met drie beren: een bacon (een 'scherp' inlands varken), een 'kleine dikke' en een gekruiste. Willy begon ook met de beren rond te gaan, aanvankelijk met paard en kar, maar het volgend jaar had hij al een auto. Hij was actief van 1953 tot 1973, en had tot 35 beren.

De concurrentie was niet min. Pas was Willy begonnen of Pol Denolf kwam er al aan met de mededeling dat hij hem niet te veel voor de voeten moest lopen. André Dejonckheere uit Aartrijke was er ook als de kippen bij, maar dan eerder om zijn waar aan te prijzen: hij had namelijk de betere beren in huis. Dejonckheere leerde Strubbe varkens kennen. Willy kocht een goede beer bij Dejonckheere, en ging ermee naar de prijskampen. Hij viel in de prijzen, de kranten waren erbij, maar het was ook de diensten der belastingen niet ontgaan. Ook de veeartsenijkundig inspecteur kwam op bezoek: Willy moest zijn beer tonen en het dekboek voorleggen, vertelt zijn vrouw Laura.

Willy's eerste kampioen was Dolf, een veredeld landvarken, die de eerste prijs wegkaapte op de prijskamp in Torhout. De beer dekte een dertigtal zeugen aan 1000 BEF. Toen verspreidde Pol Denolf, die alles veil had voor de prijskampen, het gerucht dat de kampioenbeer dood lag. Vanaf dat ogenblik was het afgelopen met al het werk. Willy Strubbe besloot, in geval hij nog eens een kampioen zou hebben, hem direct te verkopen. En die kwam er, op de prijskamp in Tielt op 28 april 1966. Willy verkocht zijn kampioen aan de bekende berenhouder Louis Dieltjens in Nijlen. De kampioen van West-Vlaanderen was verkocht, en zou dus niet meer doodliggen.

De beren van Willy Strubbe dekten voor 100 of 125 BEF. Als hij moest terugkeren was het gratis (terugkomers, of zeugen die de eerste keer niet bronstig waren). Sommige boeren wisten daar misbruik van te maken: ze beweerden altijd dat het de tweede keer was ... Strubbe was hoofdzakelijk actief in Aartrijke en wijde omgeving, maar door zijn bekendheid had hij een groot gebied met uitschieters tot in Houtave en Reningelst. Hij had het steeds erg druk: zo is een van zijn dochters, die mee was gegaan met de camion, eens achtergebleven op een hof en pas bij thuiskomst realiseerde hij dat hij haar ergens 'vergeten' had. Toen de stiel uit de mode raakte schakelde Willy over op de kweek van zeugen en mestvarkens. Dit hield hij vijftien jaar vol. Omdat zijn twee dochters hem niet zouden opvolgen pakte hij het op zijn 59ste wat kalmer aan. Hij verhuisde in dezelfde straat naar de hoeve Beernaert, en restaureerde die helemaal zelf.

André Tanghe uit de Kortemarkstraat in Torhout

In Torhout was André Tanghe (°1937) als beerhouder actief. André was eigenlijk kalverhandelaar, maar ging ook met beren rond in opvolging van zijn schoonvader Oscar Geldhof. Die was er in 1933 mee begonnen, eerst met de beer te voet, later met paard en kar. Als het ijzelde was er aangepast hoefbeslag nodig, en door de primitieve communicatiemogelijkheden moest hij vaak terug naar dezelfde streek waar hij pas vandaan kwam.

Oscar trok eerst elke morgen naar de melkerij in Veldegem, en bij thuiskomst wachtte hem nog een grote ronde met de beren. Hij was bedrijvig in Zwevezele, Lichtervelde, Gits, Kortemark, Handzame ... In 1945 kocht hij een auto, een Chevrolet waarmee hij zowat elke maand in panne stond. De beren brachten goed op, maar veel aanzien kreeg hij er niet door: de mensen bleven hem het "berenvintje" noemen. Hij kocht zijn beren onder andere bij Willy Strubbe. Gemiddeld had hij vijf beren in bedrijf: twee grote, een middenslag en nog een jonge beer 'in opleiding'. De tweede dek was ook bij hem gratis: geen wonder dat de boeren er hem soms oplegden ... In café 'Het Nieuw Bonjourtje', het ouderlijk huis van zijn vrouw, leerde André de klanten kennen, en is hij beetje bij beetje in de berenstiel terechtgekomen, hoewel de kalverhandel steeds op de eerste plaats kwam.

Het varkensstamboek, een stimulans voor de selectie

Ook met André Debruyne (° 1939) van het hof 'Schiervelde' langs de Diksmuidsesteenweg in Roeselare hadden we een gesprek. André was gedurende zestien jaar voorzitter van de 'Vakgroep van Varkenshouders' en dit op gewestelijk, provinciaal en nationaal vlak. Ooit waren er drieduizend leden alleen al in West-Vlaanderen. Hij is ook veertig jaar bestuurslid geweest van de 'Provinciale Vereniging van Schapenkwekers van West-Vlaanderen', en was een tijdlang schepen van Landbouw in Roeselare.

Onze provincie is steeds toonaangevend geweest in de varkenssector, zegt André. Niet alleen zijn er veel varkenskwekers, er was ook een sterke West-Vlaamse varkensveiling en veel keuringen. Zo was er een grote berenkeuring in Lichtervelde: het feit dat Pol Denolf er woonde was daar niet vreemd aan. En er waren ook veel 'gemachtigde beerhouderijen'. In Roeselare werd de zetel gevestigd van de 'Provinciale Vereniging van Varkenskwekers van West-Vlaanderen'. Ook de provinciale selectiemesterij werd er opgericht langs de Diksmuidsesteenweg, waar de erkende varkensrassen, Belgisch landvarken, Piétrain en Large White getest worden op groei, voederverbruik, vruchtbaarheid, vlees/vetverhouding en slachtrendement. Daaruit zijn de beste berenlijnen voortgekomen. De selectiemesterij werd later verspreid over meerdere locaties o.a. de Roeselaarse landbouwschool, en werd uiteindelijk naar Beitem overgeplaatst.

110

Er is ook een actief West-Vlaams varkensstamboek, met zetel in Beitem, dat zoals hoger vermeld de selectie stimuleert op basis van de resultaten van de selectiemesterij. Op gebied van selectie is het stamboek doorslaggevend. Al de rest, de boerengilden, veekweksyndicaten en de gewestelijke, provinciale en nationale bonden hielden zich bijna uitsluitend met belangenbehartiging bezig (o.a. prijzen, voeding, huisvesting, gezondheidszorg). Het waren dus belangengroepen, die zich weinig aantrokken van selectie. In 1970-71 richtte Omer Dobbelaere een sterke bond op in Roeselare, met in het bestuur o.a. Raphaël Lavens, Willy Cool, en later de grote varkenskweker Frans Snaet.

Keuringen

Op de varkenskeuringen, zegt André Debruyne, besteedden de juryleden vooral aandacht aan de lengte van de varkens en het aantal spenen, ook aan de hespen en carrés, want de beste varkens die meest opbrengen hebben veel hesp en veel carré. Dit is het duurste vlees. Ook de grootte en de groei­kracht zijn belangrijk, evenals het beendergestel. De hoeveelheid spek aan de keel en het buikspek verloren aan belang. Vruchtbaarheid was geen doel bij de selectie, en het beenwerk moest goed zijn maar ook niet overdreven: de varkens werden lichter en kleiner, dus was er minder sterk beenwerk nodig. Zo woog de zeug die kampioene werd op de provinciale varkensprij­skamp in

1947 in Roeselare op de leeftijd van 20 maanden al 450 kilogram! Nu kan dit niet meer.

Subsidies bestonden toen in feite niet: het ging meer om een lichte financiële steun ter aanmoediging. Het Landbouwinvesteringsfonds (LIF) bestond wel, maar dit kwam niet enkel de varkenshouderij ten goede. Maar wie meedeed aan de stamboekwerking plukte er ook de resultaten van, de anderen niet. Een twintigtal varkenskwekers zijn momenteel nog lid van het stamboek, vroeger waren er tweehonderd in West-Vlaanderen.

Beerhouderijen

Vroeger hadden veel boeren een eigen beer, en wie er geen had ging bij een buurman, zegt André Debruyne. Die beerhouderijen waren eigenlijk een soort service aan de klanten. Ze konden doorgaans de beste beren kopen, en door ermee rond te gaan werden de kosten goed terugverdiend. In Lichtervelde was er een gekende berenkeuring. De stamboekkwekers gingen naar de veiling, waar enkel stamboekvarkens toegelaten waren. De beren moesten dus eerst gekeurd worden alvorens op de veiling toegelaten te worden. De beste beren kwamen van de kwekers die aan stamboekwerking deden (hierin speelden de veeteeltconsulenten een grote rol), of werden op fokvarkensveilingen aangekocht. Dit heeft 60 à 70 jaar sterk gebloeid, zegt André Debruyne. Op vandaag is de varkensveiling van West-Vlaanderen niet meer noodzakelijk voor de aankoop van de beren: de K.I.-stations hebben er zelf. Een sanitaire reden ligt aan de grondslag: 'niet meer veel samenscholingen van veel dieren'. De laatste veiling ging door op de Agro-expo in Roeselare. De veiling heeft 50-60 jaar een sterke bloei gekend.

Het probleem van de stressgevoeligheid

De hoge prijzen voor extreem bevelesde karkassen die in België betaald werden dreven de selectie van het Belgisch landvarken naar steeds meer bevelesdheid. Die selectie naar karkaskwaliteit (betere vlees/vetverhouding), met minder aandacht voor groei, voederomzet en vruchtbaarheid, had voor gevolg dat het Belgisch landvarken (en voor de Piétrain gold hetzelfde) over bijna de hele populatie stressgevoelig werd. Dit leverde problemen op bij het vervoer van de varkens naar het slachthuis. Dit ging met nogal wat sterfte gepaard, en het had ook gevolgen voor de vleeskwiteit. We spraken van PSE-vlees: het vlees was te bleek (*pale*), met een zeer slappe consistentie (*soft*) en met een laag waterhoudend vermogen (*exsudative*). Dit water- en tegelijk zoutafstotend vlees is uiteraard niet interessant voor de vleesverwerkende industrie. Het verschijnsel deed zich vooral voor in landen die, onder druk van de vleesmarkt, het meest op bespiering en mager vlees geselecteerd hadden, met name Duitsland en België. In die landen was het prijsverschil tussen gevleesde en minder gevleesde karkassen immers het grootst. In

landen waar het prijsverschil kleiner was kon men wel verder selecteren op vleeskwaliteit.

De halothaantest

Voor het opsporen van de stressgevoeligheid werd in de zeventiger jaren de halothaantest op punt gesteld. Halothaan is een verdovingsmiddel dat bij operaties gebruikt wordt. Hierbij dient hulde gebracht aan Dr. Ph. Lampo (1936-1989) van de Gentse veeartsenijschool, die de test ontwikkelde. Met de halothaantest kan de stressgevoeligheid van de varkens gemeten worden op jonge leeftijd, vanaf acht tot tien weken. Door een narcosemasker laat men de dieren gedurende enkele minuten een mengsel van zuurstof en halothaan inademen. Bij stressgevoelige varkens stijgen hartslag en ademhaling. Ook de lichaamstemperatuur loopt op (*maligne hyperthermie*). In minder dan veertig seconden treden spierspasmen op (kramp) en gaan ze verstijven. Die strekkrampen gelijken op de *rigor mortis* (lijkstijfheid). Stressongevoelige varkens blijven ontspannen, de lichaamstemperatuur blijft normaal en ze slapen rustig door. In het begin van de proefnemingen bleek slechts 3 % van de populatie ongevoelig te zijn aan stress.

Piétrains bleken nog gevoeliger aan halothaan dan het Belgisch landvarken. Uit onderzoek van het Belgisch landras blijkt dat groei en vruchtbaarheid beter uitvallen bij de halothaan-negatieve varkens. Voor voederomzet en vlees/vetverhouding is het omgekeerde waar: halothaan-positieve hebben meer mager vlees en minder vet, ze halen dus een beter klassement. Samengevat: de karkaskwaliteit (vlees/vetverhouding) is beter bij de stressgevoelige varkens, de vleeskwaliteit is beter bij de stressresistente varkens (minder PSE-vlees).

Selectie op stressresistentie

Hierdoor werd het mogelijk om het Belgisch landvarken te selecteren op stressresistentie. Vanaf het einde van de jaren zeventig gebeurde een uitgebreide screening van de varkenspopulatie met de halothaantest, die ook in de selectiemesterijen (o.a. Beitem en Scheldewindeke) en op de bedrijven routinematig uitgevoerd werd. Na verloop van tijd kon men al een kleine groep stressnegatieve zeugen afscheiden binnen de populatie van het Belgisch landvarken. Meestal ging het echter nog om heterozygote of fokonzuiver stressnegatieve dieren (Aa), want de stressongevoeligheid is een enkelvoudige dominante factor. De inzet van stressnegatieve beren voor de fok van productiezeugen zorgde al snel voor een opmars van het stressnegatieve gen in het Belgisch landras.

Vanaf 1 januari 1985 werden die varkens ingeschreven in een apart stamboek 'Belgisch halothaan-negatief'. Zo kwam men geleidelijk tot zeugenlijnen die

homozygoot stressnegatief waren (AA): het Belgisch negatief ras of BN-ras. De stressresistente variant was minder beveleesd dan het stresspositief Belgisch landvarken, maar toch meer dan de andere landrassen. Om stamboekwaardig te zijn moesten ze bovendien veertien goedgeplaatste spenen hebben. Voor het gewoon Belgisch landvarken was twaalf genoeg. De vruchtbaarheid werd bevorderd door kruisingen met stressnegatieve landrassen uit Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië. Britse rassen als Large White, Hampshire (een hoogbenig zwart varken met een brede witte band ter hoogte van schoft, schouder en voorpoten) en Duroc (een rood varken) zijn volledig stressresistent.

De uitbreiding van het stressbestendig Belgisch landvarken, samen met de vraag van de kwekers naar meer vruchtbare zeugen, heeft ertoe geleid dat het stressgevoelig Belgisch landvarken praktisch niet meer voorkomt. Ook bij het Piétrain-ras werd intussen een stressresistente variant ontwikkeld. In 1981-82 werd de halothaantest stopgezet: men kweekte verder met de lijnen die stressnegatief waren. Vanaf 1992 werd ook bloedonderzoek mogelijk: met een DNA-test kan het genotype van de dieren op gebied van stressgevoeligheid opgespoord worden.

Nieuwe ontwikkelingen

In de jaren tachtig kende de Piétrain een tweede opgang met de ontwikkeling van de kunstmatige inseminatie bij varkens. Met K.I. was het verschil in gestalte niet langer een hinderpaal om de extreem beveleesde maar relatief kleine Piétrainberen in te zetten op de grote zeugen van het Belgisch landras. Meer zelfs, door een Piétrain te gebruiken volstond een minder beveleesde zeug om toch tot de beste slachtvarkens te komen. Dus kon men de zeugen terug gaan selecteren op vruchtbaarheid en worpgrootte. De krachtige bespiering van de Piétrainbeer zorgt in combinatie met minder gespierde maar vruchtbare fokzeugen voor slachtvarkens met een goede conformatie van hesp, rug en schouder.

Lijnen en hybriden

Men spreekt van 'lijnen' wanneer een bepaalde groep varkens in een bepaalde richting wordt geselecteerd. Meestal gebeurt deze selectie binnen een lijn op een zeer beperkt aantal kenmerken bijvoorbeeld op worpgrootte, en bij een andere lijn op beveleesdheid. Door het kruisen van die lijnen krijgt men 'hybride' varkens, die beide gewenste kenmerken in zich dragen en bovendien een 'heterosis'-effect vertonen. Dit betekent dat de nakomelingen niet op het gemiddeld niveau van de ouders zitten, maar op een hoger niveau. Wanneer men daarentegen selecteert op worpgrootte en op beveleesdheid, zal de gemiddelde worpgrootte kleiner zijn dan wanneer men op worpgrootte alleen selecteert. Beter is het dus om enerzijds te selecteren op worpgrootte

(bij de zeugen) en anderzijds op beveleedheid (bij de beren), en die dan te kruisen. Het resultaat zal zijn: veel biggen met voldoende vleesaanzet.

Voorbeelden (zie figuren). Een F1-zeug of hybride is het product van een landraszeug en een Large Whitebeer. De F1 wordt dan zelf gekruist met een Piétrainbeer om volvlezige slachtvarkens te krijgen. Op die manier wordt het heterosis-effect gemaximaliseerd. Het kan nog ingewikkelder wanneer de hybride zeug samengesteld is uit twee, drie of vier rassen (rotatiekruising). Hybride zeugen zijn dus het resultaat van een twee- of driewegskruising tussen speciaal geselecteerde lijnen.

In België worden vooral hybride zeugen gebruikt, hybride beren omzeggens niet. Het grootste deel van de Vlaamse varkensbedrijven zet hybride zeugen in voor de productie van slachtvarkens. Die hybriden worden gefokt door gespecialiseerde firma's. Ze worden geselecteerd op vruchtbaarheid, uniformiteit van de biggen, hoge voederopname en lange levensduur. De beren worden geselecteerd op andere eigenschappen, namelijk groei en beveleedheid. Als 'eindberen' voor de productie van slachtvarkens wordt doorgaans gebruik gemaakt van uiterst beveleede beren van een ander ras. In veel gevallen zijn dit Piétrains. Als 'zeugenlijnberen' voor de productie van fokzeugen worden veeleer landrassen of hybride rassen gebruikt.

114

Het Belgisch landras (BL) en het Belgisch negatief (BN) zijn heel goede zeugenlijnrassen, zowel als zuivere raszeug als in kruisingen voor de F1-zeugenproductie. Ze leveren vruchtbare zeugen met een behoorlijk percentage mager vlees en een laag voederverbruik, die ingezet worden voor de productie van zowel hybride fokdieren als F1-vleesvarkens. Daarnaast zijn er de industriële hybriden die ontwikkeld worden door internationale fokbedrijven.

Om slachtvarkens te krijgen met een goede karkas- en vleeskwiteit worden stressnegatieve zeugenlijnen gekruist met sterk beveleede, bij voorkeur stressnegatieve berenlijnen. Op die manier wordt stressongevoeligheid (vleeskwiteit: minder PSE) gecombineerd met volvlezigheid (karkaskwiteit). Momenteel is er maar een beperkte kern overgebleven van het Belgisch positief ras: de zeugenlijnen werden verdrongen door het Belgisch negatief en door hybride zeugen, en bij de beren werd het Belgisch landvarken vervangen door de Piétrain.

Tussen 1996 en 2000 was het aandeel van het Belgisch landvarken in het aanbod van K.I.-beren gedaald van 9 tot 2 %. Het aantal geproduceerde dosissen varkenssperma in de Belgische K.I.-centra overschreed in 2010 voor het eerst de kaap van 2 500 000. Zowat 94 % van dit geproduceerde

sperma was afkomstig van eindberen en werd gebruikt voor de productie van slachtvarkens, de overige 6 % kwam van zeugenlijnberen.

Ook in Groot-Brittannië ontwikkelden zich heel wat rassen met wereldwijd belang: het Large White wordt wereldwijd gebruikt voor de zeugenproductie. De Duroc wordt gebruikt in de USA, maar ook in Europa voor de vleesproductie. Nog van belang in selectieprogramma's zijn de Berkshire en de Hampshire.

De selectie bij Danis

Ik sprak ook met Dr. Martin Fockedey, die veearts is bij het veevoederbedrijf Danis, met hoofdzetel in de Knijffelingstraat in Koolskamp. Zoals bekend is deze firma geïntegreerd in de varkenshouderij. De beren van het Belgisch Piétrain zijn doorgaans stressgevoelig, zegt Dr. Fockedey. Hun gebruik is verminderd omdat voederopname en voederconversie te laag zijn. Daarom wordt veelal ingekruist met de stress-negatieve Piétrain, ontwikkeld door de fokkerijorganisatie PIC (*Pig Improvement Company*). PIC is kort gezegd een bedrijf dat genetica verkoopt, aldus Dr. Fockedey.

Danis koopt zijn jonge zeugen aan bij PIC: ze hebben een goed karkas en ook hun moedereigenschappen zijn heel goed. Gekruist met de Belgische Piétrain zijn de hybriden (de geproduceerde slachtvarkens dus) stress-negatief, maar heterozygoot. Ze worden continu opgevolgd: de lagere groei blijft, maar toch is verschil merkbaar: ze leveren een uitstekend karkas voor de Belgische en Duitse markt, met een hoog vleespercentage.

Wordt daarentegen gekruist met een PIC-Piétrain (een homozygoot stressnegatieve beer) dan ontstaan homozygoot stressnegatieve slachtvarkens. Groei en voederconversie zijn beter: daarom worden die beren 'groeiberen' genoemd. Er gebeurt dus een omschakeling van de stressgevoelige Piétrain naar stressnegatieve groeiberen.

Op de vermeerderingsbedrijven wordt voor de productie van zeugenlijnen vaak een beroep gedaan op het Belgisch landras of kruisingen ervan. Dit betekent dat men de selectie binnen de zuivere rassen niet mag verwaarlozen: ze blijven immers nodig om hybriden te produceren. Dit kan enkel indien het zuiver landras op het bedrijf behouden blijft. Vergeleken met de hybride zeugen, die vaak van buitenlandse afkomst zijn, is een Belgisch negatieve zeug meer bevrucht en ook de moedereigenschappen zijn heel goed. Strenge selectie en verbeteren van de ouderpopulatie blijft dus nodig. Dit is tegenwoordig een kerntaak van stamboeken en fokkerijgroeperingen. Dr. Fockedey vat het zo samen: het oorspronkelijk ras moet behouden blijven om verder lijnen te kunnen produceren.

Het fokbedrijf Luc Maenhout, Oude Bruggeweg te Lichtervelde

Van het fokbedrijf Luc Maenhout aan de Oude Bruggeweg kregen we een schriftelijke reactie, want je raakt er als bezoeker maar moeilijk door het hygiënesas. Maenhout neemt de vrouwelijke kant voor zijn rekening: op het bedrijf worden fokzeugen geproduceerd met een hoge genetische vooruitgang, die bestemd zijn voor de professionele varkenshouders. De beste fokkerijtechnieken worden hiervoor gebruikt: Topigs Norsvin, genomic selection, CT-scan. Deze hoogwaardige zeugen kunnen niet meer op een klassiek varkensbedrijf zelf aangemaakt worden. Door een combinatie van kennis, keuze in genetica en effectieve genendistributie wordt bijgedragen aan de verbetering van het technisch resultaat en een verhoogd rendement in de varkenshouderij (vruchtbaarheid en vleeskwiteit). Het bedrijf Maenhout is een schakel in het geheel waardoor zeugenhouders intussen van 25 naar 35 biggen konden groeien. De nadruk ligt op zelfredzame zeugen met een hoge gezondheid, onder het motto 'steeds meer doen met minder'.

De varkenshouderij vandaag

Over hoeveel varkens het gaat

In de Belgische landbouw is de varkenshouderij een van de belangrijkste sectoren, met een gemiddelde jaarlijkse productie van 1,5 miljard euro, wat neerkomt op 35,9 % van de dierlijke productie of een vijfde van de totale Belgische landbouwproductie. Zowat 93 % van de Belgische varkenshouderij bevindt zich in het Vlaams landsgedeelte, en was daar in de periode 2006-2013 goed voor gemiddeld 27 % van de totale landbouwproductie.

De varkensstapel in Vlaanderen was het hoogst in 1999 met 7,4 miljoen stuks. Daarna was er een jaarlijkse daling tot 2004, vooral in 2000 en 2001, waarbij het aantal varkens afnam tot 6 miljoen. Die afname is te wijten aan het gevoerde milieubeleid wegens de mestproblematiek, beleidsmatig gestimuleerd door de Vlaamse overheid via de opkoopregeling. Hierbij werden 42.161 zeugen en 344.340 mestvarkens uit productie genomen. Na 2004 trad een stabilisatie op, waarbij het aantal varkens nog maar licht afnam. Tussen 2000 en 2007 was de varkensstapel met 15,1 % afgenomen. Volgens de landbouwtekening in mei 2007 waren er 5.897.632 varkens in Vlaanderen, op 6.099 bedrijven.

Vanaf 2008 was er weer een stijging, met 6 % groei tussen 2008 en 2012. Dit was het gevolg van het MAP III in 2007, waardoor varkensbedrijven weer mogen uitbreiden op voorwaarde dat ze hun mest verwerken. Het ging hier in hoofdzaak om mestvarkensbedrijven, het aantal zeugen is blijven dalen door de verplichte omschakeling naar groepshuisvesting vanaf 2013. In 2013 was er weer een lichte terugval met 2,3 %.

Dit alles brengt mee dat het aantal varkens globaal met 12 % gedaald is: van 7,4 miljoen in 2000 naar 6,5 miljoen in mei 2013. Het aantal varkensbedrijven nam in die periode af met de helft, tot 5.091 vestigingen in mei 2013. Dit heeft geleid tot schaalvergroting: het gemiddeld aantal varkens per bedrijf ging omhoog van 720 in 2000 naar 1.273 in 2013. Het aandeel van de bedrijven met meer dan 2000 varkens steeg in die periode van 7 naar 19 %.

West-Vlaanderen had in 2014 bijna drie keer meer varkens dan inwoners: 3,4 miljoen stuks tegenover 1,16 miljoen inwoners. In 2000 waren er nog 3,86 miljoen varkens, maar na de dioxinecrisis daalde de varkensstapel als gevolg van een zgn. warme sanering: varkenshouders werden vergoed door de Vlaamse overheid om vrijwillig hun bedrijf stop te zetten. Vanaf 2006 werden weer meer varkens gehouden, maar daalde het aantal varkensbedrijven, vooral in West-Vlaanderen.

Evolutie van het aantal varkens in de gemeente Lichtervelde

Gegevens van de landbouwtellingen:

	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Totaal aantal varkens	64382	64790	82344	85409	88825	75868	76228
Biggen van minder dan 20 kg	9154	9629	12529	15799	17372	16886	18638
Varkens van 20 kg tot minder dan 50 kg	26540	20564	19457	22859	25814	15899	16509
Mestvarkens	24788	30548	45442	41724	39521	37634	35682
Fokvarkens van 50 kg en meer	3900	4049	4916	5027	6118	5449	5399
Beren	167	156	418	104	69	43	30
Zeugen	3733	3893	4498	4923	6049	5406	5369

Gespecialiseerde varkensbedrijven

Tot 1980 stond de boer in zowel voor de productie van mestvarkens als voor de opfok van nieuwe zeugen. Sindsdien is er specialisatie, met drie types varkensbedrijven. De fokvarkensbedrijven of vermeerderingsbedrijven (zeugenbedrijven) produceren de biggen. Ze vertegenwoordigen 5,9 % van de varkensstapel. De mestvarkensbedrijven kopen de biggen op om ze af te mesten tot slachtrijpe varkens. De gesloten varkensbedrijven produceren

zelf de biggen en mesten ze ook af. Beide laatstgenoemde categorieën vertegenwoordigen ongeveer 75 % van de varkensstapel.

De veevoederindustrie

De veevoederindustrie is de belangrijkste toeleverancier van de varkenshouderij. In 2013 waren er in België meer dan 125 mengvoederproducenten, en er werken meer dan 2.800 mensen in de sector. De productiewaarde van de veevoederindustrie bedraagt 4.417,2 miljoen euro.

In 2012 produceerde de veevoedersector 6,6 miljoen ton mengvoerders, waarvan 3,7 miljoen ton varkensvoeder, of 56 %. Ten opzichte van 2006 steeg de veevoederproductie in het algemeen en de productie van varkensvoeder in het bijzonder met respectievelijk 10,4 % en 8,9 %.

In 2012 was 23,3 % van de varkensvoerders bestemd voor biggen en 76,7 % voor varkens. Hiervan was 97 % bestemd voor de binnenlandse markt. Maar ook de export ging omhoog, bijna een verdubbeling sinds 2006. Ook het binnenlands verbruik gaat in stijgende lijn.

De prijzen voor de varkens

De prijs die een Belgische varkenshouder ontvangt voor een mestvarken wordt bepaald door vraag en aanbod op de Europese markt. Duitsland is marktleider, wat betekent dat de prijs die daar betaald wordt bepalend zal zijn voor de andere Noord-Europese landen: Denemarken, Frankrijk, Nederland en ook België.

De hoge prijzen die in 1996 en 1997 nog gehaald werden waren o.a. het gevolg van een varkenspestuitbraak in Nederland, en werden gevolgd door een sterke prijsdaling in 1998 en 1999. In 2006 waren de prijzen relatief gunstig, maar 2007 en 2008 waren crisisjaren in de varkenssector. Zowel in de vermeerderings- als in de vetmestingsbedrijven stond de rentabiliteit onder druk: lage prijzen en bovendien torenhoge energie- en voederkosten.

De Belgische varkenshouders kregen in 2012 gemiddeld nog 1,60 euro per kg of 160,51 euro per slachtvarken. In 2013 bracht een varken gemiddeld 2,1 euro minder op dan in 2012, een daling van 1,3 %, en in 2014 gemiddeld **18,4 euro minder** dan in 2013, een daling van niet minder dan 11,6 % !

De reden voor deze terugval is de Russische invoerstop van varkensvlees uit de Europese Unie. In februari 2014 sloot Rusland zijn grenzen voor levende varkens en varkensvlees omdat er Afrikaanse varkenspest vastgesteld was bij wilde zwijnen in Polen en in Estland, Letland en Litouwen. Rusland was goed voor ongeveer 23 % van de totale Europese uitvoer van levende varkens en

varkensproducten. In augustus van hetzelfde jaar sloot Rusland bovendien zijn grenzen voor verschillende landbouwproducten uit Europa, als reactie op de Europese sancties wegens het conflict in Oekraïne. Daardoor is er een toegenomen aanbod van varkens en varkensvlees gekomen op de Europese markt.

De voederprijzen

De varkenshouderij wordt geconfronteerd met almaar stijgende veevoederprijzen, terwijl de prijs voor het afgeleverde product deze tendens niet volgt. Bij veel varkenshouders staat het water intussen aan de lippen. De veevoederindustrie, die in grote mate geïntegreerd is binnen de sector, neemt in het extreme geval de varkens over, waardoor de varkenshouder werknemer wordt op zijn eigen bedrijf. Dit wordt 'loonweek' genoemd.

De voederkost bedraagt gemiddeld 49,3 % van de totale kosten bij de fokvarkensbedrijven, 52,2 % bij de mestvarkensbedrijven en 64,3 % bij de gesloten bedrijven. Ook de aankoop van de biggen op de mestvarkensbedrijven is duur, gemiddeld een derde van de totale kosten. Ook de energiekosten rijzen sinds 2007 de pan uit.

De kostprijs van het varkensvoeder hangt nauw samen met de prijsevolutie van de grondstoffen op de internationale markt, waarbij tarwe, gerst, maïs en soja de belangrijkste basisstoffen zijn. De veevoederfabrikanten kunnen echter de samenstelling van de voeders aanpassen door duurdere grondstoffen te vervangen door goedkopere.

De stijging van de voederprijzen begon eind 2006 en nam zeer sterk toe in 2007. Het hoogtepunt kwam in april 2008: meer dan 300 euro per 1000 kg zeugen- en varkensvoeder (+ 55 % ten opzichte van 2006), en meer dan 400 euro per 1000 kg biggenvoeder (+ 38 % ten opzicht van 2006).

Halfweg 2010 zijn de grondstoffenprijzen en de prijzen van het voeder opnieuw sterk de hoogte in gegaan, met een korte stabilisatie in 2011, om een piek te bereiken in januari 2013. Vergeleken met 2006 was er toen al een stijging van 91 % voor het mestvarkensmeel, 88 % voor het zeugenmeel en 75 % voor het biggenmeel.

In december 2014 waren de prijzen voor het zeugen- en biggenvoer 33 % hoger dan in 2006. Mestvarkensmeel was 35 % duurder. De belangrijkste basisgrondstoffen waren in december 2014 42 % hoger dan in 2006. Sinds november 2014 gaan de prijzen voor de drie types varkensvoeder met de internationale grondstoffennoteringen steeds verder in stijgende lijn.

De voederkost is in België hoger dan in Nederland, Denemarken en Frankrijk. Door de onbeperkte voeding en een relatief lagere groei per dag ligt de voederconversie bij ons niet zo goed. De hogere voederkost wordt echter gecompenseerd door een lagere arbeidskost.

De situatie op de varkensbedrijven

Fokvarkensbedrijven vallen het minst rendabel uit. In de periode 2007-2013 slaagden deze bedrijven er niet in met hun opbrengst de kosten te dekken, op 2009 en 2012 na. In 2010 werd 31 euro per zeug verloren. In 2013 waren de resultaten opnieuw negatief, door 3 % hogere kosten en een 3,9 % lagere opbrengst in vergelijking met 2012. In 2014 daalden de kosten met 7,8 %, maar de opbrengst lag ook 11,5 % lager.

Vetmestingsbedrijven en gesloten bedrijven zijn de minst onrendabele bedrijfstak. Over de periode 2007-2012 konden ze met hun opbrengst uit de kosten komen. Vooral in de periode 2008-2010 waren de kosten eerder laag. Het jaar 2008 konden ze afsluiten met weliswaar een mindere opbrengst maar ook met minder kosten. In 2012 was de opbrengst per varken het hoogst, maar door de gestegen kosten werd dit toch geen hoogvlieger. 2013 was een rampjaar, met de hoogste kosten in zeven jaar en een lage opbrengst. In 2014 daalden de kosten in vergelijking met 2013: 9,9 % op de vetmestingsbedrijven en 11,6 % op de gesloten bedrijven. Maar ook de opbrengst ging achteruit met 11,6 %. De rentabiliteit bleef dus in 2014 op ongeveer hetzelfde niveau als in 2013.

Van zeugen en beren

De zeug

Een zeug wordt geslachtsrijp als ze zeven maanden oud is. De geslachtelijke cyclus herhaalt zich om de drie weken, het hele jaar door. De bronst (oestrus) of *berigheid* duurt twee tot drie dagen: gemiddeld 40 tot maximaal 66 uur bij een oudere zeug, 24 tot 36 uur bij een eerstelingszeug of *gelt*. In die periode moet de zeug gedekt worden door de beer, of geïnsemineerd langs kunstmatige weg. In de wintermaanden is de intensiteit van de bronst geringer.

Ook bij het varken zit het tussen de oren. Diep in de hersenen bevindt zich de *hypofyse*, een endocriene klier die het **follikelstimulerend hormoon** (FSH) produceert en dit in de bloedbaan afgeeft. De eierstokken (ovaria) zijn bij het varken druiventrosvormig en purperrood door de grote hoeveelheid bloedvaten. Ze liggen heel los en beweeglijk in de buikholte. Door het FSH gaan de follikels in de ovaria rijpen tot eicellen. Hierbij kunnen ze tot één centimeter uitpuilen. In de follikels worden **oestrogenen** geproduceerd. Als

de oestrogeenproductie maximaal is begint de hypofyse het **luteïniserend hormoon** (LH) aan te maken. Dit zorgt voor de eisprong of ovulatie, die veertig uur na de LH-piek optreedt. De follikels springen open en laten de eicellen vrij. Zeugen hebben tien tot twintig ovulaties. Die gebeuren op de tweede dag van de bronst, als ongeveer 2/3 van de totale bronstduur is verstreken, of 24 tot maximaal 64 uur na het begin van de bronst. Het eispronggebeuren neemt vijf tot tien uur in beslag.

Na de eisprong wordt elke follikel omgevormd tot een *corpus luteum* (geel lichaam), wat het ovarium sterk in omvang doet toenemen. In de corpora lutea wordt **progesteron** geproduceerd. Progesteron en oestrogenen beïnvloeden het baarmoederslijmvlies om de innesteling van de vruchten voor te bereiden. Worden de eicellen bevrucht, dan blijven de corpora lutea de hele dracht door bestaan. Deze *corpora lutea graviditatis* blijven hormonen produceren, en spelen een beslissende rol in het behoud van de dracht tot aan de geboorte. Bij de koe en de merrie is dit veel minder het geval. Wegname van de eierstokken (ovariectomie) bij een drachtige zeug heeft ten allen tijde abortus tot gevolg. Is er geen dracht dan produceert de baarmoeder **prostaglandine** dat de corpora lutea doet wegwijnen. De hormonenproductie van de corpora lutea valt bijgevolg stil en de cyclus herbegint.

Wordt de zeug op het juiste moment gedekt door een vruchtbare beer, dan is er een optimale kans op bevruchting. Die vindt plaats in de eileiders, die de eierstokken met de baarmoeder verbinden. Dit is zo bij alle huisdieren, en ook bij de mens. De bevruchte eicellen of *zygoten* dalen vervolgens af naar de baarmoeder (*uterus*), waar ze ongeveer veertig uur na de ovulatie aankomen. Ze verkeren dan al merendeels in het viercellig stadium. De eerste dagen blijven ze nog in de top van de baarmoederhoornen, maar tussen de zevende en de twaalfde dag gaan de vruchten zich verdelen over het hele baarmoederslijmvlies. De baarmoederhoornen zijn heel lang bij de zeug: ze lopen kronkelig in de lengte-as van het lichaam. Tijdens de eerste twee weken van de dracht moeten tenminste vier tot vijf embryo's aanwezig zijn om regressie van de corpora lutea te voorkomen. Als er onvoldoende embryo's aanwezig zijn op de twaalfde dag wordt de dracht niet in stand gehouden. Tijdens de dracht blijven nog steeds follikels ontwikkelen tot ongeveer een halve centimeter diameter, maar ze ovuleren niet.

De dracht bij het varken bedraagt gemiddeld 115 dagen, of drie maanden, drie weken en drie dagen. De lactatieperiode duurt maximaal dertig dagen. De eerstvolgende bronst na de geboorte doet zich voor wanneer de biggen vier tot zeven dagen gespeend (van de zeug weggehaald) zijn. Het varken vertoont een *lactatie-anoestrus*: geen nieuwe bronst zolang de biggen zuigen. Bij het paard is dit niet zo: een merrie komt acht tot veertien dagen na de geboorte van het veulen in bronst, en kan dan opnieuw gedekt worden.

Dit betekent dat een zeug maximaal 2,4 worpen per jaar kan voortbrengen, gemiddeld is dit minder: van 1,8 tot 2,0 (= worpindex: aantal worpen per zeug per jaar). Over de hele levensduur van de zeug zijn dat gemiddeld vier tot vijf worpen.

Gemiddeld worden acht tot twaalf biggen geboren: bij de firma Danis moeten de zeugen twaalf spenen hebben, zegt Dr. Fockedeey. Gemiddeld zijn er een tiental biggen: gelten of jonge zeugen brengen gemiddeld 0,75 tot één big minder voort dan oudere. Er zijn echter duidelijke rasverschillen: bij Piétrainzeugen bedraagt de gemiddelde worpgrootte negen biggen.

De gemiddelde speenleeftijd bedroeg 26,7 dagen in 2007 en 23,9 dagen in 2013. Bij Danis worden de biggen gespeend als ze 21 tot 28 dagen oud zijn. Van de levend geboren biggen sterft gemiddeld 15 % voor ze het afleveringsgewicht van 20 à 22 kg hebben bereikt. 2/3 van deze sterfte vindt plaats de eerste dagen na de geboorte.

Het aantal grootgebrachte biggen per zeug en per jaar (= productiegetal) ging in de loop der jaren steeds omhoog. In 2001 was dit 18 biggen per zeug, in 2007 was dit al 21,4 en in 2013 niet minder dan 24,6. Met eersteklas fokmateriaal, zoals aanwezig bij Danis, wordt momenteel gestreefd naar dertig gespeende biggen per productieve zeug per jaar, besluit Dr. Fockedeey.

De beer

Bij varkens zitten er vreemde kronkels in het paringsapparaat. De beren boren hem er letterlijk in. Ze hebben een fibro-elastisch geval met een unieke spiraaltop die er als een kurkentrekker uitziet en zich tijdens sexuele ontmoetingen diep binnen de vagina in de baarmoederhals boort.

Uit: John Sparks "Dierlijke passie en paring" (1977), vertaald door Midas Dekkers.

Het uiteinde van een varkenspenis is kurkentrekkervormig, naar links gewonden. De *cervix* (baarmoederhals) bij de zeug is ongeveer twintig centimeter lang, veel langer dan bij de koe, en heeft aan de binnenkant een schroefvormig verloop. Zeug en beer zijn dus helemaal op elkaar ingesteld. Bij het begin van de paring voert een beer stotende bewegingen uit in de vagina, waarna de penis als een kurkentrekker zeer diep in de cervix binnendringt, tot in de baarmoeder. De beer is een '*uterus-bezaaier*' in tegenstelling tot de stier, die een '*cervix-bezaaier*' is.

Dan volgen er verschillende ejaculatiegolven. Eens de ejaculatie aan de gang is, zit de beer zeer stil en voert hij geen copulatiebewegingen meer uit. Wel kan men de ejaculatiegolven volgen door de zichtbare contracties van urethra

(urineleider) en anus en ook aan het knippen met de oogleden. Vroeger zegden de boeren: 'iedere keer als hij knippert komt er een big bij'. De paring bij varkens duurt lang, soms zelfs een kwartier.

Tijdens de ejaculatie wordt het sperma verdund door toevoeging van secreties uit de 'accessoire geslachtsklieren': de zaadblaasjes, de prostaat en de Cowperklieren of bulbo-urethrale klieren, die bij de beer vergeleken met andere diersoorten goed ontwikkeld zijn. De beer levert een gefractioneerd ejaculaat af. De voorfase bestaat uit een geelachtig secreet uit de urethrale klieren en bevat heel weinig zaadcellen. De tweede fractie, die het grootste deel van de spermacellen bevat, is vermengd met secreet uit de zaadblaasjes en de prostaat. De Cowperklieren contraheren laatst en scheiden hun gelatineus secreet, ook *tapioca* genoemd, in de derde fractie af. Meer dan de helft van het ejaculaat bestaat uit een gelatineachtig massa, waardoor het totaal volume kan oplopen tot 500 milliliter, een record bij onze landbouwhuisdieren.

Bij het dekken trekt de baarmoeder samen om het sperma in de richting van de eileiders te stuwen, waar zoals hoger vermeld de bevruchting moet plaatsvinden. Dit is geen overbodige luxe: bij een uit de kluiten gewassen zeug bedraagt de afstand van cervix naar eileiders al gauw één meter.

Onderzoek van de jonge beren

123

Gemiddeld verschijnen de eerste spermacellen in de buisjes van de testikels als de beer ongeveer twintig weken oud is. Op 25 weken produceren de beren bijna allemaal sperma. De teelballen zijn dan ook al relatief zwaar, tot 400 gram. Jonge beren dekken al op een leeftijd van zes à zeven maanden. Ze zijn dan al goed driftig, maar ze geven dun en onrijp sperma, meestal onvoldoende om te bevruchten (dit heet *juvenile onvruchtbaarheid*). Bovendien raken ze snel uitgeput. Beren mogen niet voor de dekdienst gebruikt worden voor de leeftijd van acht tot tien maanden.

In 60 tot 70 % van de gevallen is de beer de hoofdschuldige als er problemen rijzen met de vruchtbaarheid op een bedrijf. Nog meer dan voor de vrouwelijke fokdieren is dus een strenge selectie geboden van de beren, niet enkel op afstamming maar ook op vruchtbaarheid. Elke nieuwe beer wordt grondig onderzocht: de minste afwijking aan het geslachtsapparaat betekent uitsluiting. Te kleine (*microrchie*) of minder goed ontwikkelde teelballen (*hypoplasie*) zijn een reden voor eliminatie. 'Binnenberen', waarbij een bal gedurende het afdalingsproces in de buikholte of het lieskanaal blijven steken is, zijn waardeloos: de bevruchtungskansen zijn gering en bovendien is de aandoening erfelijk.

De beerhouders lieten jonge beren, beneden acht of negen maanden, gewoonlijk eens proefdekken. Niet zelden werd hiervoor een goed berige, oude zeug gebruikt. Wie te traag uitviel of onvoldoende libido aan de dag legde ging er onverbiddeijk uit. Ze keken of de beer bij het dekken voldoende uitlengt en of er werkelijk een ejaculatie gebeurt. Want sommige beren vertonen een goede libido, bespringen de zeug, brengen de penis in maar blijven dan enige tijd hangen zonder te ejaculeren. Het komt ook voor dat een beer al ejaculeert zonder dat zijn penis in de vagina zit: de spermalozing geschiedt dan tegen de achterhand van de zeug of soms zelfs binnen het preputium van de beer (de voorhuid). Sommige jonge beren springen zelfs op de kop van de zeug, maar dat verdwijnt door ervaring. Een zeug is maar goed gedekt als men tijdens en na de dekking geen spermaverlies ziet. Een droge vloer kan hierbij helpen.

Het gebruik van de beer

Op een leeftijd van negen à dertien maanden kan een beer twee tot drie maal per week dekken. Beren van dertien tot dertig maanden kunnen vier à vijf dagen achter elkaar dekken zonder bezwaar voor bevruchtingspercentage of aantal geboren biggen, maar hebben daarna een even lange periode van rust nodig. De grootste spermaproductie wordt gerealiseerd door twee maal dekken per dag, maar na vijf dagen moeten vijf dagen rust volgen. Vanaf de leeftijd van dertig maand begint de productiviteit van de beren af te nemen, en moeten ze minder intensief gebruikt worden. Ideaal is twee à drie dagen na elkaar, gevolgd door twee à drie dagen rust. Te lange perioden van dekrust zijn evenmin goed: als het meer dan een maand duurt gaat de vruchtbaarheid bij de eerste dekkingen erop achteruit.

Natuurlijke dekking is goed, op voorwaarde dat het sperma van goede kwaliteit is, en er voldoende tijd gelaten wordt tussen de dekkingen. Het berenhok moet minstens zes vierkante meter groot zijn, zelfs tien vierkante meter als dit tevens het dekhok is. Een ingestrooid hok geeft de beste resultaten. De temperatuur in de berenstal moet lager zijn dan bij de zeugen. Langdurig hoge buitentemperaturen tasten de kwaliteit van het sperma aan. Dus in de zomer moeten de beren in een koele, goed geventileerde ruimte gehouden worden. Lage temperaturen hebben geen invloed. Tenslotte moeten de beren over goed beenwerk beschikken, en de dekafdeling mag geen gladde vloer hebben. Alles dient zich af te spelen in een rustige en stressvrije omgeving.

Natuurlijke dekking is echter een arbeidsintensief gebeuren. De zeug moet op het gepaste moment bij de beer gebracht worden (zie verder), en voor een goed resultaat zijn twee dekkingen nodig in 24 uur, met minimum acht tot twaalf uur ertussen. Die tweede dekking gebeurt bij voorkeur door dezelfde beer. Wordt een andere beer gebruikt dan presteert die soms minder goed, mogelijks door de geur van zijn voorganger die op de zeug blijven hangen

is. Men heeft dan ook geen zekerheid over de individuele vruchtbaarheid van beide beren. Het is evenmin goed als een beer vrij rondloopt tussen de zeugen, zoals een stier bij de koeien. Een beer hoort gescheiden te leven van de zeugen, anders verliest hij te veel sperma. Twee tot drie keer dekken per dag is het maximum, en de kwaliteit van het sperma gaat achteruit als hij te veel dekt. Ook kan ziekteoverdracht gebeuren tussen zeug en beer.

De individuele prestaties van de beren kunnen tamelijk uiteenlopen. De dagelijkse spermaproductie hangt af van de leeftijd, en van het gewicht van de testikels en de accessoire geslachtsklieren. Vermits het aantal zeugen per bedrijf toeneemt en er doorgaans twee maal gedekt moet worden dreigt het gebruik van de beren bij natuurlijke dekking te intensief te worden, wat gevolgen heeft voor de bevruchtingresultaten. Een fok- of vermeerderingsbedrijf dat uitsluitend met natuurlijke dekking werkt, heeft één volwassen beer nodig per 20 à 25 zeugen. Bij natuurlijke dekking kan een percentage werkelijke dracht behaald worden van ruim 85 à 90 % (niet terug bronstig worden van de zeugen dertig tot zestig dagen na de eerste paring).

Op de beerhouderijen

Op de vroegere beerhouderijen waren de dekberen aan voortdurende stress onderhevig door concurrentie met de andere beren en het transport naar de zeugen. Ze waren ook permanent blootgesteld aan temperatuurverschillen. Hun spijsvertering ging soms in een knoop liggen, wat dan weer invloed had op de zaadproductie. De beren hadden een uitgebalanceerde voeding nodig zodat hun conditie op peil bleef, niet te schraal en niet te vet. Te zware dieren hadden een lagere libido en kregen eerder problemen aan de gewrichten. Tenslotte moest ervoor gezorgd worden dat de zaadproductie op peil bleef, kwalitatief en kwantitatief, en dat de beren lang bleven meegaan.

André Debruyne vertelt dat de vrouwen van de beerhouders thuis bleven om de telefoon op te nemen. Ze waren echter ook de toegewijde verzorgsters van de beren. Zo maakte de schoonmoeder van Marcel Decloedt dagelijks warm eten voor de beren klaar met lijnzaadolie erin gemengd. Maria De Meyer was voortdurend in de berenstal aan het werk, en had oog voor alles: zo hadden de beren af en toe erg te lijden onder schurft. Goede voeding betekende goede varkens. Laura Frickelo, de vrouw van Willy Strubbe, gaf de beren zoete melk en mengde zelf hun eten, met haver en vis, om te kunnen concurreren met Pol Denolf. Ook bij Strubbe werden de beren goed verzorgd. Luizen waren een groot probleem: periodisch werden de beren gewassen en kwistig bepoederd met DDT.

Ook drinkwater is belangrijk: een beer kan 13 tot 17 liter per dag drinken. Water wordt uitgescheiden via urine, mest, uitgeademde lucht en sperma: ongeveer zes liter per zestig kilogram lichaamsgewicht per dag. Als te weinig water opgenomen wordt, krijgen ze problemen aan de urinewegen, de

voederopname vermindert en de zaadproductie daalt.

In de tijd van de rondreizende beerhouders werden de beren zonder stress van hun hok naar de vrachtwagen geleid. Eens ter plaatse werden ze rustig afgeladen. De zeug nodigde de beer uit door stil te staan, en binnen het kwartier was de klus geklaard. De zeugen werden ook in één moeite geringd door de berenhouder. Een neusring moest het wroeten beletten: de varkens hadden toen nog buitenbeloop. Sommige beren gingen letterlijk dood van de stress, zegt Laura Frickelo. Ze waren *'te wel'*. Vooral de *'dikbillen'* van André Dejonckheere (Aartrijke) waren te mager en te teer. Ze leverden veel vlees, maar hadden af te rekenen met stress en sterfte. Het waren dus heel gevoelige, kwetsbare dieren. De beren van Albert Claeys (Kortemark) waren robuuster.

Gevaarlijke dieren

Het werken met de beren was niet zonder gevaar: er waren kwade en brave beren. Ze waren vooral gevaarlijk in het gezelschap van andere beren, want dan speelde jaloezie hen parten. *Ze konden speekselen en smekken van jalousie*, zegt Laura Frickelo. Marcel Decloedt vertelt dat in Koekelare een beer na gedane arbeid weer op de vrachtwagen geleid werd. Hij werd echter opeens kwaad en sprong op *'Casteeltje'*, die naast de berenkar stond. De man werd ernstig gewond: zijn pancreas was geraakt, en drie jaar later is hij overleden. Danny Tommeleyn is ooit aangevallen door een beer, die woest werd omdat hij een zeug niet kon dekken, vertelt Marcel.

Ook Willy Strubbe is eens op het nippertje moeten wegspringen, en zijn vrouw Laura werd zelfs een been afgeslagen: het litteken is er nog steeds. Door dit been minder te belasten kreeg ze ook letsels in haar rug. In het ziekenhuis kon niemand geloven dat een varken de oorzaak was van de ellende. Het gevaarlijkst waren de slagstanden of *snakkers*. Doorgaans werden die elk jaar afgenepen met de draadtang, maar ze groeiden telkens terug. De tanden afdoen was een werkje voor Marcel Decloedt. De beren werden vooraf verdoofd, niet met *Stresnil*, het product van Janssen Pharmaceutica, maar met *'veel beter spul'* van de firma Intervet, waarvan een zekere Sintobin toen de vertegenwoordiger was.

Ziekten

Beren die ziek geweest zijn en koorts gehad hebben, bv. door vlekziekte, geven vaak een week of zes daarna slecht sperma. Het spermavormend weefsel kan door hoge en langdurige koorts heel veel schade oplopen. Vooral de jonge vormen in de spermatogenese zijn koortsgevoelig. Tijdens de koortsperiode weigeren de beren doorgaans te dekken. Verminderd dekvermogen treedt ook op bij erge vormen van schurft, longontsteking

en hartfalen, belastingsmyopathie (een acute spieraandoening), arthrose of arthritis bv. van het hakgewricht, ontsteking van de tussenklauwstreek (*panaritium*) en acute necrose van de rugspieren (de carré). Een verminderd bevruchtungsvermogen is er bij ontsteking en misvorming van voorhuid of penis, waardoor de beer zich niet meer kan vastzetten in de cervix. Dit is soms te wijten aan contact met zeugen met een vaginale ontsteking.

Belangrijk tenslotte is ontsteking van de testikels ten gevolge van brucellose. In het kader van de veeziektenbestrijding werd jaarlijks bloed getrokken voor onderzoek op deze bacterie (*Brucella suis*) die onder meer via het sperma uitgescheiden wordt. Omdat veearts Paul Goethals (1926-2005) het te druk had deed Willy Strubbe de bloedafnames zelf, met een mesje onderaan de staart. In 1973, na twintig jaar beerhouderij, kwam veeartsenijkundig inspecteur Gabriël Carlier (1927-2009) over de vloer na een geval van besmettelijk verwerpen. Laura, die er al een tijdje wilde mee ophouden, zag haar kans schoon. Het bedrijf werd inderdaad opgedoekt. Pol Denolf kwam nog zes à acht beren kopen, en de rest ging naar het slachthuis. Tot vijf jaar na de stopzetting waren er nog altijd boeren die opbelden, zegt Laura.

De betekenis van de beerhouderijen is door de ontwikkelingen in de varkenshouderij sterk afgenomen, en is later zelfs helemaal verdwenen. Uit het oogpunt van ziektebestrijding is deze ontwikkeling gezond te noemen.

Wanneer moet een zeug bij de beer ?

Deze vraag is cruciaal voor iedere zeughouder. Kennis van de uiterlijke veranderingen en van het gedrag van een berige zeug is onontbeerlijk voor een goede bronstdetectie. Eén van de eerste symptomen van de naderende berigheid is de rode opgezwollen vulva, hoewel dit individueel kan verschillen. Die verandering zien we vooral bij jonge zeugen (*gelten*), bij oudere veel minder. Soms is er een heldere slijmerige uitvloeï aanwezig. Deze symptomen zijn vooral een aanwijzing dat de berigheid eraan komt: ze treden op één tot drie dagen voor het begin van de berigheid, en verdwijnen vaak geleidelijk op de eerste of tweede dag van de bronst.

Tijdens de berigheid verandert het gedrag van de zeug. Ze wordt nerveus en onrustig, en laat de voederbak onaangeroerd staan. Terwijl de andere zeugen rustig neerliggen staat ze veel recht, en ze is attent op wat rond haar gebeurt. Vaak maakt ze grommende (en 'knorrende') geluiden. Waar het mogelijk is bespringt ze andere zeugen. Aristoteles (4de eeuw na Christus) beschreef al de typische houding van een bronstige zeug: ze houdt haar kop scheef, ze zet haar oren rechtop en draait ze naar achter. Later blijft de zeug graag staan bij flankpalpatie en druk op de rug, en ze is slechts met geweld van haar plaats te krijgen. Dit wordt 'het staan' genoemd. Deze *sta-reflex* is het signaal om er de beer bij te halen.

De beer begint zijn edele verleidingskunsten met geslobber aan haar bek en zwaar gehijg in haar gezicht. Als de zeug zin in sex heeft, blijft ze met gebogen rug stokstijf staan en geeft zijn zinnelijke mondgeur haar een glazige uitdrukking in haar kleine kraalooogjes. Het spul dat haar het hoofd op hol brengt wordt in feite in de grote ballen van de beer gemaakt, maar verhuist met de bloedstroom naar de speekselklieren, waar het uiteindelijk voor de copulatie met zijn rijke bekschuim wordt uitgescheiden. Wanneer het vrijende paartje, gedreven door wederzijds verlangen, de koppen snuffelend bijeen steekt, vangt de zeug een neusvol erotisch geparfumeerde adem van haar minnaar op. Zodra de lucht haar heeft bezwijmeld, neemt de beer haar zonder verdere plichtplegingen.

Uit: John Sparks "Dierlijke passie en paring" (1977), vertaald door Midas Dekkers.

Wanneer de beer opgewonden is komt er schuim rond zijn muil, veroorzaakt door overmatige speekselproductie en bewegingen van de kaken. De beer scheidt 'feromonen' (geurstoffen) of *androstenonen* af via het speeksel en de urine. Die androstenonen worden onder andere gevormd in de klieren van de voorhuid. Ze zijn een uiterst belangrijke prikkel bij het varken: ze stimuleren de berigheid van de zeug. Na een soort voorspel, waarbij de beer de vulva besnuffelt en de zeug enkele keren met de snuit onder de buik en tussen de achterpoten stoot, legt hij zijn kop op het kruis van de zeug en bespringt haar. Een zeug die niet in bronst is zal deze avances met veel geschreeuw afwijzen en weglopen. Soms draait het zelfs uit op een vechtpartij. Een berige zeug, onder de indruk van de 'visuele, olfactorische, akoestische en tactiele prikkels' uitgaande van de beer, blijft stokstijf staan om het bespringen door de beer, het inbrengen van de penis en de langdurige dekking mogelijk te maken. De berigheid is dus de periode van de cyclus waarin de zeug een sta-reflex heeft voor de beer. Omgekeerd, wanneer een zeug in aanwezigheid van een beer geen sta-reflex vertoont, is ze niet in bronst.

Dit 'staan' kan ook zonder beer door de varkenshouder uitgelokt worden door de zeug in de onderbuik te stoten, op de rug en de flanken te duwen, en zelfs op het kruis van de zeug te gaan zitten of er een zak op te gooien. Weliswaar wekt dit steevast de lachlust op van niet ingewijden, maar deze berigheidstest is van groot praktisch nut. Het staan kan maar gedurende 2/3 van de totale bronstduur door de mens opgewekt worden: bij het begin en op het einde van de bronst kan dit enkel door een beer. De sta-reflex duurt twaalf tot dertig uur, en minder lang bij jonge zeugen, zegt Dr. Martin Fockedeey.

Het ideaal tijdstip voor dekking of inseminatie is de periode waarin zoveel mogelijk vruchtbare eicellen zoveel mogelijk vruchtbare spermacellen ontmoeten in de eileiders. Hoe nauwkeuriger men vaststelt wanneer een

zeug voor de eerste keer staat voor de mens in afwezigheid van de beer, hoe beter men het optimale tijdstip voor dekking kan bepalen. Dit tijdstip dient zodanig gekozen te worden dat op het moment van de ovulaties een voldoende aantal spermacellen in het bovenste derde deel van de eileiders aanwezig zijn.

De levensduur van de eicellen bedraagt zes tot acht uur, tot maximum tien uur: zo lang na de eisprong is dus nog bevruchting mogelijk. Zaadcellen anderzijds blijven 24 tot 36 uur in leven: zo lang na de dekking kunnen zich nog bewegende spermacellen in de eileiders bevinden. Zoals hoger vermeld is de afstand van cervix naar eileiders ongeveer één meter: de zaadcellen hebben één tot twee uur nodig om de plaats van bevruchting in de eileiders te bereiken. Na het dekken moet het sperma echter nog enige tijd rijpen in de geslachtstractus van de zeug alvorens de eicellen te kunnen bevruchten. Dit noemt men '*capacitatie*'. Het duurt dus wel vier uur alvorens de eerste rijpe zaadcellen ter plaatse zijn.

Tijdstip van dekking

De inseminatie dient dus te gebeuren dichtbij het tijdstip van de ovulaties. Bij de zeug treden die op als 2/3 van de bronstduur verstreken is, of 24 tot 64 uur (gemiddeld 27 tot 40 uur) na de eerste sta-reflex. Juist vóór het einde van de staande bronst komen de eicellen vrij. Bij een gemiddelde bronstduur van 48 uur wordt de ovulatie geschat op 32 uur na het begin van de bronst. Het ideale dek- of inseminatiemoment ligt binnen de 24 uur vóór de ovulaties, dus op de tweede dag van de berigheid. Er wordt best geïnsemineerd 8-32 uur na het begin van de bronst. Of praktisch: binnen de 24 uur nadat door de varkenshouder een sta-reflex opgewekt wordt in afwezigheid van een beer.

De zaadcellen hebben dan de tijd gehad om te rijpen en zich te verplaatsen, en zijn nog voldoende vitaal. Bij dekken vóór de ovulaties is de leeftijd van de zaadcellen de beperkende factor: als er meer dan 24-36 uur tussen ligt vermindert de kans op bevruchting. Bij dekken na de ovulaties is de levensduur van de eicellen beperkend: is er meer dan acht uur tussen, dan zijn de eicellen al afgestorven. Dr. Paul Bonte uit Torhout, die aan de Gentse veeartsenijschool assistent was bij de vermaarde Prof. Dr. M. Vandeplassche (1914-2001), zegt dat veel boeren soms de fout begaan hun zeugen te laat te laten dekken. Bij de koe is het einde van de bronst immers wèl het aangewezen tijdstip voor inseminatie. De zeugen laten dekken tijdens de nabronst betekent dat de eicellen al kunnen gedegeneerd zijn. Worden te oude eicellen toch bevrucht dan bestaat de kans dat meer dan één spermacel de eicel kan penetreren (*polyspermie*). Als daar toch een embryo uit voortkomt sterft het vroegtijdig af.

Een tweede dekking kan dan volgen acht tot tien uur later: omdat de spermacellen vrij snel degenereren kunnen bij de zeug in die periode nog eicellen uit de ovaria vrijkomen. Het drachtigheidspercentage neemt door twee keer dekken met ongeveer 10 % toe, de worpgrootte met 1 à 1 ½ big. Gemiddeld zijn 1,3 dekkingen per zeug nodig (= bevruchttingsindex of efficiëntiecijfer).

Bovendien trekt de baarmoeder van de zeug kort voor en rond de ovulaties samen om het transport van de zaadcellen naar de eileiders te bevorderen. Eenmaal de ovulaties voorbij worden de baarmoedercontracties geringer en minder krachtig. Bovendien vermindert de afweer na de ovulaties, met meer kans op baarmoederontsteking (*endometritis*) en 'witvuilen'. Tijdens het op gang komen van de bronst is niet enkel de vulva gezwollen, maar krijgt heel het geslachtsapparaat een sterke doorbloeding. Als de zeug op dat moment gedekt wordt, dan zijn er veel witte bloedlichaampjes aanwezig om de eventuele ziektekiemen die in het vrouwelijk geslachtsstelsel binnendringen te lijf te gaan. Tijdens de nabronst is de doorbloeding al sterk verminderd en kan een mogelijke besmetting bij de dekking gemakkelijker aanslaan. In het laatste vierde van de bronst wordt het drachtigheidspercentage duidelijk lager (55 %), en als de zeug toch drachtig wordt zal ze maar weinig biggen ter wereld brengen.

130

De ervaring van de beerhouders was dat de boeren veelal te vroeg opbelden: gemiddeld was maar de helft van de aangeboden zeugen klaar om gedekt te worden. Laura Frickelo vertelde dat het paard eens niet verder kon door de ijzel. Willy Strubbe liet zijn paard achter en ging te voet verder met de beer. Toen hij eindelijk op de hoeve aankwam wilde de zeug niet staan ...

Gesprek met een biggenhandelaar

Ook de biggenprijs deelt in de klappen. In 2013 bedroeg die nog gemiddeld 46,1 euro per big, maar in 2014 zakte de biggenprijs naar gemiddeld 40,8 euro of een daling met 11,5 %.

Varkenshandelaar, hetzij in slachtvarkens, zeugen of biggen, het is een uitstervend ras, vindt Noël Colpaert (° 1948), Oude Bruggeweg in Lichtervelde. Door een toeval is Noël op 21-jarige leeftijd in de stiel gerold. Hij had zijn hand gebroken en zat negen maanden in de plaaster: een goede gelegenheid om biggen te gaan opkopen, vond zijn vader die ook varkenshandelaar was. Noël begon zijn carrière in Koekelare. Hij kocht zijn eerste biggen bij burgemeester Louis Jonckheere, en die stuurde hem met zijn groeten ook naar de burens: Bonny, Volckaert, Verstraete ... Bij Albert Vermeersch waren de biggen te duur, bij Marcel Vereenoghe ging het beter, herinnert Noël zich nog. Op sommige plaatsen durfde hij niet alleen gaan: zo moest zijn vader mee naar André Vanoverschelde om het ijs te breken. Hij is ook jarenlang bij Charles

Lamote in Hooglede geweest. In Houtave kocht hij op een dag veertig biggen ineens, maar zijn gemiddelde was zeven biggen per plek. Soms waren het er maar twee, soms twintig.

Hij vroeg aan varkenshandelaar Cyriel Verleye (1910-1985) of die geen biggen kon gebruiken. Dat kon, maar het moest met factuur. Noël trok dus naar het Handelsregister in Oostende, en kwam terug buiten als 'groot- en kleinhandelaar in varkens en biggen'. Hij onderhield goede contacten met het slachthuis Lapeire in Ledegem: hij mocht zelfs een van hun vrachtwagens gebruiken. Noël kon steeds meer biggen kopen, en vooral ook weer verkopen zonder verlies te lijden. Na vier jaar zat hij al aan vijfhonderd biggen per week. Dit wekte de wrevel op van andere handelaars: hij bood telkens in hun ogen te veel geld, maar kon er toch telkens aan winnen. De biggen waren echte 'goudklompjes', zegt Noël. Iedereen leefde ervan, van de voederhandelaar tot het slachthuis en de vrachtwagenhandel.

Noël haalde gedurende twintig jaar biggen op, tot aan de dood van zijn vader, daarna nog enkel zeugen. Hij moest nu immers ook de boerderij doen, wat hij in feite al die jaren had uitgesteld. Dit deed hij niet graag, er zat te weinig 'actie' in. In 1974 is hij er dan ook mee gestopt, want 's nachts varkens ophalen en 's morgens klaar staan om te melken, dat was niet vol te houden. Hij verkocht zijn melkquotum, zijn mestquotum echter niet. Alles samen vindt Noël dat hij vijf jaar te lang in de 'commerce' gebleven is. Vooral met de Afrikaanse varkenspest in 1985 kwamen er massa's reglementen bij. Uit die tijd dateert de 'all-in, all out'-regel: in acht dagen moest een varkensstal gevuld zijn.

De prijsbepaling voor de vette varkens geschiedde op dinsdagmiddag in Anderlecht. De prijs kende twee dieptepunten: rond Pinksteren door het overaanbod aan biggen, en eind oktober als de zeugen moeilijk bronstig werden. De varkenshandelaars kwamen samen in de Kruiskalsijde, waar Noël als een 'indringer' beschouwd werd, hoewel zijn vader varkenshandelaar was. Hetzelfde lot was ook zijn collega's Bogaert en Defoer beschoren: met hun drieën spanden ze dan maar samen. Vroeger kwamen de varkensprijzen op de radio. Als de boeren merkten dat er 'duurte' in zat, waren ze weigerachtig om te verkopen. Ze vroegen een frank méér ...

Lichterveldse collega's waren onder andere Roland Beeusaert, Michel Bogaert, Michel Cool, Gabriël Declercq, Charles Decock, Achiël Delameillieure, Henri Delameillieure, André Seys, Dirck Thevelein, Raphaël Velghe, John Van De Walle (bijgenaamd 'de kolonel') en Achiël Werbrouck.

De eerste vormen van loonweek zijn ontstaan toen Noël acht, negen jaar was. Hij verkocht varkens aan Westvlees, toen al Franse en Duitse biggen op de markt circuleerden. Aan Danis heeft hij nooit verkocht: de eisen die ze daar aan de varkens stellen waren nogal hoog gegrepen, en dat aan de

laagste prijs. Momenteel is 80 % in handen van de veevoederindustrie, met Vandenaavenne op kop. De 'groten' hebben alles in handen (Westvlees, Boerenbond ...). Ze leveren aan Carrefour, waar reclame gemaakt wordt voor goedkoop vlees. De varkens kunnen dus gewoon niet meer duurder worden. Voor de kleinere handelaars is dit een goede zaak: ze moeten dan ook niet teveel geven. Nu wordt verlies gemaakt: de verkoopprijs bedraagt 48 BEF of 1,22 euro per kilogram, terwijl een varken 54 BEF per kilogram kost of 1,37 euro.

Vroeger werden overal varkens gehouden, tot in de bietenkelder toe. In de zeventiger jaren kwam de opgang van de moderne stallen met roostervloer, voor twee- tot driehonderd varkens. Een stal kost 500 à 600 euro per mestvarken, en 3000 euro per zeug. Er zijn voortdurend nieuwe systemen, zoals de zeug die omhoog gaat na het zuigen, zodat de biggen er niet onder komen te liggen. Om tenslotte tot het onderwerp van dit artikel te komen, de beste beren waren volgens Noël Colpaert afkomstig van de Krinkelweg in Aartrijke en van de Pereboom in Kortemark, waarmee de vorige verhalen dus bevestigd worden.

Het K.I.-centrum in de Vandewallestraat in Lichtervelde

Van alle landbouwhuisdieren produceert een beer het grootste volume sperma: 150 à 500 cc per ejaculaat, met een gemiddelde van 200 tot 300 cc. Vergelijk met de hengst (100 cc) en de stier (5 cc). Het aantal zaadcellen per ejaculaat hangt af van de leeftijd van de beer en de frequentie van de afnames, en het staat ook in verband met de grootte van de testikels. Per dag produceert een beer 16 tot 20 miljard zaadcellen, of zowat 180 000 per seconde. Spermacellen die in de testikels gevormd worden verblijven een tijdlang in hoge concentratie in een aanhangsel van de bijbal (*epididymis*), in een vloeistof die door de bijbal wordt geproduceerd. Per ejaculaat levert een beer 60 tot 120 miljard zaadcellen af.

Een beer waarvan regelmatig sperma wordt afgenomen kan 1000 tot 1700 dosissen sperma per jaar leveren. Een zeug heeft gemiddeld vijf dosissen per jaar nodig (dubbele inseminaties en terugkomers meegerekend). Op de grote bedrijven die zelf het sperma afnemen van hun eigen beren is één beer nodig per tweehonderd zeugen, op de kleinere bedrijven één beer per honderd zeugen. Wordt te vaak sperma afgenomen, dan lijdt de kwaliteit eronder: de concentratie en de kwaliteit van de zaadcellen neemt af omdat ze de kans niet krijgen om te rijpen in het geslachtsapparaat van de beer. Ideaal is als om de vijf dagen sperma wordt afgenomen of gemiddeld twee maal per week.

In het K.I.- en selectiecentrum aan de Vandewallestraat in Lichtervelde, zegt Dr. Martin Fockedeij, zitten momenteel 160 beren en die zorgen voor 200 000 à 250 000 dosissen per jaar, wat goed is voor de derde plaats in België. Ze

behoren tot de volgende rassen: Belgisch Piétrain (doorgaans stressgevoelig), PIC Piétrain (stress-negatief, ontwikkeld bij *Pig Improvement Company*), enkele Berkshires (kwaliteitsproduct voor de nichemarkt) en tenslotte de fokkerijberen voor de zeugenbedrijven (de helft koopt ze aan bij PIC, de andere helft kweekt ze zelf).

Er is veel verschil in spermakwaliteit tussen de verschillende beren. Ze worden dan ook grondig onderzocht alvorens ze voor de K.I. ingezet worden. Naast de kwaliteit van het sperma zijn gezondheid en goed beenwerk essentieel, maar ook hun gedrag bij de sperma-afname is van belang. Voordat ze op het K.I.-centrum komen hebben de beren al een lange quarantaineperiode van vier tot zes maanden achter de rug. Tijdens hun quarantaine wordt de lucht gefilterd met overdruk, om insleep van ziekten te vermijden. In dit verband is het PRRS-virus van belang (*Porcien Reproductiefen Respiratoir Syndroom*), dat ook uitgescheiden wordt langs het sperma (blauwziekte, abortus blauw). In het K.I.-centrum volgt dan nog eens een quarantaineperiode van vier weken. De beren worden in bedrijf genomen op de leeftijd van negen maanden tot een jaar, zegt Dr. Fockedeij.

De gebruiksduur van een beer is uiteraard afhankelijk van zijn spermaproductie: als die onregelmatig wordt of onvoldoende, of van slechte kwaliteit blijkt te zijn, wordt de beer opgeruimd. Andere eliminatiefactoren zijn problemen aan de poten of de klauwen, en aan het geslachtsstelsel. Weigering om de kunstzeug te dekken of agressief gedrag zijn een reden om de beer te elimineren. Bij vervanging van de beren wordt een periode van leegstand in acht genomen. Uit ziekteoogpunt blijft zijn hok dus een tijd leeg. Op de bedrijven zijn bloedverwantschap en inteelt een reden om de eigen beer te vervangen.

In het K.I.-centrum zijn de berenhokken van elkaar afgescheiden door metalen baren: de beren kunnen elkaar zien, en dat stimuleert de speekselproductie met daarin de feromonen. Het is klaar in de stal: het daglicht wordt nagebootst met TL-lampen. De dieren hebben minstens 40 lux nodig gedurende minstens acht uur per dag.

Voor een goede spermaproductie is een omgevingstemperatuur tussen 15 en 20 °C ideaal. Veel hangt af van het type huisvesting: strooisel op de grond bij 14 °C komt overeen met een roostervloer op 21 °C. Een goede verluchting zorgt ervoor dat de luchtvochtigheid, en de concentratie van koolstofdioxide en ammoniak niet te hoog oploopt. In warme zomers wordt geventileerd, en soms dient watervernevelling te gebeuren. Een hok met buitenbeloop zou goed zijn voor wat extra fysieke beweging, maar teveel zon op de teelballen heeft op de duur een slechte invloed op de spermakwaliteit. In de meeste KI-centra hebben de beren dan ook geen buitenbeloop.

Invloed van het voeder op het sperma

De kwaliteit van het voeder is uiteraard belangrijk. Eenzijdige en eiwitarme voeding of te weinig energie-opname hebben negatieve gevolgen voor zaadproductie en libido. De hoeveelheid voeder moet aangepast zijn aan gewicht en grootte, en er moet 100 gram voeder per dag bijkomen per graad onder de 20 °C. Ondervoeding leidt vooral tot een verminderd spermavolume, zonder evenwel de spermakwaliteit en de libido nadelig te beïnvloeden, behalve in extreme gevallen. Ook de aminozuursamenstelling speelt een rol, en om voor de aanmaak van sperma en geslachtshormonen in te kunnen staan moet het voeder een hoge dosis polyonverzadigde vetzuren bevatten. Sporenelementen en mineralen (calcium en fosfor) mogen niet ontbreken, en in het zaadvocht zitten elementen die een belangrijke rol spelen bij de prikkeloverdracht tussen de zenuwcellen. Vitaminen hebben zeker een invloed op de libido en het volume en de kwaliteit van de zaadcellen (kracht, beweeglijkheid, concentratie en levensduur), maar die invloed is beperkt. Voor de rest heeft de voedersamenstelling een geringe invloed op het sperma van geslachtsrijpe beren. Apart samengesteld berenmeel is niet nodig: voor de jonge beren volstaan een drietal kg fokvarkensvoeder of zeugenmeel per dag. Ze mogen vooral niet te vet worden. Oudere beren kunnen het stellen met een halve kilogram minder. Wel is het nodig op vaste tijden te voederen.

De kwaliteitseisen van het drinkwater zijn hoog, vooral op vlak van opgelost nitraat, nitriet en sulfaat. Veel opgeloste mineralen beïnvloeden de smaak nadelig, en bovendien veroorzaakt een te hoog gehalte aan ijzer en calcium slijtage aan de installatie.

De sperma-afname

Van jonge beren kan éénmaal, van oudere tweemaal per week een ejaculaat opgevangen worden. Bij Danis gebeurt de sperma-afname bij de oudere beren drie maal op de veertien dagen, bij jonge beren éénmaal per week, zegt Dr. Fockedey. Het sperma voor Danis wordt afgenomen in het K.I.-centrum in Lichtervelde.

De beer wordt uit zijn hok gehaald en rustig naar het afnamelokaal geleid. Elke vorm van stress is hierbij uit den boze. Het opvangen van het sperma gebeurt op een fantoom, dat instelbaar is op de grootte van de beer. Praktisch alle beren ejaculeren op het fantoom, en ze blijven dit doen zolang geen inhibitierflexen optreden. Die worden meestal veroorzaakt door het ondeskundig omgaan met de beren. Een berige zeug nodigt de beer uit door stil te staan: met de kunstzeug komt dit op hetzelfde neer. De vloer onder het fantoom moet slipvast zijn.

De ejaculatieprikkel wordt doorgaans manueel opgewekt. De afnemer trekt

twee paar handschoenen boven elkaar aan. Die zijn van vinyl, want latex doodt het sperma. Als de beer het fantoom beklommen heeft neemt de begeleider de penis vast. De penis wordt uitgeschacht en de opgestapelde urineresten worden verwijderd uit de zakvormige uitstulping van het preputium (*diverticulum praeputiale*), die vaak vuistgroot is. Helemaal uitgelengd is de penis 45 tot 60 cm lang. Dan trekt de afnemer zijn bovenste paar handschoenen uit, en begint de penis te masseren. Hierbij moet een constante druk op de penis uitgeoefend worden. Het ejaculeren is merkbaar aan het ooggeknipper van de beer, en zijn staart knikt ritmisch mee. De afname duurt vijf tot tien minuten, afhankelijk van de leeftijd van de beer en de afnamefrequentie.

Bij de zaadlozing wordt een groot volume aan vocht toegevoegd die het ejaculaat zijn definitieve vorm geven. Om te beginnen is er het vocht uit de zaadblaasjes, die de brandstof leveren voor het metabolisme en de beweeglijkheid van de spermacellen. Het prostaatvocht en de afscheiding van de urethrale klieren is rijk aan citroenzuur en eiwitten. De klieren van Cowper produceren het zgn. 'tapioca', een gelachtige substantie. Tenslotte is er het vocht uit de bijbal, waarin de zaadcellen voorlopig opgeslagen waren tot het moment van ejaculatie.

Het ejaculaat wordt doorheen een gaasfilter in een recipiënt opgevangen. Het materiaal dat in contact komt met het sperma is opgewarmd tot ongeveer de temperatuur van het geloosde sperma: 35 à 37 °C. Als men een plasticzak binnen het recipiënt aanbrengt moet niet telkens een nieuw recipiënt gebruikt worden. Uiteraard wordt nadien alles grondig gereinigd.

Het totale ejaculaat is gemiddeld 300 ml. Het voorvocht (de eerste fractie) wordt onmiddellijk verwijderd, zegt Dr. Fockedey. Pas tijdens de tweede ejaculatiefase, wanneer de beer onbeweeglijk blijft, wordt er opgevangen. Deze fractie van 60 tot 80 ml bevat 80 tot bijna 100 % van de spermacellen. De daaropvolgende sereuze en daarna gelatineuze fractie, het tapioca, wordt ook verwijderd.

Daarna gaat de beer weer naar zijn hok. Wordt een beer traag, of weigert hij te ejaculeren, of daalt de concentratie van het ejaculaat, dan is geslachtsrust van een drietal weken aangewezen.

Onderzoek van het sperma

De kwaliteit van het sperma wordt onmiddellijk nagegaan bij elke afname. Het volume bedraagt dus 100 tot 500 ml totaal ejaculaat. De dichtheid is melkachtig. Concentratie: gemiddeld zijn er 300 miljoen spermatozoïden per ml totaal ejaculaat, of 100 000 à 350 000 spermacellen per vierkante millimeter in de vloeibare fractie zonder gel. Het aantal levende zaadcellen

moet 90 % bedragen. Heel belangrijk is de beweeglijkheid van de zaadcellen. Gewenst zijn voorwaartse bewegingen (70 tot 80 % intens rechtlijnig) en golfbewegingen. Samenklontering is slecht.

Ook de morfologie (vorm) van de cellen is belangrijk: het percentage abnormale cellen wordt nagegaan onder de microscoop na kleuring. Er moeten 80 % normale 'koppen' aanwezig zijn. De afwijkingen aan de koppen worden primaire afwijkingen genoemd, afwijkingen aan de staarten zijn secundaire afwijkingen. Marcel Decloedt, die ook wel eens door een microscoop keek, spreekt van 'marmieren' koppen en 'krulstaarten'. Dit wijst op minderwaardig sperma. Er moeten minder dan 20 % 'protoplasmadruppels' zijn, kenmerkend voor jeugdsteriliteit bij jonge beren of een indicatie van te frequente afname. Het kan ook te wijten zijn aan ontaarding van het zaadepitheel. Tot 10 % primaire afwijkingen en 20 % secundaire afwijkingen worden geduld om het sperma als 'goed' te kunnen beschouwen.

Op die manier kunnen minderwaardige ejaculaten geweerd worden, en eventuele dalende vruchtbaarheid bij de beren opgespoord. Bovendien is er een basis voor het bepalen van de graad van verdunning (zie verder), want een zaadlozing van een beer omvat vijf tot veertig keer het aantal spermacellen dat nodig is om de eicellen van een zeug te bevruchten. Dit is echter afhankelijk van het seizoen: naar het einde van de zomer toe gaat de kwaliteit erop achteruit.

Behandeling van het sperma

Ook Pol Denolf en Marcel Decloedt zijn begonnen met kunstmatige inseminatie. Ze hadden dit geleerd van een Nederlander 'die rondging met kruiden en hormonen'. Denolf en Decloedt konden veel sperma verkopen. Ook Dr. Ernest Brone (1913-1991) heeft hierbij invloed gehad. In december 1962 is Brone in het Loppemse K.I.-centrum gestart met varkens-K.I. Aanvankelijk was dit om de varkensbrucellose (*Brucella suis*) in te dijken in de streek van Poperinge en Dranouter. In 1995 zijn de beren van Loppem naar Beitem verhuisd. Dit gebeurde onder impuls van gedeputeerde voor Landbouw Gerard Naeyaert.

Denolf en Decloedt verdunden het sperma met verse eierdooiers en afgeroomde melk. Zonder antibiotica ging het sperma dood, zegt Marcel: ze voegden er penicillinepoeder aan toe dat ze kochten bij veearts De Marez van Voeders Debaillie. De verkoop van sperma liep erg goed, en de gouverneur hield hen een hand boven het hoofd. De eerste inseminatiepipetten werkten nog met een blaas, zegt Marcel. Ze werden ontsmet in een stomer. Eens is die zelfs gesmolten. Ook Willy Strubbe begon handel te drijven in berensperma. Hij bewaarde het in verse eierdooiers.

Tegenwoordig wordt op meer dan 95 % van de zeugenbedrijven K.I. toegepast. Het sperma komt op sommige bedrijven van de bedrijfseigen beren: een belangrijk voordeel is dat het ejaculaat van een kwaliteitsvolle beer kan verdund worden om meer zeugen te bevruchten. Meestal komt het sperma van de K.I.-stations. Er is geen direct contact meer tussen beer en zeug, dus geen mogelijkheid meer van ziekteoverdracht. Afname en verwerking kan zowel op het zeugenbedrijf als in het K.I.-centrum gebeuren.

Nadat de gelfractie verwijderd is kan het sperma onverdund enkele uren overleven. Om het langer te bewaren moet het verdund worden, en de temperatuur verlaagd. De bedoeling van het verdunnen is om het volume te vergroten en het ejaculaat in kleinere dosissen te verdelen. De verdunningsmogelijkheden zijn echter geringer dan bij de stier. De verdunning wordt gekozen in functie van de gewenste bewaringsduur. Er zijn verschillende types verdunners op de markt om de kwaliteit van het sperma gedurende drie dagen (korte termijn) of zeven à tien dagen (lange termijn) te behouden bij een temperatuur van 17°C.

Het verdunningsmiddel wordt een half uur voor gebruik klaargemaakt. Het bevat suikers, zout, antibiotica en een zuur/base regulator. De verdunner, die geleverd wordt in poedervorm, moet opgelost worden in gedemineraliseerd water van 35 °C. Ook het water dat toegevoegd wordt is van belang: het moet steriel zijn en vrij van calciumionen. Leidingwater is dus geschikt.

Opgevangen sperma heeft een temperatuur van 37 °C. Minstens 60 % van de spermacellen in het ejaculaat moeten beweeglijk zijn voor goede resultaten, bij Danis is de norm zelfs 80 %. Tien jaar geleden bevatte 1 spermadosis nog 3,5 miljard spermacellen, nu gaat het al met 2 miljard. Er zijn geautomatiseerde systemen om de concentratie en de beweeglijkheid in te schatten. Nauwkeurige bepaling van de beweeglijkheid is van belang naarmate het ejaculaat meer verdund wordt. Om het energieverbruik van de spermacellen stil te leggen moet het zo snel mogelijk afgekoeld worden. Maar bij te snelle koeling neemt de vitaliteit af door koudeshock. Het komt er dus op neer om de gouden middenweg te vinden. Dit gaat als volgt in zijn werk.

De eerste verdunning van het ejaculaat (1:1) gebeurt bij 32-35 °C met de verdunner op dezelfde temperatuur als het sperma. Na het bepalen van de concentratie en het percentage beweeglijke spermacellen (dus meer dan 80 %) wordt berekend hoeveel spermadosissen aangemaakt kunnen worden. In het Lichterveldse K.I.-centrum gebeurt dit met het CASA-systeem (*Computer Assisted Sperm Analysis*) zegt Dr. Fockedey. De computer berekent ogenblikkelijk het aantal dosissen aan 2 à 3 miljard spermacellen per dosis van 80 à 100 ml. Met één verdund ejaculaat kunnen ongeveer een twintigtal bezaaiingen uitgevoerd worden.

De tweede verdunning wordt vervolgens uitgevoerd op kamertemperatuur, met de verdunner op een temperatuur van 25 à 30 °C. Tenslotte worden de spermadosissen afgekoeld tot 17 °C. Dit is de temperatuur waarop het sperma drie tot zeven dagen kan bewaard worden, afhankelijk van het type verdunner. De bewaring gebeurt in het donker. Een lagere temperatuur dan 15 °C is niet goed voor het sperma.

De gevoeligheid van het sperma voor temperatuurswisselingen, koudeshock en bewaarbaarheid zijn beerafhankelijk. De verdunner moet de spermacellen in leven houden, van de nodige voedingsstoffen voorzien, de pH stabiel houden en bacteriële groei vermijden. Aanwezigheid van bacteriën heeft immers een nadelige invloed op de kwaliteit: de beweeglijkheid vermindert, de spermacellen gaan dood en ze plakken aan elkaar. De juiste techniek is nodig bij de afname, want de bacteriën komen veelal uit het preputium van de beer. Standaard worden antibiotica aan de verdunner toegevoegd.

Kunstmatige inseminatie

De drachtigheidsresultaten op een bedrijf worden voor een belangrijk stuk bepaald door de manier waarop de bronstdetectie uitgevoerd wordt. Dit moet twee maal per dag gebeuren vanaf de dag na het spenen, en niet vlak voor de voedertijd. Gewoonlijk wordt hiervoor een 'zoekbeer' gebruikt. De meeste bedrijven hebben enkel zoekberen. Het is hun taak de bronstige zeugen op te sporen. Ze worden zelden of nooit gebruikt om te dekken, daarvoor is er K.I. met sperma van geselecteerde beren. Aan de zoekberen worden bijgevolg weinig eisen gesteld. Ze moeten over geen uitzonderlijk genetisch potentieel beschikken, wel over een gezonde libido: ze moeten 'grommen, speekselen en stinken'. Ook hun mobiliteit moet behoorlijk zijn, en ze moeten meer dan elf maanden oud zijn. Er moet één zoekbeer zijn voor twintig te insemineren zeugen. Bij Danis wordt het gedrag van de zeugen nagegaan als de zoekbeer losgelaten wordt in de voedergang voor de zeugenboxen. Aan de reacties van de dieren op de aanwezigheid van de beer kan men er de bronstige zeugen uithalen.

Op grote fokbedrijven wordt zaad van de beren afgenomen en ter plaatse geïnsemineerd. In andere gevallen gebeurt dit in de K.I.-centra waarbij het verdunde sperma rechtstreeks bij de zeughouders wordt afgeleverd die dan zelf de inseminaties uitvoeren. In Lichtervelde is het sperma verpakt in 'blisters' (speciale zakjes), die bij een temperatuur van 17 °C met de camionette thuis besteld worden. De bevruchtingsresultaten na K.I. hangen af van de gezondheid en de vruchtbaarheid van de zeug, de vakkennis van de inseminator en de kwaliteit van de spermadosis, niet alleen afhankelijk van het aantal spermacellen maar ook van vorm, vitaliteit en beweeglijkheid.

Uitvoering

De plastieken katheter wordt langs vaginale weg ingevoerd. Om een goede verspreiding van het sperma over de twee lange baarmoederhoornen te verzekeren is het nodig dat ongeveer 100 ml verdund sperma gebruikt wordt (dus een zeer grote dosis). Omdat de vagina bij de zeug steil omhoog loopt moet de K.I.-pipet naar boven gericht worden, anders verzeilt ze via de urethraopening in de urineleider en vervolgens in de blaas.

De inseminatiepipet brengt het verdunde sperma tot vóór de ingang van de baarmoeder: de inseminatie moet doorheen de cervix intra-uterien gebeuren. De cervix is tijdens de bronst wel verweekt, maar ook meer oedemateus en samentrekbaar, zodat het doordringen met een katheter moeilijker gaat dan bij een niet-bronstige zeug. De cervix is schroefvormig en de katheter heeft een kurkentrekkervormige top, zoals het uiteinde van de berenpenis. De katheter wordt intra-cervicaal vastgezet: de pipet wordt vastgedraaid door vloeiende en opgaande draaibewegingen naar links. Hygiëne bij het insemineren is van groot belang!

De 100 ml verdund sperma worden met behulp van de aansluitende blister langzaam (1 tot 2 minuten) geïnfundeed. De pipet moet voldoende lang blijven zitten, maar ook niet te lang wegens kans op irritatie en ontsteking. Het heeft ook geen zin om te duwen op het zakje met sperma om de zaak te laten vooruitgaan. Te bruuske inseminatie geeft kans op terugvloeien van sperma. Er kunnen zes tot acht zeugen per uur geïnsemineerd worden. Bij Danis wordt telkens twee maal geïnsemineerd. Er staat ook telkens een zoekbeer bij om de contracties van de baarmoeder te stimuleren, zegt Dr. Fockedeij.

De bevruchtingsresultaten kunnen even goed zijn als bij natuurlijke dekking. Zelfs beter, omdat bij K.I. laagvruchtbare beren en minderwaardige ejaculaten geweerd worden. Als op een gesloten bedrijf met heel vers sperma, binnen de twee uur na het opvangen, kan bezaaid worden zijn de bevruchtingsresultaten even goed als bij natuurlijke dekking. De grootste moeilijkheid in de varkens-KI ligt in het vaststellen van het juiste ogenblik van bezaaien. Met sperma van het K.I.-centrum krijgt men gemiddeld 80 %, in het beste geval tot 86 % niet-terugkeerders 60 tot 90 dagen na eerste inseminatie met sperma van minder dan 24 uur oud. Het drachtigheidspercentage na K.I. ligt op 80-85 % op basis van 60/90 dagen non return. Dus ongeveer 15 % van de dekkingen zijn herdekkingen.

In 2010 werden 9 op 10 Vlaamse biggen kunstmatig verwekt met sperma uit een erkend K.I.-centrum. De Piétrain is onmisbaar voor de Belgische varkenssector. In 2009 was 89,34 % van alle dosissen sperma verkocht in de erkende K.I.-centra afkomstig van Piétrainberen. In 2010 was 85,3 % van de totale spermaproductie in Vlaanderen afkomstig van Piétrains. Voor de productie van slachtvarkens was 91 % van de eindberen een Piétrain, goed

voor een totaal van 2 051 318 dosissen sperma. In de K.I.-centra blijkt dat de beren van het Belgisch negatief minder gevraagd worden. In feite kunnen we stellen dat bijna alle slachtvarkens bij ons een Piétrainbeer als vader hebben.

Het diepvriezen van berensperma is lange tijd niet gelukt, en nu nog lukt dit voorlopig niet goed, in tegenstelling tot de stier (en de mens). Berensperma is zeer gevoelig aan de temperatuursveranderingen bij het invriezen en ontdooien. Dit komt door de vetsamenstelling van de spermamembraan (het buitenste laagje van de spermacellen), die verschilt van dat bij het rund. Bij invriezen en ontdooien gaat zowat de helft van de spermacellen verloren. Diepvriessperma, in vloeibare stikstof bij $-196\text{ }^{\circ}\text{C}$, wordt momenteel enkel gebruikt voor export van specifieke genetica. De diepvriestechiek brengt uiteraard ook meer kosten met zich mee. Alleen voor heel waardevolle beren en inseminatie op een later tijdstip wordt het toegepast.

Wat er gebeurt met al die varkens

Slachthuizen en uitsnijderijen

Deze sector telt in 2013 meer dan 230 bedrijven, met een tewerkstelling van meer dan 6.400 mensen. De productiewaarde bedraagt 3.789,3 miljoen euro. Het aantal slachtingen van varkens in België vertegenwoordigde 93 % van alle slachtingen in 2013.

Tussen 2006 en 2013 nam de varkensslachtactiviteit in België toe met 10,9 %. In 2007 werden er in België 11,3 miljoen varkens geslacht, in 2013 was dit 11.915.000 varkens, een stijging van 1,9 % ten opzichte 2012. Na twee opeenvolgende dalingen zit het aantal slachtingen weer op het niveau van 2010. Op basis van het aantal slachtingen kende de varkensproductie in België een stijging van 10,9 % tussen 2006 en 2013. Daar zitten ook de ingevoerde slachtvarkens bij, want de Belgische varkensstapel is in die periode slechts met 4,7 % toegenomen.

In West-Vlaanderen worden varkens geslacht in de zes volgende slachthuizen: Covameat in Wijtschate, De Brauwer in Tielt, De Coster in Ruiselede, Goossens in Beveren-Leie, Van Hoornweder in Torhout en Westvlees in Westrozebeke. Voor de volledigheid: er worden ook nog op beperkte schaal varkens geslacht in de slachthuizen Plancke in Oudekapelle en Van de Walle in Varsenare.

Het gemiddeld eindgewicht van een slachtvarken bedroeg 110,3 kg in 2007 en 112,4 kg in 2013. Dit eindgewicht werd in 2007 bereikt na 139 dagen, in 2013 na 137,2 dagen.

De geslachte varkens worden in deelstukken versneden. Dit gebeurt in uitsnijderijen, die in veel gevallen geïntegreerd zijn binnen een slachthuis. De

uitsnijderijen leveren het versneden varkensvlees aan de vleesverwerkende industrie, de grootdistributie en de beenhouwers ofwel voeren ze het uit, binnen of buiten de EG. De vleesverwerkende industrie verwerkt het vlees tot vleeswaren en andere vleesbereidingen en verkoopt deze aan de groothandel en de beenhouwers. In 2013 telt de vleesverwerkende sector meer dan 180 bedrijven waar meer dan 5.700 mensen werken. De productiewaarde van de vleesverwerkende sector bedraagt 1.708,3 miljoen euro.

De consumptie van varkensvlees

De Belgische consument eet gemiddeld minder vlees. Zo kocht hij in 2014 gemiddeld 5,9 kg varkensvlees, terwijl dit in 2007 en 2008 respectievelijk nog 9,1 kg en 7,2 kg was, of een vermindering van 18 %. In 2014 was varkensvlees nog goed voor 19,0 % van het totale thuisverbruik van vlees, tegenover 20,6 % in 2008 en 21,5 % in 2007.

Tussen 2006 en 2014 steeg de consumptieprijs van vers varkensvlees met 18,6 %. In de periode 2006-2011 ging de consumptieprijs van varkensvlees met 7,0 % omhoog. De prijsstijging zette zich door vanaf de tweede helft van 2011 met 1,9 %, en vooral tijdens het laatste trimester van 2012 met 6,3 %. Ook in 2013 bleven de consumptieprijsen stijgen met 5,6 %, en in 2014 met 1,5 %.

In januari 2006 moest de consument gemiddeld 8,2 euro betalen voor één kilo varkensgebraad bij de beenhouwer, 7,3 euro in de buurtsupermarkten en 6,9 euro in de grootdistributie. Sindsdien is de consumptieprijs van varkensgebraad meer omhoog gegaan in de grootdistributie en de buurtsupermarkten dan bij de beenhouwer. Eén kilogram varkensgebraad was bij de beenhouwer in december 2014 gemiddeld 0,9 euro duurder dan in de buurtsupermarkten en 1,5 euro duurder dan in de grootdistributie.

Export en import

De Belgische handelsbalans in varkensproducten kwam in 2013 uit op bijna 1,3 miljard euro. België is dus een netto-uitvoerder van varkensproducten. Sinds 2010 kent de handelsbalans een continue stijging, 18,9 % tussen 2010 en 2013. In 2013 werd voor 1,7 miljard euro aan levende varkens en varkensproducten uitgevoerd, een toename van 26 % tegenover 2006. De uitvoer bestond in 2013 uit varkensarkassen (43,6 %), versneden vlees (41,6 %), levende mestvarkens (7,5 %), vleeswaren (7,1%) en levende biggen (0,2 %).

België is een netto-invoerder van levende biggen. In 2013 werden voor 36 miljoen euro biggen ingevoerd, tegenover een uitvoer van ongeveer 4 miljoen euro. Biggen worden uitsluitend met andere EU-lidstaten verhandeld,

Nederland vooral en ook Frankrijk. België is een netto-uitvoerder van mestvarkens. In 2013 werd voor bijna 133 miljoen euro aan mestvarkens uitgevoerd, tegenover een invoer van ongeveer 74 miljoen euro. Ook mestvarkens worden bijna uitsluitend verhandeld met andere EU-lidstaten: Nederland en de laatste jaren ook Duitsland. Tussen 2006 en 2013 is de uitvoer van levende vleesvarkens naar Duitsland bijna vervijfvoudigd.

In 2013 voerde België voor 766 miljoen euro aan varkensskarkassen uit naar andere EU-lidstaten. In de periode 2006-2013 nam de Belgische uitvoer van varkensskarkassen met 123 % toe, voornamelijk naar Duitsland en Polen. De uitvoer naar Duitsland is tussen 2006 en 2013 met 26 % toegenomen, waardoor Duitsland in 2013 goed was voor 44 % van de totale Belgische uitvoer van varkensskarkassen. De uitvoer naar Polen is de afgelopen jaren zeer sterk toegenomen, van 2 miljoen euro in 2007 naar 233 miljoen euro in 2013, en nam in 2013 zelfs 30 % van de totale uitvoer in varkensskarkassen voor zijn rekening. Vooral de export van varkensskarkassen naar Duitsland overtreft die van het versneden vlees. Duitsland kan namelijk veel goedkoper vlees versnijden: ze werken met arbeiders die minder dan zes euro per uur kosten. Het versneden vlees wordt daarna weer uitgevoerd.

Er werden ook voor 21 miljoen euro aan varkensskarkassen ingevoerd in 2013, vooral uit Frankrijk. In de periode 2006-2013 kwamen gemiddeld 70 % van de ingevoerde karkassen uit Frankrijk.

Wat de uitvoer naar derde landen betreft, in 2013 was de belangrijkste handelspartner van de EU Rusland (23,4 %), gevolgd door Japan (20,5 %) en China (10,1%). Het aandeel van Japan nam af in de periode 2006-2013, de uitvoer naar China nam zeer sterk toe. Andere belangrijke handelspartners van de EU zijn Zuid-Korea (8,8 %) en de Verenigde Staten (7,4 %). Onder andere door het Russisch embargo sinds februari 2014 daalde de Belgische uitvoer buiten de EU met 18,9 % tegenover 2013. Dat was ook voor de andere netto-exporterende lidstaten het geval, met uitzondering van Nederland.

Worden bedankt voor de interessante gesprekken en/of het bezorgen van documentatiemateriaal: Noël Colpaert, André Debruyne, Marcel Decloedt, Luc Devriese, Martin Fockedeij, Laura Frickelo, Omer Gunst, André Tanghe en Els Vereecke.

Bibliografie

- AERTS, J. et al.: *Levend Erfgoed: boerderij- en neerhofdieren uit onze streken*, Davidsfonds Uitgeverij, Leuven, 2012.
- BEEK, J.: *Een mededeling over de kunstmatige inseminatie bij de varkens*, Rijksuniversiteit Gent, faculteit Diergeneeskunde.
- DE BRUYNE, M.: *De varkensmarkt van Roeselare van 1800 tot heden in Biekorf*, 1966.
- DE VOS, N.: *Vergelijkende anatomie van de huisdieren, deel II: de ingewanden*, cursus, Gent, 1970.
- EICH, K. et al.: *Handboek varkensziekten*, Uitgeverij Terra, Zutphen, 1987.
- HOORENS, J. et al.: *Huisvesting, voeding en ziekten van het varken*, Wetenschappelijke Uitgeverij E. Story-Scientia, Gent, 1973.
- JANSENS, S. et al.: *Erfelijkheid en selectie bij varkens*, Vlaamse Overheid, departement Landbouw en Visserij, Brussel, 2012.
- van de KERK, P.: *Welvarende varkens*, Uitgeverij Terra, Zutphen, 1973.
- de KRUIF, A.: *Nascholingscursus voortplanting varken*, Gent, 1988.
- NICKEL, R. et al.: *Lehrbuch der Anatomie der Haustiere, Band II: Eingeweide*, Verlag Paul Parey, Berlin und Hamburg, 1967.
- NN: *Vraaggesprek met Dr. Ph. Lampo in Boerderij Revue*, april 1979.
- NN: *Vraaggesprek met Dr. P. Bonte in Boerderij Revue*, maart 1980.
- NN: *Landbouwtellingen mei 1980 tot en met 2010*, FOD Economie.
- NN: *Actualisatie van de studie over de varkenskolom*, FOD Economie, mei 2015.
- PAUWELS, H. et al.: *Ontstaan en evolutie van het Piétrain-ras, deel 1 en deel 2*, Vlaamse Overheid, afdeling duurzame Landbouwontwikkeling, Brussel, 2004.
- PAUWELS, H. et al.: *Landvarkensrassen van België*, Vlaamse Overheid, afdeling duurzame Landbouwontwikkeling, Brussel, 2008.
- SPARKS, J.: *Dierlijke passie en paring*, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1977.
- VAN GANSBEKE, S.: *Vruchtbaarheid bij zeugen*, Vlaamse Overheid, departement Landbouw en Visserij, Brussel, 2011.
- VANDEPLASSCHE, M.: *Verloskunde bij onze huisdieren*, cursus, Gent, 1970.
- VANSCHOUBROEK, F.: *Bijzondere diervoedingsleer*, cursus, Gent, 1966.
- WILLEMS, A.E.R.: *Rassenleer*, cursus, Gent, zonder jaartal.

OVER ONKRUID: MELGANZEVOET EN BRONKRUID NUTTIG VOOR VOEDING EN GEZONDHEID OF ONKRUID? EEN VERKENNING

Danny Mattens

In een vorig nummer van dit tijdschrift publiceerden wij een bijdrage over viten en rapen. Dit waren landbouwgewassen die op grote schaal werden gekweekt als voedingsmiddel, maar ook als bemestingsmiddel voor de middeleeuwse landbouw. Verder onderzoek (1) heeft uitgewezen dat er in dezelfde contreien (Westveld, Sint-Amandsberg) ook melganzevoet en bronkruid voorkwam. Werden die ook met een bepaald doel gekweekt (voeding, bemesting, ...) of gaat het hier om gewoon onkruid? De hoeveelheden laten vermoeden dat ze, zeker melganzevoet of witte ganzenvoet, als voedingsmiddel werden aangewend.

144

MELGANZEVOET

Melganzevoet of witte ganzenvoet (Lat.: *Chenopodium album*) is een lid uit de amarantenfamilie. De plant werd vanuit Europa en Midden-Azië over de ganse wereld verspreid. (2) Deze plant werd vroeger melde genoemd. (3) Melde (Lat.: *Atriplex patula* L.) is echter een ander soort onkruid, een ander geslacht binnen de ganzevoetfamilie, dat al even hardnekkig is als melganzevoet. Het grote verschil zit hem in de bloemen, die van de melganzevoet zijn tweeslachtig, die van melde eenslachtig. (4) Landbouwers kennen deze naam echter niet. In West-Vlaanderen spreekt men van "dauwkool" (5) en "(h)ennevette". (6) Dauwkool wordt ook in Oost-Vlaanderen gebruikt. "(H)ennevette" wordt ook voor andere planten gebruikt, bij voorbeeld het tuinbingelkruid. (7) Melganzevoet is indicatief voor voedselrijke, vaak stikstofrijke, omgewerkte gronden van akkers en tuinen maar ze komen ook voor op stikstofrijke plaatsen op erven. (8)

Voeding

Alhoewel melganzevoet sterk verwant is met de (suiker)biet leunt de plant wat voedingseigenschappen betreft, toch sterker aan bij quinoa (Lat.: *Chenopodium quinoa*). (9) De oliehoudende zaden werden reeds in de prehistorie als voedingsmiddel gebruikt. Ze werden bv. in de maag van de man van Tollund gevonden. Worden de zaden gemalen (geplet is eerder het juiste woord)

bekomt men bijgevolg geen bloem maar een dikke pasta. Die pasta kon zonder al te veel bewerkingen tot brood worden verwerkt. In de legers van Napoleon was dat bekend en men draaide gemalen zaden van melganzevoet in de broden die de soldaten te eten kregen. Het is natuurlijk goedkoper onkruid in het brood te draaien dan echte bloem. Blijkbaar waren er toen ook al besparingen in het leger. Of was het van de kleine korporaal een bewuste keuze? Een keuze om zijn troepen van degelijk voedsel te voorzien? Over werking van melganzevoet op de gezondheid verder meer. Brood gebakken van melganzevoetzaad wordt wel eens denigrerend "hongerbrood" genoemd, maar gezondheidswinkels gebruiken al langer opnieuw melganzevoetzaad in hun broden. (10)

Melganzevoet als plant is perfect eetbaar en schijnt naar spinazie te smaken. De planten behoren dan ook tot de zelfde familie. De witte ganzenvoetplant bevat een hoog caroteengehalte. Omdat het een hoog percentage aan oxaalzuur, ook zuringzuur genoemd, bevat, mogen geen grote hoeveelheden worden gegeten. Oxaalzuur gaat al gauw de keel irriteren. Te veel oxaalzuur (11) kan ook aanleiding geven tot vorming van nierstenen en zelfs tot de dood. Witte ganzenvoet werd in onze streken echter alleen gegeten in tijden van voedselschaarste. (12) Het feit dat melganzevoet in de Ijzertijd op grote schaal werd gekweekt lijkt dat tegen te spreken. (13)

In de Himalaya wordt de plant als groente gegeten. Je kan de plant ook verwerken in stampot of als thee. Ze kan ook als ingrediënt voor soep worden aangewend. (14) Ook in Zuid-Amerika wordt de plant als kruid gebruikt, in eerste instantie om hun spijs te kruiden maar ook als anti-flatulent, tegen de winderigheid dus. In Zuid-Amerikaanse landen worden immers nog vrij veel bonen gegeten. Melganzevoet zou daar dus als probaat middel tegen winderigheid worden gebruikt.

Geneeskracht

Witte ganzenvoet is wat vitamines betreft een bommetje. Honderd gram bevatten (% van de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid): vit C (96 %), vit A (73 %), vit B1 (91,4 %), vit B2 (37 %), vit B3 en B9. Ook heeft men hoge concentraties aan mineralen en metalen teruggevonden, namelijk mangaan, calcium, fosfor, kalium en in mindere mate ijzer en zink. (15) Het groot gehalte aan zware metalen kan nadelig zijn voor de gezondheid. Bij wildplukkerij is het misschien aan te raden de grond eerst te laten onderzoeken op deze metalen, al is dat natuurlijk niet evident. Toch maar afblijven? (16)

Melganzevoet lijkt wel een complete apotheek zijn. De plant zou efficiënt zijn in de bestrijding van worminfecties, ontstekingen, reuma en obstipatie. Naast deze behandelingen werkt de plant ook laxatief en vochtafdrijvend. Verder verbetert ze de appetijt en wordt ze ook, althans in India, als afrodisiacum gebruikt. (17) De plant kan ook uitwendig aangewend worden tegen insectenbeten, een zonnslag en gezwollen voeten. Daartoe dient de plant in een kompres om het desbetreffende lichaamsdeel te worden gewikkeld. (18)

MELGANZEVOET

V - Melganzevoet. W - Onderste stengelbladeren. X - Bovenste stengelbladeren. De bladeren van melganzevoet zijn zeer variabel van vorm, van gaafrandig tot sterk bochtig getand. De gehele plant is melig behaard. Dit is het best zichtbaar aan de jongere plantedelen of aan de onderzijde van de bladeren. Y - Kluwens van bloemen in bladoksels. De vrucht is een nootje. De vruchtwand is gemakkelijk van het sterk glanzende zaad te verwijderen. Melganzevoet is een zeer algemeen voorkomend onkruid op bouwland en allerlei ruderaal plaatsen.

*Afbeelding uit: Wijnhoven H.A.H., Kostense P.J., Elzebroek, A.T.G.,
Afbeeldingen voor het Practicum Gewassenkennis OWEL Z 050-102
(Universiteit Wageningen, z.j., p. 8)*

De geur van de plant is sterk maar moeilijk te omschrijven. Sommigen vergelijken de geur met citrusvruchten, andere met petroleum, munt of stopverf. (19) De waarnemingen liggen dus nogal uiteen.

Of toch onkruid?

W.G.M. van den Brand, die een studie (20) aan de melganzevoet wijdde, vermeldt de plant als een bijzonder hardnekkig onkruid dat in eerste instantie veel licht nodig heeft. De plant gedijt niet of nauwelijks op schaduwrijke plaatsen. Daarnaast groeit de plant op gronden waarop gewassen worden

gekweekt die pas laat bladeren ontwikkelen zoals aardappelen en (suiker) bieten, maar ook tussen maïs. De suikerbiet behoort tot de zelfde plantenfamilie als de melganzevoet. (21) Misschien logisch dat die twee graag in elkaars omgeving vertoeven. De plant heeft een hoogte tussen 10 cm en 2,5 tot 3 meter. Komt daarbij dat melganzevoet in grote mate resistent is geworden aan professionele onkruidverdelgers. Enkelvoudige bestrijding lukt niet meer. Een combinatie van werkzame stoffen is dan ook heel sterk aangewezen. (22)

Anderzijds dient wel te worden gezegd dat er veel aandacht wordt besteed aan de resistentie van melganzevoet tegen professionele onkruidverdelgers (o.a. metamitron, atrazin en metribuzin) en de verspreiding van de zaden (23) via organische mest. Het gaat dan ook om een zeer hardnekkig onkruid. De zaaddragende plant wordt geoogst samen met de kuilmaïs die als veevoeder dient. Dit veevoeder wordt aan de runderen gegeven zodat het door de boer via de mest terug in de bodem wordt gebracht. De zaden van melganzevoet worden slechts over zeer korte afstand door de wind overgebracht. (24) Melganzevoet zou er voor zorgen dat suikerbieten een verlies aan oogstgewicht hebben van 94 % mocht de plant ongestoord en ongebreideld kunnen groeien tussen de bieten, wat zeer aanzienlijk te noemen is. (25)

Hiervoor hadden we gezien dat melganzevoet vrij veel oxaalzuur bevat. Daardoor eten paarden dit onkruid niet. Is er echter een gebrek aan gras bestaat de kans dat paarden er toch van eten. Grote hoeveelheden van dit kruid zijn dan ook giftig voor deze dieren. Paarden kunnen door het eten er van last krijgen van een daling van het calciumgehalte in hun bloed. Hierdoor kunnen verschijnselen optreden (26) die gelijken op die van melkziekte bij runderen (vooral verlamming) (27) Dit verschijnsel is trouwens niet alleen waar te nemen bij paarden, maar ook bij geiten en schapen. (28) Oxalaten binden calcium wat kan leiden tot een daling van het bloedcalciumgehalte. (29)

BRONKRUID

Van het bronkruid (Lat.: *Montia*) bestaan twee soorten, het groot bronkruid (Lat.: *Montia fontana*) en het klein bronkruid (Lat.: *Montia minor*). (30) Sommige auteurs vertrekken van de idee dat er slechts een bronkruid is, namelijk de *Montia fontana*, met twee soorten de *Montia minor* en de *Montia rivularis*. (31) Vroeger werden beide planten ondergebracht in de posteleinfamilie. De plant staat ook op de lijst van zeldzame planten, nog net niet als bedreigde soort. De Bo noemt deze plant "akkerband, akkerbant", al bedoelt hij daar eerder het klein bronkruid mee. (32) Lodewijk Willem Schuermans noemt de *Montia minor* "porseleinekruid". (33) Philip Miller kent slechts een soort *Montia*, namelijk de *Montia arborescens*, een boomachtige. (34)

Het klein bronkruid is een plantensoort die prima gedijt op een plaats die rijk is aan voedsel en op plaatsen die vaak betreden worden. Deze soort kan dan ook aangetroffen worden in de buurt van beerputten. Resten van deze plant, aangetroffen bij archeologische opgravingen, kunnen wijzen op de aanwezig-

heid van menselijke bewoning. (35) In het Maaltepark te Zwijnaarde (Gent) komt op de vijverkant het kleine bronkruid voor. Eenden en ganzen zorgen daar uiteraard voor de vertrapping. (36)

148

Klein bronkruid
(afbeelding nl.wikipedia.org)

Het groot bronkruid komt voor in stilstaand of stromend, matig voedselrijk water in brongebieden, op natte oevers en op natte tot vochtige, humusrijke grond onder parkbomen en soms in tuinen.

Groot bronkruid (<http://herbariaunited.org>)

De kleine soort wordt ongeveer 5 tot 15 cm groot terwijl de grote soort tot 40 cm groot wordt.

Voeding

De bladeren van het bronkruid kunnen aan een salade worden toegevoegd. In de zomer worden de bladeren bitter, zeker wanneer de plant groeit op een warme en droge plek. (37)

Geneeskracht

Geplette bladeren en stengels van beide soorten bronkruid werken verkoelend en helend bij lichte brandwonden en dito huidirritaties. De Songish indianen gebruikten de plant om hoofdpijn te verlichten. (38)

BESLUIT

Over beide planten is, op fragmentaire literatuur na, weinig geweten. Wel weten we dat beide planten eetbaar zijn en dat melganzevoet geneeskrachtige eigenschappen zou bezitten. In dit laatste geval kunnen we zeggen dat wij diverse oude(re) werken in verband met geneeskunde en geneeskundige kruiden hebben geraadpleegd en dat daarin geen melding wordt gemaakt van de *Chenopodium album*. Wel worden talloze andere varianten van de ganzenvoet gebruikt om de mensen te genezen. Over het bronkruid hebben wij weinig tot geen informatie gevonden. Alleen, zoals hiervoor gezegd, dat ze eetbaar is. Of dit plantje geneeskundige kracht zou hebben kon niet achterhaald worden.

Noten

- 1 Persoonlijke mededeling Nele Vanholme, leidend archeoloog opgravingen Kasteelwegel, Sint-Amansberg.
- 2 nl.wikipedia.org (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
- 3 www.permacultuurnederland.org (laatst geraadpleegd: 19.12.2016)
- 4 Luske B., Hospers-Brands M., Janmaat L., *Aanleg en onderhoud van akkerranden. Onkruid de baas blijven.* (2015)
- 5 De naam dauwkool wordt in Vlaanderen ook nog gebruikt om uitstaande melde en de ruwe melkdistel aan te duiden. (gtb.inl.nl; laatst geraadpleegd: 19.12.2016); (h)ennevette duidt volgens De Bo (1892) *Veronica hederaefolia* aan (gtb.inl.nl; laatst geraadpleegd: 19.12.2016)
- 6 Phlypo J., *Studie van de werking van metamitron in melganzenvoet (Chenopodium album L.)* (UGent, masterscriptie bio-ingenieurswetenschappen, 2011, p. 9)
- 7 www.dialectloket.be (laatst geraadpleegd: 19.12.2016)
- 8 Van Beurden L., Macrorestenonderzoek aan sporen van de Romeinse nederzetting aangetroffen in plangebied MDHP12 te Midden-Delfland. (in: *Biaxiaal, Rapportnummer 551*, 2011, p. 4)
- 9 Simoons F.J., *Food in China: A Cultural and Historical Inquiry* (1991, p. 173)
- 10 moestuinwif.wordpress.com (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
- 11 Oxaalzuur wordt ook gebruikt om metalen tuindieren te ontroesten. (www.levendehave.nl; laatst geraadpleegd: 20.12.2016)
- 12 Vermeeren C., Food for thought. Botanisch onderzoek aan het St. Agnietenklooster, een opgraving aan de Zuilingstraat te Den Haag. (in: *Biaxiaal*, 1994, nr. 6, p. 2)
- 13 Hutchinson J.B., *Farming and Food Supply: The Interdependence of Countryside and Town* (1972, p. 28)
- 14 www.permacultuurnederland.org (laatst geraadpleegd: 19.12.2016)
- 15 moestuinwif.wordpress.com (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
- 16 Chin A., *Eating Wildly: Foraging for Life, Love and the Perfect Meal* (2014, p. 147)
- 17 Kletter C., Kriechbaum M., *Tibetan Medicinal Plants* (2001, p. 244)
- 18 moestuinwif.wordpress.com (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
- 19 food-info.net (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
- 20 van den Brand W.G.M., Biologie en ecologie van Melganzevoet (*Chenopodium album*) (in: *Verslag nr. 47, Proefstation voor de akkerbouw en de groenteteelt in*

- de vollegrond*, 1985)
- 21 De Roo S., *Risico van verspreiding van herbicidenresistente zaden van melganzenvoet (Chenopodium album L.) via organische mest*. (UGent, masterscriptie bio-ingenieurswetenschappen, 2011, p. 5)
 - 22 Hoek H., Wijnholds K., Gewasbescherming. Resistentie tegen metamitron en metribuzin. Melganzenvoet de baas. (in: *Akkermagazine*, nr. 3, 2013, p. 19)
 - 23 De cultivar van de melganzenvoet bevat enkele honderden zaden, terwijl de onkruidversie 50 tot 100.000 zaden bevat. (Arya P.S., *Vegetable Growing in Hills*, 1997, p. 215)
 - 24 Phlypo J., (2011) p. 11
 - 25 Phlypo J., (2011) p. 9
 - 26 www.paarden-blaadjes.nl (laatst geraadpleegd: 20.12.2016)
 - 27 Melkziekteverschijnselen zijn onder andere: onzekere gang, suffigheid, omvallen, blijven liggen, zwakke ademhaling en sterfte. (www.paarden-blaadjes.nl; laatst geraadpleegd: 20.12.2016)
 - 28 www.levendehave.nl (laatst geraadpleegd: 20.12.2016)
 - 29 www.ggdiergezondheid.nl (laatst geraadpleegd: 20.12.2016)
 - 30 nl.wikipedia.org (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
 - 31 Botanische Gesellschaft Regensburg, *Botanische Zeitung welche Recensionen, Abhandlungen, Aufsätze, Neuigkeiten und Nachrichten, die Botanik betreffend, enthält. Fünfter Jahrgang. Mit einer Kupfertafel*. (1806, p. 10); Friedrich Gottlieb Dietrich (1837) is de zelfde mening toegedaan.
 - 32 De Bo L.L., *Westvlaamsch idioticon*, Volume 2 (1873, p. 1456)
 - 33 Schuermans L.W., Bijvoegsel: aan het Algemeen Vlaamsch idioticon uitgegeven in 1865-1870 (1883, p. 249)
 - 34 Miller P., *Groot en Algemeen kruidkundig, hoveniers en bloemisten Woordenboek, behelzende de manier om Moes-, Bloem-, Vrucht-, Kruid-Tuinen, Wild-Bossen, Wijngaarden, Oranje-Huizen, Stook-Kassen, enz.* (1745, p. 577)
 - 35 Hondelink M., Moolhuizen C., *Een inventariserend onderzoek in de vorm van proefsleuven en een archeologische opgraving in de Grote Marktstraat 44-46 in Den Haag*. (2015); zie in dit verband ook de opgravingrapporten van Biaxiaal. Biaxiaal is een bedrijf dat zich bezig houdt met archeo-botanisch onderzoek in Nederland.
 - 36 Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Bos & Groen, *Technisch Vademecum Grasland, Harmonisch Park- en Groenbeheer* (2001, p. 164)
 - 37 oogstensonderzaaien.nl (laatst geraadpleegd: 10.12.2016)
 - 38 Tilford G.L., *Edible and Medicinal Plants of the West* (1997, p. 98)

GHENDTSCHЕ TYDINGHEN EN VAN MENSEN EN DINGEN: ZUSTERBLADEN?

Adrien Brysse

In 'Ghendtsche Tydinghen' wordt geregeld verwezen naar het zusterblad 'Van Mensen en Dingen'. Eigenlijk zou men moeten spreken van 'moederblad'.

De uitgever van dat eerstgenoemde blad, m.n. de *Heemkundige en Historische Kring Gent* (HHKG), is ontstaan in de schoot van de *Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen* (KBOV).

Bij de stichting in 1926 heette de KBOV nog de 'Folkloristenbond' met het door de bond beheerde museum (1931) in de Lange Steenstraat. Vanaf september 1962 heropende de KBOV haar museum in het gerestaureerde Alijns-godshuis op de Kraanlei, dat vandaag ook al weer een andere naam draagt, m.n. 'het Huis van Alijn', onderdeel van het Autonoom Gemeentelijk Bedrijf Erfgoed sedert eind 2013. Ook het tijdschrift 'Van Mensen en Dingen' voerde vóór 2003 een andere titel, te weten 'Oost-Vlaamse Zanten'.

152

Hoe het allemaal begon

Toen in 1969 te Mariakerke een landdag plaatsvond van het Verbond van Oostvlaamse Heemkundige Kringen was Gent niet vertegenwoordigd. Vele Gentenaars richtten zich toen noodgedwongen tot de heemkundige kring 'De Oost-Oudburg' in het Groot-Begijnhof te Sint-Amandsberg. Bij Gaston Hebbelynck rijpte het plan om de Gentse heemkundigen samen te brengen. Aan het bestuur van de KBOV werd gevraagd om een heemkring 'Ghendt', later 'Heemkundige Kring Gent' op te richten in de schoot van de KBOV. Er waren genoeg actieve Gentse heemkundig geïnspireerde leden en de KBOV kon een lokaal met boekerij, een voordrachtzaal en een Mededelingenblad bieden. Daardoor hoefde er geen afzonderlijke vereniging gesticht te worden.

De KBOV ging akkoord en op 11 januari 1970 had een eerste contactvergadering plaats. In zijn verslag in *Oost-Vlaamse Zanten* (1970) schrijft G. Hebbelynck dat de formule goed bleek te werken. De werkgroep werd enthousiast bijgewoond. Op 8/02/1970 onderhield Hebbelynck de deelnemers over de Gentse stadsplannen. Later op het jaar volgde een bijzondere bijeenkomst over de stadskaart van Hondius. Het Hondiusplan van de stad Gent uit 1641 ging er vlot van de hand. Het betrof hier een restant dat de kring had overgekocht van het leger. Er volgden in 1970 nog negen werkvergaderingen over bijzondere thema's.

Op 9 mei 1971 werd een werkcomité samengesteld dat de basis zou worden van een afzonderlijk bestuur van een naar werking zelfstandige vereniging, aangesloten bij de KBOV. In het KBOV Mededelingblad 1971 nr. 6 verscheen het embleem met de Maagd van Gent dat de kring als haar logo zou voeren. Op 4 juli 1971 werd onderhandeld over de verdere onafhankelijke activiteit van de kring en de verhouding met de KBOV.

Vanaf 1 januari 1972 kent de kring een onafhankelijk bestaan. De oprichtingsakte van HHKG werd opgemaakt op 22 oktober 1972 en gepubliceerd in de bijlage tot het Belgisch Staatsblad van 23 november 1972 met nummer 8150. Gaston Hebbelynck werd de eerste voorzitter, Hugo Collumbien ondervoorzitter, Michaël Steels secretaris en André Verbeke penningmeester. Dr. Paul Rogghé werd tot erevoorzitter benoemd.

Gentse schalmeierskenteken als embleem van H.H.K.G

EEN CURIEUZE COLLECTIE – HOLLANDSE SCHILDERKUNST UIT DE ZEVENTIENDE EEUW – JOS DE MEYERE

Inleiding

Naar aanleiding van het Gentse stadsproject “Gent kleurt oranje” zette het MSK de tentoonstelling “De Gouden Eeuw Revisited. Een curieuze collectie uit de Nederlanden” op. Parallel daarmee verscheen dit boek.

De auteur, Jos De Meyere, is met dit werk niet aan zijn proefstuk toe. Als kunsthistoricus en oud museumdirecteur van o.a. het Centraal Museum in Utrecht was hij in 2006 al de auteur van het boek “Utrechtse schilderkunst in de Gouden Eeuw”.

De term “curieuze collectie” is niet lukraak gekozen: het MSK beschikt immers over werk van enkele meesters waar elders nauwelijks iets van te vinden is. Zo onder meer het enige bekende werk van A.E. van Rabel, terwijl ‘Het armenhuis te Utrecht’ van Joost Cornelisz. Droochsloot de enige bekende afbeelding is van die instelling. De collectie van het MSK bevat een omvangrijke hoeveelheid Hollandse schilderkunst – zelfs één van de grootste onder de verzamelingen die zich buiten Nederland bevinden – met werken van Frans Hals, Jan van Goyen, Willem Claesz. Heda, Albert Cuyp, Roelant Savery, enz.

154

Het boek omvat vijf delen, die elk op zichzelf staan.

In Deel I, “Historische schets van Holland in De Gouden Eeuw”, worden de gebeurtenissen na de val van Antwerpen in 1585 geschetst. De auteur pretendeert niet volledig te zijn maar probeert de wereld te beschrijven waarin de Hollandse schilders werkten en leefden. Interessante lectuur voor eenieder die de actuele verhoudingen Vlaanderen-Nederland vanuit een historisch oogpunt beter wenst te begrijpen.

Omdat de glans van Hollands Gouden Eeuw in niet geringe mate te danken is aan de schilderkunst uit die periode, biedt de achtergrondinformatie in deel II van dit boek een bredere kijk op de schilders, hun werk, hun praktijk en hun ideeënwereld.

Deel III vervolgens schetst een korte historiek van de Hollandse schilderijen in Gent, beginnend bij het catastrofale museumbeleid onder Frans en Oostenrijks bewind, tot op heden.

Deel IV is het omvangrijkste deel, met vijftig hoofdwerken uit de collectie die uitgebreid worden voorgesteld. Deze verzameling als topcollectie bestempelen is te hoog gegrepen, maar ze bevat wel enkele interessante werken, waaronder een vrouwenportret door Frans Hals. De werken zijn gerangschikt per “genre”, waarbij de zgn. “historieschilderkunst” eigenlijk als het summum van schilderkunst beschouwd werd in de 17e-eeuwse hiërarchie. Van ieder werk is een kleurenillustratie van hoogstaande kwaliteit opgenomen. Bij de

beschrijving van deze schilderijen wordt uitgebreid ingegaan op de cultuur-historische context, met als doel de werken beter te leren begrijpen. Dit is zeker een meerwaarde voor MSK-bezoekers of eenieder die meer dan gemiddelde interesse betoont voor het onderwerp. Anderzijds maakt dit het boek minder toegankelijk voor een leek die op zoek is naar een vlot leesbare “page-turner”.

Deel V tenslotte omvat de biografieën van kunstenaars wiens werk in deel IV besproken wordt, de catalogus van de werken in het MSK, een bibliografie en namenregister.

Het boek leest heerlijk door de pittige en diepgaand informatieve teksten samen met de vele illustraties. Bij wijze van smaakmaker hierbij een kort uittreksel uit pagina 191 over het werk ‘Vruchtenstillevens’ van Cornelis de Heem gedateerd ca. 1670 :

“Sinds de iconologie en iconografie als onderdeel van de kunstwetenschappen in de jaren 1960 volop in de belangstelling kwamen, werden Hollandse schilderijen minutieus uitgevlooid op details die diepere, symbolische betekenis zouden hebben. Dat gold ook voor bloem- en vruchtenstillevens. Geen detail werd overgeslagen om het te koppelen aan een verborgen betekenis. De Amsterdamse bioloog Sam Segal putte zich in tal van publicaties uit om de dubbele bodems te ontwaren en te verklaren. Bloemen zijn gangbare symbolen voor vergankelijkheid. Maar bloemen en vruchten hebben volgens vorsers als Segal veel meer te bieden. Blauwe en witte bloemen worden met de Maagd Maria in verband gebracht. Korenaren en druiven (en een roemer wijn) zijn symbolen voor de eucharistie. Een sinaasappel verwijst naar de erfzonde. Insecten op bloem- en vruchtenstillevens moeten beschouwd worden als Gods wonderen van de natuur die tot in de allerkleinste schepselen tot uiting komen. Apart hebben ze ook weer specifieke eigenschappen. De slak bijvoorbeeld staat voor standvastigheid, maar ook voor luiheid en zonde, terwijl de spin verwijst naar het kwaad en de ijdele hoop. Hoe het een en ander met elkaar te rijmen is, is toch wel een raadsel. In sommige gevallen is er duidelijk en expliciet sprake van diepere betekenissen. Maar, om bij een element te blijven: niet elke korenaar, druif of roemer wijn heeft te maken met de eucharistie. Voor protestanten was de eucharistie en zijn symbool taboe. En ook Maria en haar verering was voor protestanten uitgesloten. Het is de vraag of het Gentse schilderij een diepere christelijke gedachte in zich draagt, zoals door Klaus Ertz beweerd werd. Dergelijke stillevens werden door de schilder en de bezitters vooral gewaardeerd als een artistiek en vakkundig vervaardigd werk, een genot voor het oog, een decoratief stuk in de mooiste kamer - het salet - en voor sommigen ongetwijfeld ook een boeiend biologisch geheel. In tegenstelling tot de oudere generatie bloem- en vruchtenstillevenschilders van wie het werk veelal wel een diepere betekenis had, ging het bij de tijdgenoten van De Heem primair om het decoratieve karakter.”

Uitgeverij Snoeck, 336 pp, 300 ill., 22x28 cm, hardcover, €40,00,
ISBN 978-94-6161-265-6

PROVINCIALE PRIJS VOOR VOLKSKUNDE 2016: VERSLAG VAN DE JURY

Frea Vancraeynest

Op 9 december 2016 werd de Provinciale prijs voor Volkskunde uitgereikt door de Provincie Oost-Vlaanderen. Als voorzitter van de KBOV maakte ik deel uit van de jury die besliste wie gelauwerd zou worden. De overige juryleden waren Youri Desplenter (UGent), Hans Geybels (Syntra Hasselt), Matthias Heyman (UA) en Paulina Van der Zee (UGent). Uit vier kandidaten viel het boek van Jan Coppens uit Geraardsbergen uit de bus als winnaar. We zetten de inzendingen hier nog even op een rijtje.

Paul De Moor, 'Passe-vite en 50 andere voorwerpen om nooit te vergeten'

Zoals de titel reeds verklapt is dit boek van Paul De Moor een ware trip down memory lane aan de hand van eenenvijftig voorwerpen die zich in de nostalgische sfeer situeren. Alledaagse gebruiksvoorwerpen worden uitgelicht en besproken aan de hand van foto's en een steekkaart met wat uitleg over het betrokken voorwerp. De mooie vormgeving en uitstekende fotografie maken het werk makkelijk toegankelijk voor het grote publiek. De samenwerking met het Huis van

Alijn, aan de hand van een tentoonstelling, benadrukte de link met volkskunde nog eens.

Waar dit werk dus zeker zijn plaats in een volkskundige bibliotheek heeft, is het echter niet meteen de beste kandidaat voor een volkskundige prijs: daarvoor is de aanpak iets te weinig wetenschappelijk en vertrekt de auteur misschien iets te veel vanuit zijn eigen "nostalgie". In tijden van digitalisering en modernisering, is het daarentegen zeker een fijn boek om cadeau te doen aan vrienden en familie.

Marcel De Cleene, 'Compendium van dieren als drager van cultuur. Deel 3: Vissen, reptielen, amfibieën, ongewervelden, fabeldieren.'

De tegenstelling met het vorige werk kan in feite nauwelijks groter zijn. Waar het in "Passe vite..." om een relatief bescheiden werk gaat dat zich in de eerste plaats richt op een zeer breed publiek, hebben professoren De Cleene en De Keersmaecker kosten noch moeite gespaard om in hun compendia op indrukwekkende wijze zo veel mogelijk kennis over dieren als cultuurdragers op te lijsten. Zo ook in dit derde deel dat voornamelijk over allerlei zeedieren

en -creatures gaat, al komen eigenlijk alle mogelijke schepsels aan bod die niet in het eerste en tweede deel ("Zoogdieren" en "Vogels" resp.) ter sprake kwamen. Wie iets wil doen met de link tussen cultuur en natuur kan eigenlijk niet om deze naslagwerken heen.

Met dit derde deel van zijn Compendium levert De Cleene andermaal een substantiële bijdrage aan de volkskunde in Vlaanderen. Dit werk onderscheidt zich dan wel van het vorige door de wetenschappelijkere en diepgaandere aanpak, dit gaat in zekere zin enigszins ten koste van de leesbaarheid en overzichtelijkheid van het geheel. Wellicht omdat een prijs ook aan een breed publiek moet kunnen appelleren is dit onmisbaar naslagwerk daarom niet als winnaar uit de bus gekomen.

Maurice Verniers, 'Negro Spiritual. Helende volksmuziek van de Afro-Amerikaanse slaven: van eredienst tot kunstlied'

kunstlied' De derde inzending is een buitenbeentje in de reeks. In de eerste plaats omdat het werk nog niet is uitgegeven maar een scriptie is. Het werkstuk streeft een grondige analyse van de 'negro spiritual' na, de voornamelijk religieuze volksliederen van de Noord-Amerikaanse zwarte slaven. Zowel de tekst, melodie, vorm van de muziek, als de ontstaanscontext en geschiedenis komen aan bod. Het volkse en laagdrempelige karakter van die muziek is één van de redenen waarom dit werk genomineerd werd voor de prijs. De aanpak is ook interdisciplinair en situeert zich op het raakvlak van muziek, geschiedenis en volkskunde. Toch zijn er ook een aantal punten van kritiek die de jury ervan weerhielden het werk te nomineren voor de prijs. Zo is het ergens wel jammer dat een tekst over muziek – hoe interessant ook – veel beter te volgen zou zijn mocht de lezer ook met de muziek zelf geconfronteerd kunnen worden. Bovendien mist het werk een goede lay-out en zijn sommige afbeeldingen van ondermaatse kwaliteit of grootte. Ook een onderbouwd kritisch apparaat ontbreekt eigenlijk. De auteur geeft ook zelf toe dat zijn methode niet wetenschappelijk is maar het resultaat van een grondige persoonlijke studie. Hoewel de auteur dus zeker zijn passie kwijt kon in deze scriptie, kon hij met dit werk geen aanspraak maken op de prijs voor volkskunde.

Jan Coppens, 'De Processie van Plaisance. De Bartholomeusomwegang met de reuzen en de verenigingen van Geraardsbergen'

Er zijn maar vier inzendingen en de vorige drie hebben het niet tot winnaar geschopt, dus u kon het al raden: dit boek van Jan Coppens, in een uitgave van de lokale Geraardsbergse vereniging voor lokale geschiedenis Gerardi-

montium, won de Provinciale prijs voor Volkskunde 2016. Het boek is een jubileumeditie naar aanleiding van het vijfhonderdjarige bestaan van de Geraardsbergse Bartholomeusomwegang. In het voorwoord staat te lezen dat “processies en ommegangen de mensen blijven bekoren” en de daarbij horende kermis, de Vlaamse reuzencultuur en de processie zelf zijn dan ook een schoolvoorbeeld van immaterieel cultureel erfgoed. Het werk is rijk geïllustreerd met fotomateriaal en affiches. Er werden ook verschillende bronnen opgenomen met bijbehorende transcriptie: altijd leuk

voor de (amateur-) historicus om de paleografische vaardigheden nog eens aan te scherpen! Het boek leest bovendien als een pleidooi om de processie in kwestie ook effectief te erkennen als immaterieel erfgoed.

Een man met een plan, die Jan Coppens, want zijn betoog is helder geformuleerd, zij het met hier en daar wat inside information die duidelijk bedoeld is om de Geraardsbergse bevolking aan te spreken. Voor de buitenstaander is dat niet altijd even simpel te volgen maar het is niet voor niets een uitgave van de vereniging voor lokale geschiedenis van Geraardsbergen. Het onderwerp mag dan geografisch eerder beperkt zijn, het fenomeen is veel breder gekend en de geschetste historische context in het werk maakt het verhaal onmiskenbaar Vlaams. Dit werk combineerde volgens de jury het beste van de vorige drie en kreeg dan ook logischerwijs de Provinciale prijs voor Volkskunde 2016 uitgereikt.

De Provinciale Prijs voor Volkskunde: voor het laatst uitgereikt?

Om de drie jaar schrijft de dienst Erfgoed deze prijs uit die slechts één van de prijzen is die de Provincie Oost-Vlaanderen alternerend uitreikt voor historisch onderzoek. Zo is er een jaarlijkse prijs voor geschiedenis, een tweejaarlijkse prijs voor genealogie (2012, 2014,...) een prijs voor genealogische bronnenstudie (2012, 2016,...), een prijs familiegeschiedenis (2014, 2018,...), een prijs voor kunstgeschiedenis en archeologie (2012, 2015...), een prijs voor heemkunde (2014, 2017,...) en dus ook een prijs voor volkskunde (2013, 2016,...).

Nu het onttrekken van de persoonsgebonden materies aan de bevoegdheid van de provincies steeds dichterbij komt, is het nog maar de vraag wat de toekomst wordt van al deze prijzen, die telkens 5000 euro opleveren voor de laureaat. Afspraak over drie jaar...

PRIJZEN HISTORISCH ONDERZOEK

provincie Oost-Vlaanderen

In 2017 schrijft de provincie Oost-Vlaanderen twee prijzen voor historisch onderzoek uit. Zowel in de categorie geschiedenis als in de categorie heemkunde ligt 5 000 euro klaar voor een wetenschappelijk verantwoorde studie.

Wie kan deelnemen?

Personen die in Oost-Vlaanderen geboren zijn of er al 5 jaar wonen, of als het werk over Oost-Vlaanderen gaat. Ook proefschriften kunnen dit jaar meedingen.

Hoe deelnemen?

Bezorg ons ten laatste op 15 april 2017 het inschrijvingsformulier en 6 exemplaren van het werk.

Wat dan?

Een vakjury buigt zich over de inzendingen. De deputatie maakt de winnaar bekend in het najaar.

www.oost-vlaanderen.be/cultuurprijzen

Hilde De Mulder · tel. 09 267 72 71 · erfgoed@oost-vlaanderen.be

INHOUD

Woord vooraf	1
De alruin in het volksgeloof JOHAN JANSSENS	2
De fotografiefamilie Calphas FRANÇOISE VERHOOSELE	7
Hombres de negocios: de Zuid-Nederlandse aanwezigheid in Bilbao in de vroegmoderne tijd. TIM DE MOERLOOSE	33
De Gentse Straten, Wegen en Verbindingen tussen 1780 en 1840 JEAN PAUL DE CLOET	49
Lusthoftuinen zoals voorgesteld in 17de-18de eeuwse traktaten DANNY MATTENS	80
160 Van rondtrekkende beerhouders naar topgenetica JOHAN DE SMET & MARC VAN DOORNE	98
Over onkruid: melganzevoet en bronkruid nuttig voor voeding en gezondheid of onkruid? Een verkenning DANNY MATTENS	144
Ghendtsche Tydinghen en Van Mensen en Dingen: zusterbladen? ADRIEN BRYSSÉ	152
Een curieuze collectie - Hollandse schilders uit de zeventiende eeuw. UITGEVERIJ SNOECK	154
Provinciale prijs voor Volkskunde 2016: verslag van de jury Prijzen historisch onderzoek Provincie Oost-Vlaanderen FREA VANCRAEYNEST	156
Inhoud	160